

62590

T.C.
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
KAMU YÖNETİMİ VE SİYASET BİLİMİ
(SİYASET BİLİMİ ANABİLİM DALI)

KADIN EMEĞİNİN PİYASAYA YENİDEN ÇIKMASI:
DÜNYADA VE TÜRKİYE'DE KADIN GİRİŞİMCİLİĞİ
VE POLİTİK SONUÇLARI

YÜKSEK LİSANS TEZİ

ÖZLEM ŞAHİN

DANIŞMAN: DOÇ. DR. SERPİL SANCAR ÜŞÜR

Ankara, 1997

İçindekiler

Giriş	1
I. Bölüm: Kapitalizm ve Toplumsal Cinsiyet İlişkileri	4
A. Kapitalizm ve Cinsiyetçi İşbölümü	4
B. Kadın Emeğinin Piyasadaki Konumuna Bakışlar	10
C. Piyasa İçinde, Ancak Onu Dönüştürerek Varolmak	14
II. Bölüm: Kapitalizmin Yeniden Yapılanması, Yapısal Uyum Politikaları ve Yeni Uluslararası İş Bölümü İçinde Kadın Emeği	26
A. Kapitalizmin Yeniden Yapılanmasının ve Yapısal Uyum Politikalarının Kadın Emeği Üzerine Etkileri	26
B. Kendi Hesabına Çalışmanın Artması ve Kadınlar Açısından Sonuçları	34
C. Kadının "Girişimciliğe" Yönlendirilmesi	40
III. Bölüm: Girişimciliğin Geliştirilmesinde Farklı Yönelimler	49
A. Piyasa'da Varolan İş Potansiyelini Büyütmek	49
1. Yasal Düzenlemeler	52
2. Eğitim Desteği	53
3. Para Desteği	55
B. Toplumsal Örgütlenme Olarak Girişimcilik	57
1. Kadın Kooperatifçiliği	58
2. Enformal Sektör Sendikacılığı	58
3. Toplum Kalkınması Modeli	60
C. Kadını Girişimciliğe Özendirmede Uygulanan Politikaların Eleştirisi	63
1. Girişimcilik Kavramındaki Belirsizlikler	63
2. Girişimciliğe Verilen Anaakım Desteklere Kadınları Ekleme Çabası	65
3. Kamu Yardımlarındaki Kesintiler	67
4. Kadın Bakış Açısından Uzaklık	68
5. Ev Kadınlığı ve Anneliğin Öne Çıkarılması	69
6. Kadınların Belirli İş Alanlarına Kapatılması ve Kız Çocuklarının Geleceğindeki Belirsizlikler	71

IV. Bölüm:Türkiye' de Kadın Girişimciliği ve Girişimciliği Destekleyen Kamu Politikaları	72
A. Çalışma Yaşamında Kadın: Durum, Engeller ve Olanaklar	72
1. İşgücüne Katılımın Düşüklüğü	72
2. İşgücüne Katılımın Giderek Azalması	72
3. İşgücüne Katılımda Kır-kent Farklılığı	72
4. İşgücünün Eğitimsizliği	73
5. Yaşın İşgücüne Katılımda Olumsuz Etkisi	74
6. Ücretsiz Aile İşçisi Kadınlar	74
7. Eğitimli Kadın İşsizliğinin Yüksekliği	74
8. Gelir Düşüklüğü	74
9. Kentli İşgücüne Katılma Olasılığı	75
B. Kadınların İşgücüne Katılma(ma) Nedenleri	76
1. Toplumda Kadına Yüklenen Roller	76
2. İşgücü Piyasasındaki Yapısal Engeller	76
3. İşgücü Piyasasındaki Cinsiyetçi İşleyiş	79
C. Türkiye'de Kendi Hesabına Çalışan Kadınlar	80
1. Eğitim Düzeyi	82
2. Medeni Durum	83
3. İş Deneyimi	83
4. Sermaye	84
5. İşin Niteliği	84
6. Çalışma Mekanının Konumu	86
7. Para İlişkileri	86
8. Kendi Hesabına Çalışmanın Nedenleri	86
9. Karşılaşılan Güçlükler	88
D. Kadın Girişimciliğinin Desteklenmesine Yönelik Kamu Politikaları: Piyasadaki İş Potansiyelinin Geliştirilmesi ve Eleştirisi	91
1. Gerekli Bilgiye Ulaşma Çabası	95
2. Eğitim Desteği	96
3. Pazarlama Desteği	101
4. Parasal Destek	103
Sonuç ve Öneriler	106
Ek-1	117
Özet	118
Kaynakça	120

Giriş

1980 sonrasında, dünyanın her yerinde kadınların ekonomik olarak etkinliklerinin arttığını, bununla beraber, hükümetler, uluslararası örgütler ve gönüllü kadın kuruluşlarının ekonomik olarak güçsüz durumdaki kadınları bu alanda güçlendirmek için çeşitli politikalarla destekler sağlamaya çalıştıklarını görmekteyiz. Bu amaçla uygulanan politikaların, genellikle kadınları piyasa mekanizması ile ilişkilendirmeye çalışan etkinlikler olduğunu biliyoruz. Bu çabanın tüm dünyaya yayılmış destekleme araçlarından biri de kadını girişimciliğe özendirme politikalarıdır. Yakın zamanlarda, sınırlı da olsa ülkemizde de kadını girişimciliğe özendirme politikaları uygulanmaya başlamıştır.

Bu çalışmanın amacı, dünya çapında, kadınların ekonomik etkinliklerinin artırılması yönündeki bu politikaların gelişmesinin ardında yatan nedenleri, etkilendikleri toplumsal ve politik yaklaşımları, bu politikaların uygulanma biçimlerini ve uygulandıkları koşulları gözönünde bulundurarak, ülkemizdeki kadın "girişimciliği"ne destek politikalarının özelliklerinin ve uygulanma koşullarının ortaya konması, aynı zamanda Türkiye'nin ekonomik koşullarında "girişimciliğin" kadınlar için zengin bir istihdam potansiyeli yaratıp yaratamayacağı konusunun kadın bakış açısı ile irdelenmesidir.

Çalışmanın birinci bölümü, kadınların, kapitalizm koşullarında "üretim dayalı etkinlikler" alanında bulunma koşullarını ortaya koymaya çalışarak, kadınların yeniden üretime dayalı ve üretime dayalı alanlardaki rolleriyle ve konumlarıyla kapitalizm arasındaki ilişkinin irdelenmesine dayanmaktadır. Bu bağlamda, kadınların ev dışında çalışmaları, "özgürleşme" sorunsalı çerçevesinde farklı feminist yaklaşımlar gözönünde bulundurularak değerlendirilmeye çalışılmıştır.

Çalışmanın ikinci bölümünde, 1980 sonrasında, kapitalizmin yeniden yapılanması ile birlikte, toplumsal ve ekonomik alanda ortaya çıkan değişimlerin kadınlar açısından sonuçları tartışılmaya çalışılmaktadır. Bu değişimin sonuçlarından biri olarak ortaya çıkan “kadın girişimciliği” olgusu, konu üzerine yapılan araştırmalar çerçevesinde irdelenmeye çalışılmaktadır. Özellikle son on yıl içinde tüm dünyada yaygınlaşan ekonomik alanda, özellikle de “girişimcilik” alanında kadınlara sağlanan uluslararası desteğin ardında yatan nedenler de bu bölümün tartışma konusu içinde yer almaktadır.

Çalışmanın üçüncü bölümünde, birinci ve ikinci bölümlerdeki tartışmalara koşut olarak, dünyada, uluslararası örgütler ve hükümetler bünyesinde kadınları “girişimciliğe” özendiren programlar, projeler ve uygulamalar sonuçlarıyla birlikte gözden geçirilmekte ve bunlar arasındaki farklı yönelimler saptanmaya çalışılmaktadır.

Çalışmanın dördüncü bölümünde ve sonucunda, ilk üç bölümde yapılan değerlendirmeler ışığında, Türkiye’de yapılan uygulamalar ve kadınların “girişimcilik” alanındaki durumları tartışılmaya çalışılmıştır.

Akademik alanda yapılan her tez gibi, bu çalışmanın da, planlanmış ya da planlanmamış belirli sınırlılıkları bulunmaktadır. Öncelikle, kırsal alanda yaşayan kadınların “girişimciliği” ve “kadın girişimciliği” alanındaki gönüllü kuruluşların etkinlikleri de tezin dışında tutulmuştur.

Ülkemizde, “girişimci” kadınları örgütleme etkinliği içinde olan kamu politikalarının olmaması, özellikle sendikaların bu alandaki yeni örgütlenme çabalarına uzak kalmaları, bu alandaki kadınların kendileri için yaptıkları politikanın çözümlenebilmesi olanağını ortadan kaldırmıştır. 1996 yılı içinde Başbakanlık Kadının Statüsü ve Sorunları

Genel Müdürlüğü tarafından ihalesi yapılan Kadın İstihdamının Geliştirilmesi Projesi çerçevesinde açılan bir alt başlık, aynı kurum bünyesinde yer alan 3B (Bilgi Başvuru Bankası)'ye kayıtlı, el emeğini değerlendirmek isteyen kadınların örgütlenmesine ilişkin bir model önerisi geliştirilmesini istemekteydi. Ancak, bu proje gerçekleştirilemeyince, en azından yurt dışında uygulanmış modellerin ülkemiz için uyarlanmış halinin değerlendirilmesi olanağı da ortadan kalkmıştır.

Hangi alanda olursa olsun, kadınların olumsuz yaşam koşullarına, onlarla birlikte küçük de olsa "bilinçli ve kararlı" olarak yapılacak her türlü müdahale ve dönüştürme çabasının "politik" olduğu düşüncesinden yola çıkarak; toplumsal cinsiyet eşitsizliklerinin ve bu eşitsizlikleri besleyen yönelimlerin ayırıcısında olan, bu durumu kadınların lehine, kadınlarla birlikte dönüştürmek isteyen her türlü girişimin dikkate alınmasının son derece önemli olduğunu, tek bir kadının sesine kulak vermenin bile yaşamsallığını vurgulayan kadın bakış açısının bu teze temel olduğunu belirterek girişi noktalamak gerekmektedir.

I. Bölüm:

Kapitalizm ve Toplumsal Cinsiyet İlişkileri

A. Kapitalizm ve Cinsiyetçi İşbölümü

Toplum içinde kadınların konumunu belirleyen en önemli etmenlerden biri cinsiyete dayalı işbölümüdür (Ecevit,1985: 72; Moser, 1993: 28 Bullock, 1994: 2). İnsan topluluklarının varoluşundan bu yana kimi işlerin yalnızca kadınlar tarafından yapıldığı kimilerinin de kadınları tamamen dışladığı gözlenir. Cinsiyete dayalı işbölümü, kadın ve erkeğin ayrı işlerden sorumlu olması anlamına geldiği sürece sorunsuz bir ayırım olarak kabul edilebilir. Oysa cinsiyete dayalı işbölümünün içinde eşitsizliği barındıran cinsiyetçi işbölümü olgusuna dönüştüğü, bunun da, kadınların toplumdaki ikincilliklerini oluşturan temel nedenlerden biri olduğu bilinir (Hartmann, 1992: 145; Moser, 1993: 28).

İçinde bulunduğumuz ve kapitalist sistemin başat olduğu tarihsel dönem, cinsiyetçi işbölümünün kendinden önceki dönemlere göre farklılaştığı ve dönüşüme uğradığı bir süreçtir. Makinalaşma ve üretimin ev dışında örgütlenişi ile birlikte, kadınların ve erkeklerin yaptıkları işler dışında çalışma alanları da birbirinden ayrılmış, erkekler için temel çalışma alanı evin dışı, kadınlar için temel çalışma alanı evin içi olmuştur.

Keskin bir şekilde ayrılmış olan bu düzenek içerisinde erkek ev dışında üretim işlevini, kadın ise ev içinde yeniden üretim işlevini yüklenir. Bu ayırımın nedenlerinin neler olduğu, yani kadının neden yeniden üretim işlevini üstlenmek durumunda olduğu konusunda çok farklı açılardan yapılmış çözümler bulunur (Delphy,1992; Harrison,1973; Molyneux, 1992; Zaretsky,1976; vb). Bu çözümlerlerin her birine ayrıntılarıyla girmeden, birleştikleri ortak

noktalardan birinin kadınların doğurganlıkları ve bunun insan yaşamının yeniden üretilmesiyle bağlantısının kurulması olduğu söylenebilir (Moser, 1993: 29).

Kadınların evin içine kapanmasını anlatan Rogers (1980), kadınların yeniden üretim işlevlerinin öneminin artmasıyla batı toplumları ve sanayi devrimleri arasında bir ilişki kurar. Modern para ekonomisi geçimlik ekonomiden hızla ayrılırken, kadınlar çiftçi, ziraat işçisi ve tüccar olarak özerkliklerini kaybetmişlerdir. Bu nedenle de erkek ücretine bağımlı hale gelmişlerdir. Kadınların doğurganlığına verilen önemle akılcılaştırılmaya çalışılan bu bağ, erkek egemen ideolojinin temeli olmuştur.

Molyneux de, cinsiyete dayalı iş bölümünün, salt teknik bir iş bölümü olmadığını vurgular. Ona göre, cinsiyetçi işbölümünün kadınlar açısından içiçe geçmiş ev içi ve ev dışı uzantıları vardır. Çoğu toplumda kadınların yeniden üretimdeki rollerine atfedilen değer, kadınların iş gücüne erkeklerle aynı oranda katılmalarını engeller. Basit bir biyolojik iş bölümü (doğurma) büyük ölçüde kısıtlayıcı bir toplumsal ilişkiler matrisine gömülü hale gelir. Kitle iletişim araçları, eğitim ve aile beklentileri, gençlik yılları boyunca kadınları evliliğe ve evlilik içinde özgül olarak annelik rolüne yönlendirir. Başka bir deyişle, bu ideolojilerin maddi bir etkililiği vardır. Kadınlardan ev kadını ve anne, ya da en iyi olasılıkla ek ücret kazanan yarım gün işçiler olmaları beklendiğinden, becerilerini ve beklentilerini geliştirmek üzere gördükleri resmi veya gayri resmi eğitim, genellikle bu yönelişler çerçevesinde olur. Kadınları, yorucu, nazik ya da ince işlerin altından kalkma konusunda “doğal” olduğu varsayılan yeteneklerini kullanmak üzere düzenlenen işlere verme eğilimini taşıyan cinsiyete dayalı iş bölümü, bunu pekiştirir; aynı zamanda bu işlerde ücretler benzer işlerde erkeklerin aldıklarından daha düşüktür. Böylesine eşitsiz bir

durumun doğması, kısmen kadınların istihdamının, asıl rolleri olarak görülen annelik yanında ikincil görülmesinden, kısmen de bir çok kadın için, en azından eviçi sorumlulukları olduğu sürece bunun gerçekten ikincil olmasındandır.

Hartman'a göre de, cinsiyetçi işbölümü, daha düşük ücret ödenen işleri kadınların yapmasını sağlarken; kadınların erkeklere ekonomik bağımlılığını garanti altına almaktadır. Ondokuzuncu yüzyılın sonunda ve yirminci yüzyılın başında aile ücretinin gelişmesi, erkek egemenliğinin maddi temelini iki biçimde garanti etmektedir. Birincisi, erkeklerin iş gücü piyasasında daha iyi işleri vardır ve daha yüksek ücretler alırlar. İş gücü piyasasında kadınların daha düşük ücret alması, hem erkeklerin kadınlar üzerindeki maddi avantajını kalıcılaştırır, hem de kadınların eş olmayı bir meslek olarak seçmesini teşvik eder; ikincisi, kadınlar eviçi yaparlar, çocuk bakarlar ve evde doğrudan erkeklerin yararlandıkları işleri yaparlar. Buna karşılık kadınları evle ilgili sorumlulukları işgücü piyasasındaki aşağı konumlarını pekiştirir (Hartmann, 1992: 143). Bu koşullar altında, kadının yeniden üretim işlevi değere bürünür. Ancak "doğal" olan bu durum, asla "gerçek" çalışma anlamına gelmez ve "görünmez".

Benzer şeyleri vurgulayan Molyneux, cinsiyete dayalı iş bölümünün, kadınlar için "ev kadınlığı"ni bir meslek olarak dayatmasının, ücret ve iş koşulları açısından olumsuz koşullara mahkum etmesinin yanısıra, meslek olanakları açısından da farklılıkları belirginleştirdiğini söyler. Öte yandan kadınların çalışmasının yeniden üretimdeki rolleri yanında ikincil, ayrıcalıklı bir erkek ücretine tabi görülmesi bu farklılıkları meşrulaştırır. Bazı kapitalist işletmeler açısından yararlı olan, düşük ücretli emek, yarım gün çalışma ve eve işverme olguları, tam da kadınların konumları çelişik olduğu için mümkün olmaktadır. Kadınlar üretim ve yeniden üretim alanları arasında sıkışıp kalmışlardır ve

başka birisinin gelirine bağımlı oldukları varsayılır. Genel olarak kapitalist sömürünün bu biçimlerine karşı örgütlenmenin güçlüğüne bir de erkek egemen sendikal hareketin kadınlarla erkekler arasında tam eşitliğin sağlanması konusundaki edilginliği ve hatta direnci eklenmektedir (Molyneux, 1992 ;123).

Ancak, kapitalist piyasanın, kadın emeği ile kurduğu bu gerilimli ilişki, her zaman kadın emeğinin ev içinde da verimli olduğu savına dayanmaz:

“Kadınların ev içi alanına kapatılmaları, kapitalizm için bazı koşullarda yararlı olabilir, bazı koşullarda ise olmayabilir. Hızlı birikim dönemlerinde, ya da savaş sırasında olduğu gibi şiddetli emek kıtlığı dönemlerinde, piyasaya yeterli miktarda ücretli kadın emeği sunulmasını olanaklı kılmak için devletin ev emeğini toplumsallaştırması gerekebilir. Akılda tutulması gereken bir başka nokta da sermayenin genel çıkarları açısından geçerli olan her şeyin, tekil sermayeler için geçerli olmayabileceğidir. Belli bir toplumsal formasyonda, devlet politikası kadınların işgücüne katılımlarını cesaretsizlendirmek olduğu halde, belirli sermayelerin varlıklarını sürdürmeleri kadınların sunduğu ucuz emeğe bağlı olabilir” (Molyneux, 1992 :120).

Kapitalist sistem içinde, Hartman'ın da belirttiği gibi, kadınların piyasada yaptıkları işler, erkeklere göre belirlenir. Piyasada kadınlar erkeklerin yapmadıkları işleri yaparlar. Tüm ekonomilerde kadınlar daha düşük statülü işlere razı olurlar. Bu işler daha az beceri gerektirirler ve ücretleri daha düşüktür. Meslekler hiyerarşisi içinde

kadınların yaptıkları işler alt sıralara yığılmışlardır (Moser, 1993: 32-33).

II. Dünya Savaşı sonrası kadınların ücretli işgücüne ve piyasa içindeki ekonomik etkinliklere katılımlarının artmasıyla birlikte, piyasa koşulları altında, kadınlar ve erkekler arasında ciddi ayrımların daha da derinleştiği görülür.

Sadece Batı toplumlarında değil, az gelişmiş ülkelerde de piyasa ilişkileri içine girmiş olan kadınların buldukları konum erkeklere göre olumsuz özellikler taşır (Ecevit, 1985; Moser 1993; Bullock, 1994; Pearson, 1996; Safa, 1996; Moghadam, 1996)

* Ekonomik yapı içinde kadınlar belirli sektörlere yığılmış, bir başka deyişle ayrıştırılmıştır. Bu duruma, kadınların gettolaşması ya da kimi işlerin kadınlaşması da denilmektedir. Daha çok hizmet sektöründe, yapım sanayinin dokuma ve gıda gibi bazı dallarında yığılmışlardır.

* Kadınların çalıştıkları alanlarda da benzer bir yığılma bulunur. Kadınlar, bu alanların düşük beceri ya da yan beceri isteyen işlerinde çalışırlar. Bunlar sadece az beceri isteyen işler değil, aynı zamanda rutin, tekrara dayalı, doyum düzeyi düşük, insiyatife olanak tanımayan işlerdir. Üstelik her geçen gün ilerleyen teknoloji ve artan otomasyon ile kadınlar, bir yandan bilgisayar kullanımı gibi yeni alanlara yönelirken , öte yandan daha az beceri gerektiren işlere daha çok sıkışmışlardır.

* Kadınların çalıştıkları işlerde yükselme olanakları zayıftır. Karar alıcı, yönetici, düzenleyici, örgütleyici ve sorumluluk gerektiren işler yapmaktan çok, kararları uygulayan, yönetilen, emir ve görevleri yerine yerine getiren konumunda kalırlar.

- * Ücretleri düşüktür. Ülkeden ülkeye değişmekle birlikte, genellikle erkeklerin kazançlarının dörtte üçü ile yarısı arasında ücret alırlar.
- * Çalışan kadınların büyük bir bölümü yarı-zamanlı işlerle uğraşırlar. Bu işlerin ortak özellikleri, kadınların ev içinde yaptıkları işlere benzemeleridir. Ayrıca bu işler, ücreti düşük, işten çıkarılma riski yüksek, örgütlenmeye ve sosyal güvenceye olanak vermeyen niteliktedir.
- * Eve iş olarak çalışan kadınların oranları oldukça fazladır. Bir kapitalist işletme içinde çalışmadıkları halde işi evde ücret karşılığı yaptıkları için bu kadınlar da ücretli emekçi kategorisi içine girerler.
- * Kadınların örgütlenmeleri zor ve sendikalaşma oranları düşüktür. Buldukları sendikalar içinde ise ancak alt kademelerde görev yapabilirler.
- * Kadınların işsiz kalma olasılıkları daha fazladır. Ekonomik kriz dönemlerinde ilk işten çıkarılanlar onlar olurlar.
- * Kadınlar için yeni istihdam alanları yaratılmasına, kadın işlerinin yeni biçimlerinin oluşturulmasına karşın toplumdaki ikincillikleri kalıcılaşmaktadır. Bu, sermayenin uluslararasılaşmasıyla daha da görünür hale gelmiştir. Özellikle serbest ticaret bölgelerinde üretim yeniden yer değiştirmiş, sendikal düzenlemelerden kaçınmak için taşeronluk geliştirilmiştir. Bu, daha düşük üretim maliyeti avantajını sağlamaktadır, üretkenliği artırmaktadır. Genç, evli olmayan, ucuz kadın emeğine dayanmaktadır.

* Kendi hesabına çalışmak ya da aile işletmesinin bir üyesi olarak çalışmak da kadınlar için ücretli çalışmaktan daha iyi olmamıştır. Küçük ölçekli meta üretimi, daha çok enformel sektör olarak anılır, hem bağımlı, hem de isteksiz yapılan işlerdir. Geniş ölçekli formal sektör üretimiyle içinde bulunduğu ilişki çoğu zaman sömürüye dayalıdır.

B. Kadın Emeğinin Piyasadaki Konumuna Bakışlar

Kadınların piyasa ile ilişkiye geçtikleri bu koşullar altında, sanayileşmenin ve kapitalizmin gelişmesinin toplumsal cinsiyet eşitsizliklerini, olumlu ya da olumsuz, ne şekilde etkilediği konusunda ciddi tartışmalar sürmektedir. Bu konuda, kadınların üretime dayalı etkinlikler içinde bulunmalarının önemi ve sonuçları konusunda, farklı yaklaşımlar bulunur.

Daha çok geleneksel kalkınma anlayışından beslenen birinci yaklaşım, sanayileşmeyle birlikte kadınların istihdam ve eğitim olanaklarına kavuştuklarını söyler. Bu, kapitalist gelişmenin evrensel olarak kişisel başarıyı öne çıkarmasıyla gerçekleşecektir. Kadınlar, üretken beceriler kazandıkça ve ekonomik özgürlüklerine kavuştukça üzerlerindeki erkek egemenliğinin etkileri azalacaktır. Böylece, insan sermayesinin gelişmesinin desteklenmesi ve kadınların kalkınmayla bütünleşmesi ölçüsünde kapitalizm, kadınları özgürleştirecektir (Rosen,1982).

Çalışma, gelir getirici bir etkinlikte bulunma, kadınlara yalnızca para kazandırmakla kalmaz, onların kimlik kazanmalarına da neden olur. Çünkü ücretli iş, pazar ekonomisi içindeki ücretsiz işten daha fazla prestije sahiptir. Kadınların çalışma yaşamına katılmalarının, onların toplumdaki statülerini yükseltecek bir araç olarak değerlendirenler (Lim, 1983, 1990; Omwelt, 1980), kadınların çalışarak gelir elde

etmelerinin ailelerinin geçimini sürdürmelerine yardımcı olacağını, bu durumun da, kadınlara daha fazla söz hakkı ve saygınlık kazandıracağını, böylece kadınların daha fazla güven ve özerklik sağlayabileceğini, kadınların karar verme yönelimini destekleyeceğini, erkeklere ve ailelerine olan bağlılığının azaltılabileceği sonuçlarına dayanırlar.

Kadınlar, ucuz emeklerinin sömürsü amacıyla istihdam ediliyor olsalar da, kadın emeğine olan gereksinimin artması, ilerde kadınların daha büyük bir pazarlık gücü kazanmalarına neden olabilecektir. Bu durum, cinsiyete dayalı ücret farklılığının azalmasına da neden olabilecektir (Lim, 1983).

Kapitalizmin, erkek egemenliği ile işbirliği içinde kadınların toplumdaki ikincilliklerinin kaynağı olduğunu söyleyen Marksist-Feminist bakış açısı ise, ihtiyaçların geçimlik ekonomin dışında piyasadan sağlanmasının piyasaya yönelik olmayan bütün çalışma biçimlerinin önemini kaybetmesine yol açtığı iddiasını taşır. Kadınlar, üretime dayalı işlerde çalışmalarına karşın, üretim ve yeniden üretim alanlarındaki ikili rolleri nedeniyle işgücü piyasasında açıkça dezavantajlı konumda kalırlar.

Ancak, Marksist Feministler de üretime dayalı ekonomik etkinliklerin kadınları özgürleştirme potansiyeli olduğunu savunurlar. Bu görüş, Engels'in, ücretli işgücüne katılmanın kadınları erkek egemenliğinden, izolasyondan ve erkeklere bağımlılıktan kurtaracak yollardan biri olduğu yolundaki saptamasından beslenir. İşgücüne katılımın, kadınlara daha geniş bir ekonomik özerklik sağlaması beklenir, bunun sonucunda, kadınların toplumsal cinsiyete ilişkin bilinçlerinin artacağı söylenir. Ne var ki bu düşünce çizgisinde ilerleyenler, kadınların bilinçlerinin yükselmesi konusunda diğerlerinden ayrılırlar. Onlara

göre, üretime dayalı etkinlikte bulunmak, kadınlar için insan sermayesinin geliştiği oranda değil, kapitalist sömürünün ve toplumsal cinsiyet eşitsizliklerinin bilincine vardıkları ve onun karşısında örgütlendikleri ölçüde özgürleştirici olabilecektir (Hartmann, 1992; Safa, 1996: 187).

Kötü koşullarda da olsa, kadının çalışma alanına girişinin sonuçları konusundaki bu olumlu beklentiler ve çağrışımlar karşısında, bir çok araştırmacı tarafından dikkat çekilen çeşitli noktalar bulunur. 1970 lerin başında gelişen bu yorumlar, aynı dönemde gelişen feminist hareketten etkilenmiş, kadınların “çalışması” üzerine yapılan pembe yorumları sorgulamaya başlamıştır. Bu sorgulamalar, kadınların “çalışmasını” olumlayan bakış açısını yadsımak yerine, kadınların üretime dayalı etkinliklere katılmaları ile yeniden üretim sürecindeki varoluşları arasındaki bağlantıyı ve bunların kapitalizm ile olan ilişkisini çözümlenmeye girilerek kadının özgürleşmesi sorunu çerçevesinde “üretime dayalı” etkinlikte bulunmanın sonuçlarını tartışmaya çalışmışlardır.

1970 yılında yaptığı çalışmayla eleştirinin yolunu açan Boserup (1970), dünyanın bir çok yerinde, makinalaşmanın ve sanayileşmenin artmasıyla birlikte, özellikle Sahra Afrikası ve Latin Amerika’da kadınlar tarafından yapılan ve kadınlara güç ve özerklik sağlayan bir çok işin ortadan kalkması sonucu, kadınların marjinalleştiklerini, modern çalışma ilişkileri içine girdiklerinde ise yerel-kültürel ya da dini engeller nedeniyle bu süreçlerin de dışında kaldıklarını gözlemiştir.

Benzer bir çizgiden ilerleyen Beneria ve Sen (1981), kapitalizmin gelişmesiyle birlikte kadınlar için yeni istihdam alanlarının açıldığını ve bu durumun da çalışma olanaklarını artırarak kadınların gelişimine ve özgürleşmesine katkıda bulunduğunu iddia eden görüşler karşısında,

kadınlar için açılan yeni çalışma alanlarının, kadınları erkeklerin bulunduğu alanlara sokmadığını, ve bu durumun da belirli alanlarda varolan toplumsal cinsiyet hiyerarşisini sürdürdüğünü söylerler.

Aynı zamanda, yapılan bir çok araştırma, kadınların dışarıdan elde ettikleri kazançla aile içindeki erkek egemenliğini ne derece yıkabildiklerini sorgulamış, erkeklerin aile içinde, kadınların ücretleri üzerinde kurdukları denetimin sürdürüğüne ilişkin bir çok araştırma sonucu ortaya konmuştur (Walby, 1996: 27).

Öte yandan, kadınların çalışma alanlarının yeterli statü ve hareketliliğe sahip olmaması kadınların geniş kitleler halinde çalışma yaşamında varolmalarını engellemektedir (Tinker, 1976). Kapitalizm, kadınları yedek işgücü olarak görmekte ve kapitalist sistemin gereksinimleri karşılamak için kadınları evinden çekip almakta ya da geri bırakmaktadır.

Barret'e (1988) göre ise, kadınlar, ev içindeki rolleri aracılığıyla tanımlandıkça, bu nedenle de üretim alanındaki varlıkları erkekler kadar meşruiyet kazanmadıkça ve ucuz işgücü rezervi olarak çalışmayı sürdürdükçe, sorun çözülmeyecek ve kadınlar, toplumda hep ikincil konumda kalacaklardır. Ona göre, toplumsal cinsiyet ideolojisi kadınların erkek ücretine bağımlı olması ve bunun çalışma alanı ve politikaya da yansması, temel olarak aile içinde şekillenir.

Hartmann'a göre erkek egemenliğinin, ideolojinin yanısıra dayandığı bir maddi temeli de vardır. Bu, erkeklerin kadınların emek gücü üzerinde kurdukları denetimdir. Erkekler bu denetimi, kadınların kimi temel öneme sahip üretken kaynaklara (örneğin kapitalist toplumda geçimi sağlayacak kadar ücret getiren işler) ulaşmalarını önleyerek ve kadınların cinselliğini kısıtlayarak sürdürürler. Tek eşli heteroseksüel

evlilik, erkeklerin bu her iki alanı denetlemelerine izin veren görece yakın tarihli ve verimli bir biçimdir. Buna karşılık, kadınların kaynaklara ulaşmasını ve cinselliklerini kısıtlamak, erkeklerin kadınların emek gücünü denetlemelerini sağlar. Erkek egemen ideolojinin maddi temeli, yalnızca ailede çocuk yetiştirmeye değil, erkeklerin kadın emeğini denetlemesine izin veren bütün toplumsal yapılara yaslanır (Hartmann, 1992: 142-145).

Kaldı ki, toplum içinde kadınların konumu, çok sayıda etken tarafından belirlenir. Endüstriyel büyüme, dünya ekonomisinin etkisi ve kadınların emeğine olan talep kadar, kadınlar için tanımlanmış toplumsal roller, yerel etkiler, ideoloji vb. etmenler sözkonusudur. Dolayısıyla kadınların lehine ya da aleyhine kimi değerlendirmelerden söz ederken, kadınların toplum içindeki farklılıklarını gözetmek, geniş bir “kadın çıkarları” ve “kadınlar” tanımlamasından kaçınmak, sınıfsal, etnik ve kültürel farklılıkları göz önüne almak gerekir (Moser, 1993: 38).

Bu nedenle, kadınların, çalışma yaşamına dahil olmaları sayesinde daha fazla özgürleşme olanaklarına kavuşmaları, onların varolan toplumsal cinsiyet eşitsizliklerinin bilincine varmaları ve ona karşı mücadele etmeleriyle olanaklı olacaktır. İşgücüne katılmanın, kadınları özgürleştirebildiği tarihsel dönemler, kadınların yurttaşlık hakları için mücadele ettikleri ve politik haklarını kazandıkları dönemler olmuş, çalışma, ancak bu tür dönemlerde kadınlar için külfet olmaktan çıkmıştır (Walby, 1996, 27-28).

C. Piyasa İçinde, Ancak Onu Dönüştürerek Varolmak

İşgücü piyasasına dahil olmanın, kadınlar için özgürleştirici bir araç haline gelebilmesi, öncelikle onların, üretime dayalı ilişkiler alanında olmalarını gerektirir. Bu alanda varolmak, kuşkusuz yeterli

olmayacaktır. Kadınlar, toplumun her düzeyinde kendi aleyhlerine olan işleyişi olumlu anlamda değiştirme gücüne sahip olabildikleri oranda başarılı ve özgür olabileceklerdir. Maria Riley, bu iki yönelimi, sözlerinde şu şekilde birleştirir:

“Varolan ekonomik sistemi yargıırken kullandığımız ölçüt, kadınlar tarafından yapılan işlerdir. Bunun anlamının ne olduğunu sormamız gerekiyor. Öncelikle insanın ve toplumun iyiliği için yapılan işlerin “değerinin” ne olduğunu ve bunların ekonomik olarak nasıl ödüllendirileceğini yeniden belirlememiz gerekiyor. Bunu yaparken sadece ekonomik sistemleri değil, çalışma tarzımızı da yeniden yapılandırmak zorundayız.

Bizim ekonomik sistemimiz ve çalışma ilkelerimiz başat bir şekilde erkeklerin deneyimleri tarafından şekillendirilmiştir. Bu, tarihsel olarak kadınları gerideki görünmeyen işçiler olmak zorunda bırakmıştır. şimdi sorun, kadınların, erkekler tarafından belirlenen bu alana nasıl ekleneneceği değil, kadınların bu alandaki varlığının, kadın-erkek çalışan bütün işçilere ve insanların yaptıkları işlere nasıl yansyacağı, bu alanın nasıl yeniden düzenleneceğidir. Sorunları kadınların çalışma çıkarları noktasında dillendiren, kadınların deneyimlerinin ciddi bir şekilde ele alınmasını talep eden radikal dönüşümün ana hatlarını anlamak, -gelecekteki- politik ve ekonomik yapılarımız için şekillendirici olacaktır.”
(Aktaran: Bullock, 1994: 4)

Bu noktadan hareketle, kadınların, üretime dayalı ilişkiler içinde yer almalarından kaynaklanan olumsuzluklar karşısındaki gereksinimleri ele alındığında, kadınlar için planlamalar yapmak, ilke olarak onların çıkarlarına ve önceliklerine dayanmalıdır (Moser, 1993: 37).

Bu açıdan, kadınların gereksinimleri sınıflandırılmaya çalışıldığında, Maxine Molyneux'un (1985) yaptığı ve Moser'in (1993) geliştirmeye çalıştığı stratejik toplumsal cinsiyet gereksinimleri - pratik toplumsal cinsiyet gereksinimleri ayrımı önem kazanır.

Kadınların gereksinimlerinden ya da çıkarlarından söz etmek, geniş ölçüde biyolojik benzerliklere dayanan ortaklıkları vurgulayabilir. Oysa kadınların toplum içindeki konumları, sınıf, etniklik ve toplumsal cinsiyet gibi etkenlere de dayanır. Bu yüzden genel bir kadın çıkarları kavramlaştırması doğru olmayacaktır. Kullanacağımız kavramlaştırma, tarihsel, toplumsal ve kültürel olarak farklılık ve çeşitliliği vurgulayan "toplumsal cinsiyet gereksinimleri" olmalıdır (Moser, 1993:38).

Molyneux'un yaptığı stratejik ve pratik toplumsal cinsiyet gereksinimleri ayrımı toplumsal cinsiyet çözümlemesinde kuramsal bir öneme sahiptir. Bu, kadınlar için yapılacak çalışmalar için temel planlama araçlarının belirlenmesinde büyük önem taşır.

Moser'in (1993:38-39) aktardığına göre stratejik toplumsal cinsiyet gereksinimleri, toplum içerisinde kadınların erkekler karşısındaki ikincil konumlarından kaynaklanan gereksinimlerdir. Bu gereksinimler, farklı bağlamlara göre değişebilirler. Temelde, cinsiyete dayalı işbölümü, iktidar ve denetimle ilgilidirler. Yasal hakları, aile içi şiddeti, eşit ücreti ve kadınların kendi bedenleri üzerindeki denetimi gibi alanları kapsarlar. Stratejik toplumsal cinsiyet gereksinimlerine ulaşmak, toplumsal cinsiyet eşitliğine ulaşmada kadınlara yardımcı

olur. Aynı zamanda varolan rolleri değiştirerek kadınların ikincil konumlarına meydan okur.

Kadınların erkekler karşısındaki ikincilliği saptamasından doğan bu gereksinimler, alternatif, daha eşit ve başarılı bir toplumsal örgütlenmeyi hedefler. Bu hedef, kadın ve erkek arasındaki ilişkinin doğasına ve yapısına yöneliktir. Çeşitli sosyo-kültürel bağlamlarda kadınların erkekler karşısındaki ikincilliğini aşmaya yöneliktir.

Moser (1993: 39), Molyneux'un tanımladığı stratejik toplumsal cinsiyet gereksinimlerini şu şekilde sıralamıştır:

- * Cinsiyetçi işbölümünün yok edilmesi.
- * Ev içi emek ve çocuk bakımı yükünün hafifletilmesi.
- * Ayrımcılığın kurumsallaşmış biçimlerinin kaldırılması (toprak mülkiyeti, mülkiyet, krediye ulaşma vb).
- * Siyasi eşitliğin kurulması.
- * Doğurmada seçme özgürlüğünün yaşama geçirilmesi.
- * Erkeklerin kadınlar üzerinde uyguladıkları şiddet ve denetim karşısında yeterli önlemlerin benimsenmesi.

Stratejik toplumsal cinsiyet gereksinimleri, belirli bir bilinçlilik ve etkin mücadeleye dayandığı için feminist bir yönelim taşırlar. 1970'ler boyunca sürdürülen kadın hareketi, stratejik toplumsal cinsiyet gereksinimlerini temel alan bir noktadan gelişmiştir. Toplumsal cinsiyet eşitliğini kurmaya yönelen bu tavır, eşitsizliğin hem aile içi cinsiyet yapılanmasından hem de ekonomik süreçte piyasayla kurulan ilişkilerin niteliğinden kaynaklandığı varsayımından yola çıkarak, kadınların ev içi yüklerini azaltacak uygulamaların yanısıra, piyasada eşit fırsatları yakalamalarına yardımcı olacak politikaların geliştirilmesini öngörür (Moser, 1993: 62-66; Ertürk, 1995: 7).

Bu politikaların başarıya ulaşması, geleneksel değer ve yapıların değişme karşısındaki direncini kırabilmek kadar her düzeyde, plancılara ve uygulayıcıların toplumsal yapı, cinsiyet farklılaşması gibi konulardaki önyargılarından kurtulmalarına ve en önemlisi, eşitliği sağlama yönündeki politik tercihlerin benimsenmesine bağlıdır. Bu ise, kültürel, toplumsal ve siyasal alanlardaki kurumsallaşmış ilişkileri ve varolan ekonomik anlayışları tehdit edici olabilmektedir (Ertürk, 1995: 7).

Tarihsel olarak, devletin yukarıdan aşağıya yaptığı düzenlemeler, toplum içinde varolan toplumsal cinsiyet eşitsizliklerinin ortadan kalkmasını sağlayamamıştır. Nitekim, 1980'lerde, kapitalizmin yeniden yapılanma süreci içinde devletin sosyal refah anlayışından uzaklaşması nedeniyle, devlet örgütlenmesi düzeyinde bu anlayış uygulama fırsatı bulamamıştır. Toplumsal cinsiyet eşitsizliklerine ve kadınların ikincilliklerine karşı koyma kapasitesi, öncelikle kadın örgütlerinin aşağıdan yukarı mücadelesiyle gerçekleşecektir (Moser, 1993: 39; Ertürk, 1995:7).

Pratik toplumsal cinsiyet gereksinimleri, kadınların toplumda kabul edilmiş rollerine ilişkin gereksinimlerdir. Bunlar, cinsiyetçi işbölümünü ya da kadının toplumdaki ikincil konumunu değiştirme iddiasında değildir. Pratik toplumsal cinsiyet gereksinimleri, acil olarak karşılanmalıdır. Farklı durumlara göre değişebilirler. Doğal olarak pratiktir, geçim, sağlık ve istihdam gibi, yaşam koşullarındaki yetersizlikleri gidermeye yöneliktir (Moser, 1993:40).

Pratik toplumsal cinsiyet gereksinimleri, stratejik toplumsal cinsiyet gereksinimlerinin aksine, kadınların kurtuluşunu ya da toplumsal cinsiyet eşitsizliklerini gidermeyi hedeflemez. Bu gereksinimlerin,

kadınların günlük yaşamlarını kolaylaştıracak, aile içi refahı bir ölçüde artıracak gücü vardır. Bu durum, kuşkusuz cinsiyetçi işbölümünün sürmesine yardımcı olur (Moser, 1993: 40).

Özellikle son onbeş yıldır, az gelişmiş ülkelerde uygulanan kadınları kalkınmaya katma projelerinin ve programlarının pratik toplumsal cinsiyet gereksinimleri çerçevesinde işlediği söylenebilir (Moser, 1993: 55; Ertürk 1995: 8; Tinker, 1990:). Bu son dönemde, 1980'de patlak veren borç kriziyle birlikte uluslararası yardım kuruluşlarınca uygulanan yapısal uyum politikaları, krizin aşılmasını, kadınların ekonomik katkısına da bağlayarak, onları daha "etkili ve yararlı" bir hale getirme çabası içine girmiştir. Kadınların ekonomik alanda etkinleşmeleriyle ailenin gelir düzeyi artacak ve bu yolla ekonomik krizin sonucunda aile üzerinde ortaya çıkan olumsuzluklar bir ölçüde giderilebilecektir. Bu yaklaşım, kadınların ekonomik yaşama katılmalarıyla eşitliğin artacağına dair ön kabule dayanmaktadır ve USAID, Dünya Bankası ve OECD tarafından savunulmaktadır. Böylece kadınlar, uluslararası yardım kuruluşlarının bünyesinde popüler hale gelmiştir (Moser, 1993: 69-71).

Yine bu döneme denk düşen yoksulluğu önleme çabası, düşük gelirli ailelerdeki kadınları üretken kaynaklara ulaştırarak, yapısal uyumun ortaya çıkardığı olumsuzlukları bir ölçüde gidermeyi hedefler. Kadınlar, daha çok küçük işletmelerde kendi hesabına çalışmaya yönlendirilir. Bu çaba, daha çok kadınların geleneksel olarak uğraştıkları alanlarla sınırlıdır ve piyasada varolan ayrımcılığın sürmesini sağlar (Moser, 1993: 67-69).

Varolan bu yaklaşımlar, kadınların emeğini ve zamanını esnek olarak niteleyerek aynı zamanda kadınların yeniden üretim etkinliklerinin genişlemesine neden olur. Buna rağmen yapısal uyum politikaları

ekonomiyi sadece piyasaya yönelik ürünlerle ve hizmetlerle tanımlayarak, kadınların yeniden üretim alanındaki çalışmalarını görmezden gelmekte ve dışlamaktadır. Bu, kadınların hem piyasada hem de ev içinde daha uzun ve ağır çalışma koşullarına zorlanmasına neden olmaktadır (Moser, 1993: 72).

Gerek çözümlene düzeyinde gerekse gözden geçirilen politikalar ve uygulamalar düzeyinde, stratejik ve pratik toplumsal cinsiyet gereksinimleri arasında bir yandan büyük bir uçurum gözlenmekte diğer yandan da bu iki ayrı grubun aslında birbirinden ayrı olarak tanımlanmalarının ne denli güç olduğu ortaya çıkmaktadır.

Bu nedenle, stratejik ve pratik toplumsal cinsiyet gereksinmelerine bütünlüklü bir şekilde yaklaşmak gerekir. Bu gereksinimlerin her ikisini de aynı anda yaşama geçirmek olanaklı olmayabilir. Yapılan çalışmalarda, kimi zaman kadınların kendi toplumsal cinsiyet gereksinimlerini tanımlamalarının son derece zor olduğu görülmüştür. Zaman zaman çeşitli araçlarla -popüler medya- tanımlanmaya çalışılan stratejik toplumsal cinsiyet gereksinimlerine ve uygulamacılara karşı düşmanlığın ve olumsuz tepkilerin geliştiği gözlenmiştir. Uygulamacıların, kadınlarla ilgili çalışmalarında onların feminist olmaları gerekmediğini akıllarında tutmaları yararlı olacaktır (Moser, 1993: 41). Bütün bunlara karşın planlamacılar, pratik toplumsal cinsiyet gereksinimlerinin karşılanmasının stratejik toplumsal cinsiyet gereksinimlerine ulaşmada bir başlangıç noktası olabileceğini sık sık belirtirler (Moser, 1993: 48).

Pratik ve stratejik toplumsal cinsiyet gereksinimlerinin birarada gerçekleşebilmesi için her şeyden önce kadınların gereksinimlerinin dikkate alınması gerekir. Yapılan uygulamaların başarıya ulaşabilmesi açısından istihdam politikaları ve refah politikaları birbiriyle

örtüşmelidir. Çocuk bakımı sorununun çözümlenemediği bir yerde kadınların istihdama katılımının teşvik edilmesi sonuç vermeyebilir. Bu durumda yapılan uygulama, kadınların durumunu iyileştireceğine kötüleştirebilir de (Moser, 1993: 48).

Pratik ve stratejik toplumsal cinsiyet gereksinimlerinin birarada ya da aşamalı olarak karşılanmaları konusunda başvurulabilecek en yaygın yöntemlerden biri, eğitim ve istihdamı birlikte yürütmektir. Kadınların, özellikle düşük gelirli kadınların kazanç sağlamalarının karşısındaki en büyük güçlüklerden biri de yeterli becerinin eksikliğidir. Eğitimin sağlanması, istihdamla da birleşince önemli bir pratik toplumsal cinsiyet gereksinimi karşılanmış olur. Stratejik toplumsal cinsiyet gereksinimlerine ulaşmak, ekonomik özgürlüğün kazanılmasından geçse de, bu tek başına yeterli olmamakta, eğitimin ve yapılan işin niteliği büyük önem kazanmaktadır. Kadınların, geleneksel olarak kadınların yapageldiği iş alanlarının dışındaki alanlarda eğitim görmelerinin sağlanması, kadınlara yeni istihdam alanları yaratmakla kalmaz, aynı zamanda toplumda mesleki hiyerarşi konusundaki cinsiyetçi yargıları yıkarak cinsiyetçi işbölümünün ortadan kalkması yönündeki toplumsal cinsiyet gereksinimini karşılamaya yönelir (Moser, 1993: 49-50).

Kökenlerini feminist hareketin bilinç yükseltme ve tabandan örgütlenme pratiğinden alan (Tinker, 1990) güçlendirme yaklaşımı, bugün, özellikle az gelişmiş ülkelerde stratejik ve pratik toplumsal cinsiyet gereksinimlerini farklı bağlamlarda birleştirmeye çalışmaktadır. Amaç, "kendine olan güven"i yaygınlaştırarak kadınları güçlendirmektir. Bu yaklaşım, stratejik toplumsal cinsiyet gereksinimlerine, pratik toplumsal cinsiyet gereksinimleri çerçevesinde oluşan aşağıdan yukarıya hareketlenmeyle dolaylı olarak ulaşmayı hedefler (Moser, 1993: 74).

Güçlendirmenin, toplumsal cinsiyet eşitliğinin kurulabilmesini amaçlayan eşitlik yaklaşımı ile benzerlikleri bulunur. Ancak, bu yaklaşım, yapısı ve dinamikleriyle eşitlik yaklaşımından farklıdır. Güçlendirme, öncelikle az gelişmiş ülkelerdeki kadınların taban örgütlenmesi ve uluslararası kuruluşlar bünyesinde yürüttükleri baskı politikalarından beslenir (Jayawerdana, 1986).

Güçlendirme yaklaşımı, kadın ve erkek arasındaki eşitsizliğin kökeninin aile olduğunu vurgular ancak kadınların baskı deneyimlerinin ırk, sınıf, sömürgecilik tarihi ve uluslararası ekonomik düzenin bugünkü durumuna göre farklılaşabileceğini söyler. Dolayısıyla kadınlar, baskıcı yapılara farklı düzeylerde eş zamanlı olarak karşı koyabilirler (Jayawerdana, 1986).

Güçlendirme yaklaşımı, gelişme ve güç arasındaki karşılıklı ilişkiyi sorun edinir. Bu ortamda, kadınların kendi güçlerini artırmalarının önemini vurgular. Bu yönelimi savunanlar, gücü, birinin diğeri üzerinde kurduğu başatlık olarak değil, kadınların kendilerine olan güvenini ve içsel gücünü artırma kapasitesi olarak değerlendirirler. Bu, yaşamdaki tercihleri belirlemeye, değişim yönüne etkide bulunmaya ve maddi ve maddi olmayan kaynaklar üzerinde denetim kurmaya dayanır. Güçlendirme, eşitlik yaklaşımının erkeklere göre kadınların statüsünü yükseltmek vurgusundan uzaktır. Onun amacı, gücün yeniden dağılımının sağlanması yoluyla kadınların güçlenmesidir (Moser, 1993: 75).

Güçlendirme yaklaşımının bilinen en iyi ifadesi, tek tek kadınların ve kadın gruplarının biraraya gelmesinden oluşan DAWN'ın (Development Alternatives with Women for a New Era) 1985'de Nairobi Konferansı öncesi yayınladığı deklarasyonda yer alır. Bu

deklarasyonun amacı, dünya kadınlarının bugün bulunduğu durumu irdelemek değil, alternatif bir gelecek toplum vizyonu oluşturmaktır.

“Biz, ülkelerarası ilişkilerde ve hiçbir ülkede, sınıfa, toplumsal cinsiyete ve ırka dayalı eşitsizliklerin bulunmadığı bir dünya istiyoruz. Temel gereksinimlerin temel haklar haline geldiği, yoksulluğun ve her türlü şiddetin yok edildiği bir dünya istiyoruz. Bu dünyada, her insan kendi potansiyelini ve yaratıcılığını geliştirme fırsatına sahip olacak ve kadınların yetiştirme dayanışma değerleri insani ilişkilerin özelliği haline gelecek. Böylece dünya kadınlarının yeniden üretime dayalı rolleri yeniden tanımlanacak ve çocuk bakımı, erkekler, kadınlar ve toplum tarafından bütünlüklü bir biçimde paylaşılacak. Eşitlik, kalkınma ve barış arasındaki bağları güçlendirmeyi değil, yoksulları ve kadınları baskılayan kurumların dönüşümlerini gösterebilir miyiz? Bütün bunlar kadınların kendi kendilerini güçlendirmeleriyle olanaklı olacaktır” (Aktaran: Sen, 1987:80)

Toplumsal cinsiyet eşitsizliklerinin aşılmasındaki mücadele yöntemlerinin, sorun alanlarının ve kadınların farklılığı nedeniyle esnekliğe, açıklığa ve duyarlılığa gereksiniminin olduğu, güçlendirme yaklaşımını savunanlarca sıklıkla vurgulanır. Bu esnekliği yaşama geçirmenin yolu, kadınların kendilerini, sorunlarını ve sorunların çözümündeki önceliklerini tanımlamalarının yolunu açmaktır. Bu, kadınlara, sorunlarını ve önceliklerini daha farklı tanımlayan kişiler ve kurumlarla farklı düzeylerde ilişki kurma fırsatı verecektir (Sen, 1987: 80).

DAWN, güçlenmenin ve hedeflere ulaşmanın ancak kadınların örgütlenmesiyle olanaklı olacağını öngörür. Stratejik toplumsal cinsiyet gereksinimlerinin karşılanması, yukarıdan aşağıya inşa edilen müdahalelerin, taban örgütlenmeleriyle desteklenmediği sürece başarılı olamayacağını vurgular. Bu nedenle, kişilerin, örgütlerin ve kadın hareketinin bu bakış açısıyla desteklenmesi gerekir. Bu destek de ancak kadınların kendilerini ifade etmelerini sağlayacak demokratik işleyişin kurulmasıyla olanaklı olacaktır. Güçlendirme yaklaşımı, her türden kadın örgütlenmesinin varlığına büyük önem verir. Örgütler, geleneksel bakış açısından beslenen örgütler olsalar bile (Sen, 1987: 89-96; Moser, 1993: 73-77).

Sonuç olarak bugün, dünya üzerinde çok çeşitli kurum ve kuruluşların farklı amaçlardan yola çıkarak, kadınlar için farklı programlar ya da etkinlikler geliştirmeleri kadınların kapitalizm koşullarındaki olumsuz konumlarını derinleştirdiği gibi, onlar için bu, örgütlü ve bilinçli müdahalelerle olumlu bir yöne çevrilebilir.

Kapitalizm, ortaya çıktığı günden bu yana kadınlarla ve kadın emeğiyle gerilimli ilişkiler kurmuş, bu gerilim, kriz dönemlerinde daha da yükselmiştir. Yukarıda özetlenmeye çalışılan yönelimlerin kadınların lehine dönebilecek potansiyeli taşıdığı düşünülmektedir. Elson'un (1992) vurguladığı gibi,

“Ekonomik krizler (kadınlar için düşünülebilir), toplumsal kurumlar ve uygulamaların tümü için bir dönüm noktasıdır. Yeniden yapılanma, eski fırsatları yok ettiği kadar yeni fırsatlar da yaratır. Baskı altında ve dezavantajlı olan gruplar yeni mücadele biçimleri yaratan değişiklikler keşfederler. Değişiklik eğilimine direnmeyi denemek ve kriz öncesi toplumsal ilişkileri tercih etmek kolayca işlemeyebilir. Daha

yaratıcı bir yaklaşım, yeniden yapılanma sürecini etkilemeyi denemektir. Sadece üretimi değil, toplumsal ilişkileri de yeniden yapılandırmak, baskı altında ve dezavantajlı olan gruplar için yeni kurumlar ve örgütlenmeler yaratmak bu dönemlerde daha fazla şansa sahiptir.”

II. Bölüm:

Kapitalizmin Yeniden Yapılanması, Yapısal Uyum Politikaları ve Yeni Uluslararası İşbölümü İçinde Kadın Emeği

A. Kapitalizmin Yeniden Yapılanması ve Yapısal Uyum Politikalarının Kadın Emeği Üzerine Etkileri

II. Dünya Savaşı'ndan sonra ulusal kalkınma modelleri ve az gelişmiş ülkeler için geçerli olan ithal ikameciliğine dayalı kalkınma, 1980 lerde yerini az gelişmiş ülkeler için ihracata dayalı sanayileşmeye, gelişmiş ülkeler içinse refah devleti ve sosyal devlet anlayışından uzaklaşarak, devletin tamamen dışarısında tutulduğu, yüksek teknoloji ve esnek iş bölümüne dayanan bir "piyasa" modeline bırakmaya başlamıştır. Bu gelişimin yaşanmasını sağlayan sürecin temel unsurlarını şu şekilde sıralayabiliriz (Ansal, 1989).

* 70'li yılların başında gelişmiş kapitalist ülkelerde emeğin üretkenliğinin sınırlarına ulaşılması -dolayısıyla kar oranının düşmesi,- sonucu ortaya çıkan ekonomik kriz, uluslararası sermayeyi yeniden yapılanmaya zorlamıştır. Benimsenen yeni yönetim stratejisi dahilinde çokuluslu şirketler daha esnek ve ucuz emek arayışı içine girmişlerdir.

* Gelişmekte olan bir çok ülkede ithal ikameciliği krize girince ihracata dayalı sanayi politikaları benimsenir. Uluslararası sermaye ile bütünleşerek dünya pazarı için üretim yapmak amacıyla yabancı sermayeyi teşvik etmek üzere bazı önlemler alınır ve serbest bölgelerin oluşumu da bu bağlamda uygulamaya konulur.

* Enformasyon teknolojisinde yaratılan yenilikler, üretimin uluslararası yönetimini olanaklı kılarken, çeşitli sektörlerde üretim teknolojisinde

geliştirilen teknik yenilikler, üretim süreçlerinin etkin bir biçimde parçalara ayrılabilmesini olanaklı hale getirmiştir. Bununla birlikte sermaye genel olarak emek-yoğun işlerin otomasyonu konusunda teknik bir tıkanıklıkla karşı karşıya kalmıştır. Bu işlemlerde otomasyon ya çok zor, ya da çok yüksek maliyetli olmuştur. Fakat üretim süreçlerinin parçalanabilirliği, sermayeye üretimin -teknolojik özelliklerine göre -, emek-yoğun bölümlerini, özellikle montaj işlemlerini, ya emeğin bol, ucuz ve örgütsüz olduğu deniz aşırı ülkelere taşıma ya da aynı ülke içinde dışarıya iş verme yoluyla emek yoğun işerde dağınık ve marjinal emekten yayarlanma, seçeneklerini sunmaya başlamıştır. İhracata dayalı sanayileşme politikalarında dünya pazarlarının değişen talebine göre şirketlerin işgücünü ayarlayabilmeleri, yani “esnek” emek gücü, merkezi bir öneme sahiptir.

Küresel düzeyde kapitalizmin karlılık oranını artıracak olan bu gelişmeleri sağlayacak önemli araçlar, dünyanın her yerinde yapısal uyum programları çerçevesinde devreye sokulmaya başlanmıştır (Afshar ve Dennis,1992: 3).

* Tüm dünyada, gelişmiş ülkeler de dahil olmak üzere sosyal devlet anlayışından ve bu anlayışın sonucunda ortaya çıkan parasız eğitim ve sağlık hizmetlerinden, devletin piyasada üstlendiği üretim ve hizmetlerden, rafah devleti hizmetleri olarak anılan işsizlik sigortası ve çeşitli sosyal yardımlardan uzaklaşmaya çalışma çabaları ortaya çıkmıştır.

* Devletin piyasadan el çekmesi anlamına gelen özelleştirme uygulamaları devreye girmiştir.

* Fiyatları yüksek, ücretleri düşük tutan bir istikrar programı uygulanmaya başlamıştır.

* Sendikalaşmanın, dolayısıyla toplu pazarlık ve yüksek ücret politikalarının söz konusu olmadığı, esnek, küçük ölçekli üretim ve hizmet sektörlerinin geliştiği bir piyasa anlayışı gelişmiştir.

Bütün bu gelişmeler, kadınlar açısından yapısal olarak zaten olumsuz koşullara sahip olan iş gücü piyasasına yeni olumsuzluklar eklemiş, kadınlar için farklı yapılanmış çeşitli istihdam olanaklarının ortaya çıkmasına neden olmuştur. Bu istihdam biçimleri, bulunduğu coğrafya ve bulunduğu ülkenin sosyo-ekonomik, politik yapısına göre farklılıklar gösterse bile, bir ortak özellikleri vardır ki, gözden kaçması olanaklı görülmemektedir: Politikalarını özellikle gelişmiş kapitalist ülkelerin belirlediği uluslararası para ve kredi kuruluşları, Dünya Bankası ve Uluslararası Para Fonu (International Monetary Fund - IMF) gibi kuruluşlar, daha çok az gelişmiş ülkelerde kapitalizmin son on beş yılda geçirdiği değişimin sonuçlarını kendi çıkarları doğrultusunda değerlendirmeye başlamıştır. Bu politikaların gerisindeki en önemli güdü, kuşkusuz ki, dünya ölçeğinde kapitalizmin karlılık oranını yükseltmektir.

Bütün bu değişiklik gerekliliği, kadınları, bu esnek iş gücü ordusu içindeki uygun yere hemen yerleştirmekte gecikmemiştir. Tüm dünyada özellikle 1979 ekonomik bunalımıyla birlikte ortaya çıkan kriz, kadını doğrudan etkilemiştir. Ortaya çıkan durgunluğu aşma çabaları, hükümet harcamalarının kısılması; sosyal hizmetlerdeki hükümet kesintileri, yapısal uyumun en önemli unsurlarından biridir. Özellikle sağlık ve eğitim alanlarındaki harcamalarda kesintiye gidilmiştir. Bu da kadınların refah düzeyini etkilemiş, annelik rolünü ön plana çıkarmıştır. Ücretlerin kısılması ve reel gelirlerin düşmesi de sonuçlardan biridir. Bu da kadınların formel sektörde çalışma oranını azaltmıştır. İstihdamdaki kısılma daha çok kamu sektöründe yoğunlaştığı için, kadınlar da 1945 sonrası ev dışında daha çok kamu sektöründe istihdam edildiklerinden,

bu süreç daha çok kadınların aleyhine işlemiştir. Bu durum hem kadınlar arasındaki işsizlik oranının artmasına, hem de kadınların ücretlerinin azalmasına neden olmuştur. Öte yandan, paradoksal bir şekilde kadınların iş gücüne katılım oranlarında da artış ortaya çıkmıştır. Gelire olan gereksinim, kadınları çalışmaya zorlamıştır. Formel sektörden enformel sektöre geçiş hızlanmış, kadınların yoksulları ve yoksulluğun kadınlaşmasında büyük bir artış olmuştur (Stewart, 1992). Moghadam'a (1994: 13) göre, 1980'lerde başlayıp, 90'larda yayılan gelişmeler, kadınlar tarafından kazanılan güvenli ekonomik bağımsızlık ve ulusal kalkınmaya olan katkılarını geri almıştır. Hükümetler, sendikalar ve kadın kuruluşlarının kadının istihdam olanaklarını artırmak ve yaşam koşullarını yükseltmek üzere yaptıkları çalışmaları sınırlamıştır.

Yapısal uyum politikalarının dünya çapında kadınlar üzerinde yarattığı olumsuz gelişmeler daha geniş bir çerçevede şu şekilde sıralanabilir:

* Bir çok az gelişmiş ülkede kadınların ev dışındaki etkinlikleri erkeklerinkinden düşük olmasına karşın, son otuz yılda kadınların bu etkinliklere katılım oranları artmıştır. Bu, kadınların iş gücüne katılımlarının artmasının bir sonucudur. Asya'da, 1950'de kadınların iş gücüne katılım oranı %29 iken, bu oran 1990'da % 36.8'e çıkmış, Latin Amerika'da % 18'den %34'e çıkmıştır (UN, SSI, 1995). Kadınların kazancı, erkeklerinkinin %45'iyle %89'u arasında değişmektedir (Stewart, 1992: 25).

* Çeşitli çalışmalar göstermiştir ki, ekonomik yeniden yapılanma, hükümet bütçelerindeki kesinti, enflasyon, özelleştirme, kaynak dağılımındaki değişim, yoksulluğun kentleşmesine ve kadınlaşmasına öncelik etmiştir. Uyum paketleri, aynı zamanda, Afrika, Avrupa ve Latin Amerika'da yeni yoksulların ortaya çıkmasına neden olmuştur (Beneria ve Bisnath, 1995: 5). Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı'nın (United

Nations Development Programme - UNDP) 1995 verilerine göre dünya üzerinde toplam 1.3 milyar insan yoksulluk içinde yaşıyor. Bu rakamın %70'ini de kadınlar oluşturmaktadır(UN SSI,1995).

1980'lerle birlikte dünya ekonomisindeki üretkenlik artışına karşın, yoksulluğun giderek arttığı ortaya çıkmıştır. Bu nedenle 1980 lerin ve 1990 ların yapısal uyum paketlerinin sorgulanması gereği ortaya çıkmıştır. Genel olarak uygulanan uyum paketlerinin sınıf ve cinsiyet körü olması eleştirilmektedir. Sosyal hizmet programlarındaki geniş kesintiler, sağlık, çocuk bakımı, aile planlaması, eğitim ve temel ihtiyaçlardaki fiyat artışı, yoksul ve orta sınıf haneleri doğrudan etkilemiştir. Kadınlar ve kız çocukları, ekonomik uyumun bedelini en ağır ödeyen kesimdir. Fiyatların kontrolsüz ve yüksek oluşu, özellikle gıda maddelerinde, geçimlik dengeyi bozmuş ve kadınların hem alış-verişe harcadıkları zaman artmış, hem de evde yemek hazırlamak için harcadıkları emek fazlalaşmıştır (Steawart, 1992: 22). Uyum paketleri, kadınların olumsuz koşullarda formal ve informal iş piyasalarına katılımı artırarak onların iş yükünü çoğaltmaktadır (Beneria ve Bisnath, 1995: 6). Dünyada kadınlar erkeklerden kırsal alanda %20, kentlerde ise %6 daha fazla çalışıyorlar. Yine 31 ülkede yapılan araştırmalar göstermiştir ki, kadınlar, gelişmiş ülkelerde %51, az gelişmiş ülkelerde ise %55 oranında erkeklerden daha fazla iş yapıyorlar (Beneria ve Bisnath, 1995:7).

Bir çok OECD ülkesinde, kadınların beşte biri, ailesini geçindirmekle yükümlüdür. Bu oran, siyah kadınlar için iki katına çıkmaktadır. Özellikle Amerika'da, bir çok aile için, kadının geliri, bu ailelerin yoksul olup olmamasında belirleyici konumdadır (Malveaux, 1990:25).

* Dünya çapındaki ekonomik yeniden yapılanma, kimi ülkelerde kriz koşulları oluşturacak düzeyde artan işsizliğe neden olmuştur. Bu gelişme de özgül cinsiyet boyutlarına sahiptir (Bullock, 1994:18). Erkek işsizliği

ile karşılaştırıldığında, kadın işsizliğinin boyutlarının çok daha yüksek ve farklı olduğu ortaya çıkmıştır. Kadınlar, öncelikle eve ve aileye ait varlıklar olarak tanımlandığından, kadınlar arasında işsizlik düzeylerini saptamak son derece güç olmaktadır (Beneria ve Bisnath, 1995: 10) . Yapısal uyum ve esnek üretimle birlikte, özellikle emek yoğun işlerden kurtulma anlayışına dayalı olarak, bu sürecin işleminin olanaklı olduğu ülkelerde, Özellikle Arjantin, Brezilya ve İtalya'da, 1980'lerde dijital otomasyon ve robotlaşmanın gelişmesiyle birlikte tekstil sanayinde kadın istihdamının düştüğü gözlenmiştir (Moghadam, 1994). Yine, sınıf farklılıkları ve etnik farklılıklar, kadın işsizliğini etkilemektedir. Amerika'da siyah kadınların işsizlik oranı beyazlarınkinin iki katıdır, ispanyol kökenli olanlar arasındaki işsizlik oranı da beyazlarınkinden %50 daha fazladır (Malveaux, 1990:25). Özelleştirme uygulamalarının başlamasıyla, kadın istihdamını emen kamu sektöründe öncelikle işten uzaklaştırılanlar kadınlar olmaktadır. Aynı zamanda kadınlar kamu sektöründe özel sektörden daha çok istihdam edildiklerinde bu gelişmelerden kadınlar daha olumsuz etkilenmektedirler (Steawart, 1992: 26).

* Kadınların çalışma yaşamına girişleriyle birlikte gündeme gelen bu yarımgün çalışma olgusu, son yıllarda daha da artmıştır. Kimi Avrupa ülkelerinde yarımgün işlerin %80'den fazlasını kadınlar yapıyorlar. Hollanda, İsveç ve İngiltere'de, çalışan kadınların yaklaşık %50'si yarımgünlük işler yapmaktadırlar (Malveaux, 1990: 28).

Yarım gün çalışmanın, eksik istihdam biçimlerinden biri olduğu ve yoğun işsizliğin bir sonucu olduğu bilinir (Bullock, 1994: 21). Yarım gün çalışmanın, eğitimini sürdürmek isteyen gençler için tam günlük istihdama yönelmenin bir aracı, aile sorumlulukları olan ve yaşlanmış işçiler için ise çalışma fırsatı olduğu söylenir.

Ancak bugün yarım günlük çalışma, özellikle sanayileşmiş ülkelerde neredeyse yalnızca kadınların doldurduğu bir alan haline gelmiştir. Bu işlerin ücretleri son derece düşüktür ve güvencesiz işlerdir. Bu işler üzerinde yükselme ve sendikalaşma olanağı bulunmaz. Bu işler çoğunlukla kadınların ev içindeki sorumluluklarının önceliğine göre düzenlenirler ve süresizdirler (Bullock, 1994: 21).

* Bütün dünyada, kamu politikaları kanalıyla kadınlar, istihdam olanağı bulmuşlardır. Bu uygulamalar, kamu politikaları ve kamu hizmetlerini, aynı zamanda devletin sahip olduğu fabrikaları özel sektörden daha fazla kadın dostu haline getirmiştir. Özellikle Doğu Avrupa'da kamu sektörünün çöküşüyle, kadınlar erkeklerden daha hızlı bir şekilde işlerini kaybetmekle kalmamışlar, aynı zamanda çalışan kadınları doğrudan etkileyen ücretsiz ya da çok düşük ücretli çocuk bakım hizmetlerinden ve genel bakım yükümlülüğünü kolaylaştıran hizmetlerden yoksun kalmışlardır. Vietnam'da, kadın yöneticiler ve işçiler, devletin sahip olduğu işletmeleri özel sektör işletmelerine tercih ettiklerini belirtmişlerdir çünkü bu işlerin hem çalışma koşulları daha iyi hem de sosyal güvenlik sağlama olanakları bulunmaktadır (Moghadam, 1994: 7).

Bütün bunların dışında, kadınların iş piyasasında karşılaştıkları cinsiyetçi iş bölümü hala kendini sürdürmektedir. Kadınlar dünya çapında daha çok profesyonel-teknik işlerde, büro hizmetlerinde, hizmet sektöründe ve satış elemanları olarak çalışmaya devam etmektedirler. Kadınların en düşük yoğunlukta çalıştıkları alanlar ise imalat, taşımacılık, yönetim ve işletmeciliktir.

* Üretim teknolojisindeki esnekleşme ile ortaya çıkan işlerin önemli bir kısmı kadınlar tarafından yapılmaktadır. Kadınların belirsiz, güvencesiz ve istikrarsız enformel sektöre katılımları giderek hızlanmaktadır. Yapısal uyum politikaları, kadınlar için atipik ve istikrarsız bir istihdam yaratmıştır.

Kadınları yarımgünlük, geçici ve evde hizmet ya da üretim sağlayan işlere hapsetmiştir. Ortadoğu ve Kuzey Afrika'da ihracata dayalı sanayileşme, bir yandan kadın emeğine olan talebi artırmaktadır, öte yandan da ücretli ve istikrarlı bir istihdamdan kadınları uzak tutmaktadır. Az gelişmiş ülkelerde enformel sektörde kadınlar yığılmış durumdadır. Mısır dışındaki Bütün Afrika ülkelerinde kadınların üçde birinden fazlasının enformel sektörde çalıştıkları gözlenmektedir. Bu oran Zambia'da % 72'ye çıkarken, Mısır'da %20'nin altına inmektedir; Asya'nın batısında kadınların enformel sektöre katılım oranı %10'un altındayken, bunun dışında kalan alanlarda oldukça yüksektir: Kore Cumhuriyeti'nde %41, Endonezya'da %65 (UN, SSI, 1995). Tanzanya'nın kentsel alanlarında bütün enformel sektörün % 53'ünü kadınlar oluşturmaktadır. Peru'da enformel sektördeki iş gücünün %40'ını kadınlar oluşturmaktadır. Formel sektörde ise bu oran % 19 ile sınırlı kalmaktadır (Steawart, 1992: 29).

* Küresel ekonomik yeniden yapılanma ve yapısal uyum programları sonucu bir işveren adına evde çalışan insanların sayısının giderek artmakta olduğu gözlenmektedir. 15 ülkede toplam 2 milyon ev işçisi mevcut. Japonya'da bu rakam 1 milyon. Filipinler'de giyim sanayinde toplam beş yüz bin insan evde çalışmaktadır (Moghadam, 1994: 8). Hindistan'da sigara sanayi, yalnızca 2 milyonun üzerinde insanı evde istihdam etmektedir. Fransa, İngiltere, Almanya gibi gelişmiş ülkelerde ise, ev işçileri daha gelişmiş hizmetler verebilmektedirler. Bu ülkelerde, evlerinde bilgisayar ile çalışarak patronlarıyla telefonla iletişim kuran insanların sayısı giderek artmaktadır. Dünyadaki ev işçilerinin % 80'ini Kadınlar oluşturmaktadır. Yunanistan, İrlanda ve İtalya'da %90, Eski Sovyetler Birliği'nde %86. Delhi'de ev işçileri, asgari ücretin yarısı kadar kazanabiliyorlar. Hollanda ve Brezilya'da ise giyim sanayinde parça başına iş yapanlar, sıradan fabrika işçisinin ücretinin ancak 1/3'ü kadar kazanç elde edebilmektedirler (Moghadam, 1994: 8).

Evde iş yaparak para kazanmaya çalışan kadınların en büyük sorunları, düşük ücret, iş güvencesinin ve sürekliliğinin olmayışı ve yasal korunmanın olmamasıdır.

B. Kendi Hesabına Çalışmanın Artması ve Kadınlar Açısından Sonuçları

Aynı dönemde, hem gelişmiş hem de az gelişmiş ülkelerde kendi hesabına çalışanların oranında 1973-1990 yılları arasında %20 lik bir artış olduğu, kadınların kendi hesabına çalışmalarının da arttığı gözlenmiştir (OECD, 1992). Günümüzde, kadınların ücretli istihdam dışında, kendi hesaplarına çalışmaya başlama oranı, erkeklere göre üç kat daha fazladır(Hisrich ve Peters, 1995: 61). 1960-1994 yılları arasında, dünya üzerinde kendi hesabına çalışanlar içinde kadınların oranı, %87 lik bir artış gösterdiği, bu artışın en yüksek düzeyine %300 lük bir oranla Afrika'da ulaştığı bilinmektedir (ILO, 1996). İngiltere'de, kendi hesabına çalışan kadınların sayısının 1981-1989 arasında %81 oranında arttığı, bu artışın erkekler için %51'de kaldığı bilinmektedir (Marlow ve Strange, 1994:173). Tanzanya'nın kentsel alanlarında kadın işgücününün % 80'i kendi hesabına çalışmaktadır (Steawart, 1989: 29).

Bütün dünyada, kadınların kendi hesabına çalışmalarındaki artış eğilimi, araştırmacıların ve piyasa üzerine çalışanların dikkatlerini bu yöne toplamıştır. Daha önce, kendi hesabına çalışma ya da küçük işletmecilik konusunda yapılan araştırmalar, bu alanda ya kadınları görmezden gelir ya da araştırmaya değer bulmazlardı (Marlow ve Strange, 1994: 172; Tinker, 1990: 41).

Bu yönelimin ardında, iki şekilde tasarlanmış ön kabul yatmaktadır: Ya kadınların kendi hesabına çalışacağı ve kendi küçük işletmelerine sahip

olacakları düşünülmez, ya da erkeklerle kadınlar arasında bu alanda herhangi bir farklılık olmadığı varsayılır (Marlow ve Strange, 1994: 173).

Kadınların bu alandaki varlıklarının ve etkinliklerinin artmasıyla birlikte, onların, araştırmalara çeşitli açılardan konu oldukları görülür: Öncelikle kadınların kendi hesabına çalışma ve küçük işletmecilik alanında varolma koşullarının nasıl olduğu, kadınların bu işleri yapmalarındaki güdüleyici etkenlerin neler olduğu, bu tür bir ekonomik etkinliğin kadınlar açısından ne derece özgürleştirici olduğu merak konusu olur.

Kadınların iş piyasasında kendi hesabına çalışan ya da işletmeci olarak varolmalarının koşullarının erkeklerinkinden farklı olup olmadığı, eğer farklıysa, bunun kadınlar açısından sonuçlarının neler olduğu konusunda bir çok araştırma yapılmıştır.

Yapılan araştırmaların bir bölümü, iş piyasasında varolan kadın işletmelerinin, bu alandaki ölçeğin en küçük ucunda yoğunlaştıklarını göstermektedir (Tinker, 1990:41; Bullock, 1994:61-67; Marlow ve Strange, 1994:180; Ducheneaut, 1997:50-51).

Öncelikle, kadınların kendi hesabına yaptıkları işlerin, bu alandaki en düşük gelir getiren ve sömürüye en açık işler olduğu saptanır (Bullock, 1994: 61; Ducheneaut, 1997: 50; Tinker, 1990: 46). Daha çok, kadınların önceden sahip oldukları becerilere ve deneyimlere dayalı olan bu işler; ketsel alanda kaldırım tezgahlarında satıcılık ya da pazarcılık, kırsal alanda ise yiyecek hazırlanması ve satışlarıdır. Evde çalışanların oranı azımsanmayacak kadar çoktur ve piyasayla yeterince bütünleşememişlerdir, daha çok yüzyüze ilişkilerle müşteri bulmaya çalışmaktadırlar.

Kadınların bu alanda yaptıkları işlerin çok düşük sermayeli olduğu da araştırmacılar tarafından ortaya konmuştur (Bulluck, 1994: 61; Hirsch ve Peters, 1995: 62; Ducheneaut, 1997: 59). Kadınlar, bu alanda, işlerini yapmaya başlarken ve bu işleri sürdürürken piyasadaki para ilişkilerine en az giren kesimi oluştururlar. Kadınlar, genellikle kendi tasarruflarını kullanırlar, ya da ailelerinin ya da eşlerinin kaynaklarından yararlanırlar.

Kadınların yaptıkları işlerde büyüme eğiliminin daha düşük, bu alandaki deneyimlerinin daha az, yöneticilik becerilerinin ve teknik donanımlarının yetersiz, işlerinin kısa ömürlü olduğu ve kadınların daha az risk aldıkları araştırma bulguları arasındadır (Ducheneaut, 1997: 59).

Kadınların yaptıkları işlerin büyüme eğiliminin düşük olduğu daha önce vurgulanmıştı. Kadınların, bu tür işleri yaparken kazançlarını işlerini büyütmek amacıyla kullanmaktan çok, aile ve çocukların giderleri için harcamayı seçtikleri görülmüştür (Tinker, 1990:46; Ducheneaut, 1997:59).

Bu alanda yapılan araştırmalardan bir çoğu, kadınların bu tür işleri seçmelerini güdüleyen etmenlerin neler olduğunun, onların bu alandaki başarılarıyla yakından ilgili olduğu varsayımından yola çıkmışlardır.

Kişilerin kendi hesabına çalışmayı seçmelerinin çeşitli nedenleri olduğunu biliyoruz. Bu alanda yapılan araştırmalar, çeşitliliği yansıtacak ölçüde farklı sonuçlara varmışlardır. Özellikle Batı Avrupa ve Amerika'da yapılan araştırmalar, kendi içinde de farklı sonuçlar taşımaktadır. Yapılan çalışmaları gözden geçirdiğimizde, kadın ve erkeklerin kendi hesabına çalışmayı seçmelerinde; daha önce yaptıkları işten duydukları hoşnutsuzluk ve bağımsız olabilmek arzusu gibi ortak güdü alanlarının öncelik taşıdığı saptanmış (Goffee ve Scase, 1985; Cronie, 1987). Goffee ve Scase, bu araştırmalarında kadınların, özellikle birlikte

çalıştıklarının ve eşlerinin baskısından uzak kalabilmek amacıyla, Cronie de çocuk bakımı gereksinimi ve daha önceki kariyerlerinden duydukları hoşnutsuzluk nedeniyle bu tür işler yapmayı yeğlediklerini de belirtmişlerdir. Ayrıca, her iki araştırmada da, kadınların kendi hesabına çalışmalarına katkıda bulunan bir nedenin de ücretli iş piyasasındaki cinsiyete dayalı ayrımcılık olduğu ortaya çıkmıştır. Holquist ve Sundin (1989) tarafından İsveç'te yapılan ve örnekleme binin üzerinde olan bir araştırmanın en önemli bulgusu, kadınların kendi hesabına çalışmayı tercih etmelerinin temel nedeninin ev içi sorumluluklarıyla ekonomik gereksinimlerini bağdaştırabilme güdüsü olduğu saptanmıştır.

Az gelişmiş ülkelerde kendi hesabına çalışan kadınlar için bu işi seçmelerinin nedenlerinin başında, kadınların ailelerini gelir açısından desteklemek zorunda olmaları ve ücretli iş piyasasında yapacakları işlerin ücretinin doyurucu olmaması geliyor (Ducheneaut, 1997:51; Bullock, 1994: 61). Aynı zamanda işgücü piyasasında kadınların daha az beceriye sahip ve eğitimlerinin düşük olmasından kaynaklanan olumsuz koşullar, onları sınırlı beceriyle kendi hesabına çalışmaya yönlendiriyor (Bullock, 1994; Ducheneaut, 1997). Tabiki ev işleri ve çocuk bakımı yükümlülükleri de, çocuklarına ücret karşılığı baktıramayacak durumda olan kadınların bu tür esnek zamanlı ya da ev içinde de yürütebilecekleri işleri yapmayı tercih etmelerine neden olmaktadır (Bullock, 1994: 63). Mitter (1986), özellikle bu tür işleri yapan etnik gruplardan kadınlar için, cinsiyete ve ırka dayalı ayrımcılıktan kaçmanın bir yolunun kendi hesabına ev içinde çalışmak olduğunu saptamıştır. Yine Mitter tarafından belirtilen önemli bir neden bir çok ülkede evde parça başı iş yapan işçilerinin görece olarak korunmasına yardımcı olan yasaların uygulamaya konmasıyla birlikte işveren, ya da taşeron çalıştıranların, bu tür düzenlemelerin getirdiği maliyetlerden kaçınmak için, çoğu kez ev işçilerini kendi hesabına çalışan olarak kaydettirmelerini teşvik etmeleridir (Mitter, 1994a: 31). Bu durum, ev içinde parça başı iş

yapanların kendi hesabına çalışmayla birleştğini, bu iki ekonomik etkinliğin birbirinden ayrılması gereğinin vurgulanması sonucunu doğurmuştur (Tinker, 1990: 47).

Yapılan araştırmaların, bir bütün olarak karşımıza çıkardığı tablo, kendi hesabına çalışma ya da kendi işini yapma durumun da kadınları toplumdaki cinsiyetçi işbölümünden uzaklaştırmadığını göstermektedir. Bütün bu koşullar altında, kadınların bu tür işleri yapmalarının anlamının ne olduğu konusunda da farklı yorumlar bulunur.

Bütün bu verilerden yola çıkarak, kadınların işletmecilik eğiliminin olmadığı, çünkü işletmecilerin öncelikle işletmelerini genişletmek üzere yatırım yapmaları ve risk almaları gerektiği, kadınlarınsa bütün bu özelliklerden çeşitli nedenlerle uzak oldukları vurgulanmaktadır (Loneborg, 1990).

Yapılan bir çok araştırmada kadınların ve erkeklerin iş yapma anlayışlarında farklılık olduğu ve bu farklılıkların kadınların aleyhine işlediği iddia edilmiştir. Kadınlar, iş yaşamında, hiyerarşiye uyumlu, dayanışmacı değerlere sahip ve toplumsal çevreye duyarlı davranırken; erkekler para hırsı olan, ilerleme olanaklarını gözeten, kendine dönük ve rekabetçi tavırlar sergilerken bulunmuştur (Hofstede, 1991).

Bu farklılıkların kadınların aleyhine işlediğini söyleyenlere karşı, bu alanda yapılan çalışmaların, erkeklerin iş yapma kültürünü ilke olarak benimsendiğini ve bu yönelimin yanlış olduğunu söyleyenlerin (Bullock, 1994: 32, Stanworth, 1989) yanında; kadınların taşıdıkları bu özelliklerle, işletmenin büyümesine yatırım yapmaktan çok, çocuklarına ve ailelerine harcama yapmayı tercih etmeleriyle, yeni bir işletme anlayışının gelişmesinin ve daha insani bir ekonominin yolunun açılacağına dair yorumlar da vardır (Tinker, 1990: 41).

Öte yandan, kadınların kendi hesabına çalışarak, ev işi ve çocuk bakımı sorumluluklarıyla iş yaşamını daha uyumlu hale getirebildikleri ve bu durumun kadınlar açısından doyumunu daha yüksek, çatışma düzeyi düşük bir ortam yarattığını vurgulayanlar (Vinnicombe, 1987) olmuştur.

Bu görüş karşısında, ev içinde ya da ev dışında gelir getirici bir etkinlikte bulunmanın, özellikle çocuklu kadınlar için, kendilerini ev işi ve çocuk bakımına mecbur eden sınırlamalara karşı bir tür tepkiyi "örtme stratejisi" olduğu iddia edilir (Hertz, 1985: 33; Tinker, 1990: 47). Araştırmasını Amerika'da yapmış olan Hertz, kadın yöneticilerin sadece %39'unun anne olduğunu, kendi hesabına çalışanlar arasında ise bu oranın %74 olduğunu saptamıştır.

Kendi hesabına çalışmanın kadınları ikincilleştirdiği yönündeki bu saptamaların, araştırmalarını evli ve çocuklu kadınlar üzerinde yoğunlaştırdıkları, yalnız, boşanmış ya da ayrılmış kadınları göz ardı ettiklerini söyleyen, ayrıca kadınları homojen bir grup olarak görmenin de olanaklı olmadığını belirten araştırmacılar da bulunur (Stanworth, 1989; Birley, 1989). Kendi hesabına çalışan kadınların, homojen bir kitle olarak değerlendirilmesinin yanlışlığı sık sık vurgulanmıştır.

Sonuçta, kimi ülkelerde, özellikle ABD ve Kanada'da, kadınların kendi yaptıkları işlerde son derece büyük başarılar kazandıkları da bilinmektedir (Naisbitt ve Aburden, 1992: 9-87). Kendi hesabına çalışanlar içindeki başarılı örneklerin, bu alanda varolan ya da varolmak isteyen diğer kadınlar açısından özendirici birer rol modeli olduklarını da gözden kaçırmamak gerekir.

Ne var ki, kendi hesabına çalışan kadınlar içindeki başarılı modellerin, sınıfsal konumları, yaşadıkları toplumun kültürel değerleri, kişisel

yetenekleri ve hatta aile özellikleri dikkate alınmak durumundadır. Nitekim, yapılan bir çok araştırma, kendi hesabına çalışanların neredeyse yarısından fazlasının ailelerinde en az bir kişinin model olarak kendilerini etkilediğini saptamıştır (Ducheneaut, 1997: 41).

Kadınların, kendi hesabına çalışmalarının genellikle enformal sektörün bir parçası olması da ayrı bir sorun olarak karşımıza çıkmaktadır. Tanımlanması son derece güç olan bu alan içinde yapılan işlerin süreklilikten, iş güvenliğinden ve örgütlenme olanaklarından yoksun oluşu ve iş yoğunluğunun yüksekliği, bu tür işleri yapan kadınlar açısından ayrı sorunlar yaratmaktadır (Bullock, 1994: 63).

Sonuç olarak, bu konuda yapılan araştırmalar ve tartışmalar, insanların kendi işlerinin sahibi olmalarının tek başına toplumsal cinsiyet eşitsizliklerinden sıyrılmanın yolunu açmaya yeterli olmadığını göstermektedir. Kendi hesabına çalışmanın ve kendi işine sahip olmanın kadınlar açısından taşıdığı olumlu ve olumsuz koşullar, bu işlerin yapıldığı toplumsal, ekonomik ve kültürel koşullar da gözönüne alınarak, varolan eşitsiz koşulların kadınlar lehine dönüştürülebilmesi, kadınların taleplerine ve kendi tanımladıkları gereksinimlerine uygun bir şekilde geliştirilecek olan güçlendirme yaklaşımı ile olanaklı olabilecektir.

C. Kadınların “Girişimciliğe” Yönlendirilmesi

Dünyada, kapitalizmin yeniden yapılanmasının ve üçüncü dünya ülkelerine uygulanan yapısal uyum programlarının doğurduğu olumsuz koşullara karşın, kendi hesabına çalışanların sayısının giderek artması, insanların daha çok kendine yeterli hale gelmesi yolundaki yönelimle birleşince, tüm dünyada ücretli istihdam dışındaki istihdam olanaklarının genişletilmesi yolunda adımlar atılmaya, çeşitli programlar geliştirilmeye başlanmıştır.

Dünya çapında 1980'lerle birlikte devletin piyasa içinde yer almasından ve sosyal devlet anlayışı ve refah hizmetlerinden kaçılırken, aynı dönemde, "girişimciliğin" gerek özel, gerekse kamusal anlamda aldığı destek, geniş ölçüde artmıştır. Sosyal devlet ilkesinden uzaklaşan kamu harcamaları, önündeki işsizler ordusunu "girişimci" olmak üzere eğitmekten, yeni girişimci olanlara krediler dağıtmaktan, hatta onlara vergi indirimi ya da muafiyetleri uygulamaktan kaçınmamıştır.

1980'li yılların başlarında, özellikle Batı Avrupa ve Kuzey Amerika'da küçük işletmeciliğin önemi yoğun bir şekilde vurgulanmıştır. Kuzeyin zengin ülkeleri, teker teker "girişimciliğin" gelişmesi için gerekli önlemleri almaya başlamışlardır. Amerika'da, yılda bir toplanarak küçük işletmelerin sorunlarını tartışan Beyaz Saray Konferansı, küçük işletmelerin imalat sektöründe gelecekte anahtar bir rol oynayacağını ilan ederken, Amerika Birleşik Devletleri'nin tüm eyaletlerinde küçük işletmeler ve yeni girişilen işlerin desteklenmesi için özel programlar geliştirmiştir. Avrupa Topluluğu, yine aynı yıllarda başlattığı uygulamalarla, küçük işletmelerin işsizlik sorununa yaptığı katkıları gözönüne alarak, 1984 yılında bunu eylem kararına dönüştürmüş, oluşturduğu fonlar aracılığıyla çeşitli politikalar uygulamaya başlamıştır. Yine 1983 yılı, Avrupa'da "Küçük ve Orta Ölçekli İşletmeler Yılı" olarak ilan edilmiş, medya, kampanyaya yardımcı olurken, "küçük güzeldir" sloganı dört bir yana yayılmıştır (Siegel, 1990: 12).

Dünya Bankası, özellikle 1990'ların başından itibaren yoksulluğun önlenmesi (World Bank,1990), işsizliğin önlenmesi (Wilson ve Adams, 1994), kadın ve küçük işletmeciliğin gelişmesi (Dowring, 1990), eve iş verme sistemi ve küçük girişimcilik (Boomgard, 1991) gibi konularda yaygın araştırmalar ve alan çalışmaları yaparak çeşitli uygulama projeleri geliştirmeye çalışmaktadır.

Peki küçük neden güzeldir? Her şeyden önce küçük işletmelerin en büyük özelliği, geniş ölçüde istihdam yaratma potansiyelidir. 1988'de ABD'de toplam istihdamın %50'si, bünyesinde yüz kişiden az işçi çalıştıran işletmelerce sağlanmıştır. Yine ABD'de toplam sanayi işgücünün %74'ü küçük ve orta ölçekli işletmelerde yer alırken, bunların toplam artideğerin % 57'sini yarattıkları saptanmıştır. Küçük işletmeler esnektir, değişimlere açıktır ve yeniliklere kolay uyum sağlayabilirler (Siegel,1990:16). Ayrıca küçük ve orta ölçekli işletmeler dünyası, yapısı gereği; yapılan işlerin niteliklerinin çok farklı ve dağınık olması, az sayıda kişiyi istihdam eden çok sayıda işletmenin bulunması nedeniyle sendikaların hiç giremedikleri bir alandır.

Ayrıca ve bizi en çok ilgilendiren yanıyla küçük işletmecilik ya da kendi hesabına çalışma denen uygulama, ekonomik yaşamın ana kanallarının dışında kalmış kişiler için, yeni fırsatlar alanı olarak görülmektedir. Çeşitli programlarla bu gruplara kendi kendine yeterli olma, iş deneyimi kazanma, parasal destek gibi olanaklar sağlanarak, kendi ayakları üzerinde durur hale gelmeleri için çaba harcanmaktadır. Tahmin edileceği gibi bu grupların başında da kadınlar gelmektedir.

Kadınlar, düşük gelirliler ve azınlık gruplarından olanlar için, kendi işlerinde çalışma olgusunun, ekonomik eşitliğe varmasa bile daha önce hiç düşünmedikleri ya da olanak bulamadıkları ekonomik seçeneklere ulaşmalarına yardımcı olacağı düşünülmektedir (Siegel, 1990: 16).

Örgütsüz, güvencesiz ve çok düşük işgücü maliyeti olan küçük üreticiliğin kapitalist sermaye birikimine ve ekonomik kalkınmaya sunduğu katkı, daha 1970'li yılların başında tartışılmaya başlanmıştır. Bu tartışmalara, enformel kesimin ekonomik kalkınma için özel bazı avantajlara sahip olduğu görüşünü ilk ortaya atanların başında Weeks (Weeks, 1973) gelmektedir. Weeks, erken bir değerlendirmenin

sonucunda 1980'lerde gelişen ihracata dayalı sanayileşme stratejisi ile birlikte büyüyen küçük üreticiliğin, formal sektör tarafından taşeron olarak kullanımını ve giderek yabancı sermaye ile bütünleşmesini görememiş olsa da, özellikle kadınlar tarafından yürütülen küçük işletmelerin kapitalist sermaye birikimine yapacağı katkı, ekonomik anlamda Weeks'in çözümlemesine dayandırılabilir. Ona göre kentlerde yoğun bir şekilde etkinlik gösteren enformel sektör, bir yandan kentsel tüketim ihtiyacının önemli bir bölümünü karşılarlarken, diğer yandan da sanayide düşük maliyetli geniş bir istihdam olanağı yaratarak sermaye birikimine katkıda bulunmaktadır. Örgütlü ve yüksek ücretli işgücünün kapitalist sermayeye sağladığı yüksek maliyet, ucuz ve örgütsüz işgücünün enformel sektörde yoğunlaşmasıyla yatırıma dönüşebilmektedir.

1980'li yıllardan başlayarak, üretimin dünya çapında bu yeni esnek örgütlenme anlayışı ile geliştiğini görmekteyiz. Aslında ihracata dayalı sanayileşme olgusunun ortaya çıkardığı yeni unsurlardan biri küçük işletmecilik iken, ikincisinin de özellikle belirli sektörlerde işgücünün ezici çoğunluğunu oluşturanların kadınlar olduğunu yukarıda verilen örneklerden izleme olanağımız oldu. Kendi hesabına çalışma olgusu, kadınlar arasında bu dönemde giderek yayılırken, kadınları kendi hesabına çalışmaya yönlendiren hükümetler ve özellikle de uluslararası para kuruluşlarını da bu gidişi desteklemeye iten çeşitli nedenler bulunmaktadır.

Kuşkusuz, bu nedenlerin başında, 1970 lerde gelişen kadın hareketinin baskısının giderek ulusal ve uluslararası örgütlenmeyle sonuçlanması ve uluslararası kadın hareketinin, uluslararası gelişmede kadın emeğinin ve kadının toplumsal rollerinin görmezden gelinmesinin "gelişmeyi" ne şekilde engellediği konusuna yaptıkları vurgu gelmektedir (Kardam, 1990; Tinker, 1990; Brett, 1991). Ancak, daha 1970 lerin başında yapılan

bu eleştirilerin ve baskıların ancak 1980 lerin sonunda kurumlaşmış olmaları, bu alanda kadınları destekleyen örgütlerin kadın haklarını ve eşitliğini savunmaktan öte kimi kaygıları olduğunu göstermektedir.

Üretimin esnek örgütlenmesi, düşük ücretli, sürekliliği olmayan, güvencesiz işlerin piyasada yaygınlaşmasına neden olurken, özellikle az gelişmiş ülkelerde yapısal uyum politikalarının da etkisiyle gerçek ücretlerin düşmesine ve daha önceki ithal-ikameci korumacı gelişme ile ortaya çıkmış olan aile ücreti anlayışının ortadan kalkmasına neden olmuştur. Kadınlar, özellikle alt sınıflardan yoksul kadınlar, ailelerinin varlığını sürdürebilmek ve geçinebilmek için enformel sektörün en alt düzeyinde bulunan işlere talip olmuşlardır. Daha önceleri kadınların işgücü piyasasında ayrımcılığa uğramasına neden olan ve kadınları işgücü piyasasının dışında tutan, niteliksizlik, eğitimsizlik gibi olgular, esnek istihdamın gelişmesi ile işgücü piyasasının kadın emeğine olan talebinin artmasına neden olmaktadır. Sonuç olarak, yeni uluslararası işbölümü içinde kadınların ucuz emeğine ve hem ev içindeki hem de toplum içindeki rollerine olan gereksinim artmıştır (Pearson, 1996; Sen; 1987; Moghadam, 1996).

İkinci olarak, bu yeni dönemde uygulanan yapısal uyum programlarının başarısı, kadınların bu sürece ne ölçüde eklemlenebildikleriyle ölçülmeye başlanmıştır. Sosyal harcamaların kısılması, kadınların ev içindeki ve ev dışındaki etkinliklerinin genişletilmesi ile birlikte sürdürülmektedir. Bir yandan kadının aile gelirin katkıda bulunması özendirilirken, öte yandan yaşlıların, hastaların ve çocukların bakımı da aynı kadınlardan beklenmektedir (Bullock, 1994).

Emeğin maliyetinin düşürülmesi, ekonomik, toplumsal ve siyasal yeniden yapılanmanın en önemli koşullarından biri olarak görülmektedir. Bu bağlamda, hem kadınlar hem de onların emeği son derece önemli bir

noktada bulunmaktadır. On sekiz az gelişmiş ülkede IMF ve dünya Bankası politikalarını inceleyen bir araştırma, kadın emeğinin gerek büyüme gerekse gelir dağılımının sağlanmasında optimal bir yarı olduğunu göstermiştir. Sonuçta, serbest piyasanın gelişmesi ve büyümeye dayalı kalkınma ideolojisinin içinde kadınların üretici etkinliklerinin merkezi öneme sahip olması anlaşılabilir (Susan George'dan aktaran Bullock, 1994:6). Bu yönelim, Dünya Bankası'nın 1994 yılında yayınladığı politika raporunda açıkça dillendirilmektedir. Yayında, kadınların kalkınmaya katılımlarının yalnızca toplumsal adaleti sağlamakla kalmayacağı, aynı zamanda yoksulluğu da ortadan kaldıracığı vurgulanmaktadır. Dünya çapında yaşanan deneyimlerin, kadınlar için daha "güçlü" rollerin desteklenmesinin ekonomik büyümeye katkıda bulunduğu kadar, aile refahının artmasıyla çocukların yaşam süresinin ve aile sağlığının da arttığını ve bu durumun doğurganlık oranını düşürerek nüfus artışının yavaşlamasına yardımcı olduğu vurgulanmıştır (World Bank, 1994:7). Benzer gerekçeler, benzer sözcüklerle, Birleşmiş Milletler tarafından hazırlanan Birleşmiş Milletler ve Kadınların İlerlemesi adlı raporunun "kadın girişimciliği" başlığı altında da tekrarlanmaktadır (UN, 1997: 629).

Bütün bu gelişmeler içinde Dünya Bankası ve IMF'nin son dönemlerde bir "kadın hakları" savunucusu olarak karşımıza çıktığını görmekteyiz. Bu kuruluşlar, ulusal hükümetleri destekleyerek cinsiyete dayalı eşitsizlikleri azaltmak ve ekonomik kalkınmayı sağlamak amacına yönelmiştir. Dünya Bankası toplumsal cinsiyet politikalarının uygulanmasında kimi ilkeleri kendi bakış açısından dayatarak "kalkınmada kadın" konusunu programına almıştır. Dünya Bankası değerlendirmelerinde Toplumsal cinsiyet, pazara dayalı bir yaklaşımla ele alınmakta, toplumsal cinsiyet eşitliğine parasal bir değer atfedilerek, kadına yönelik etkinlikler fırsat maliyeti ve kadın haklarının etkinliği ilişkisi içinde şekillendirilebilir araçlar olarak görülmektedir. Buna rağmen, Dünya Bankası, kadınların

pazarda başarısızlığa uğrama olasılığını gözönünde bulundurup devlet müdahalesine olan gereksinimi kabul ederek, kadının güçlenmesi ve toplumsal cinsiyet eşitliğinin başarıya ulaşması için serbest pazar anlayışıyla çatışabilmektedir. Kadınların piyasa ile ilişkilendirilmeleri ve "üretici" hale gelmeleri konusunda, parasal kaynağı sağlayan ülke ya da topluluk aracılığıyla Dünya Bankası, programın oluşturulduğu ülke düzeyindeki kadın bürosu ve kadın ile ilgili bakanlığı da içine alan kurumsal yapıyı da denetimi altında tutmaktadır. Bu durumda söz konusu ülkede etkinlik gösteren ve siyasi iktidarla yakın ilişki içinde bulunan kadın örgütleri, fonların kaynağı Dünya Bankası olduğu için genel olarak bu kurumun toplumsal cinsiyet yaklaşımını benimsemek zorunda kalmaktadır. Bu, uluslararası kredi kaynaklarının çıkarlarını desteklerken, kadın hareketini yavaşlatmaktadır.

Uluslararası finans kuruluşlarının garantisi altında kadının güçlendirilmeye çalışılması, ancak her zaman uygulanan makro - ekonomik reçeteler sayesinde gerçekleşebilmektedir: Develüasyon, durgunluk, sağlık ve eğitim hizmetlerinin paralı hale gelmesi, devlet destekli kredilerin geri çekilmesi, özelleştirme uygulamaları vb. Diğer bir deyişle kadın proglamlarına destek olan bağışlar, IMF ve Dünya Bankası koşullarına uygun bulunmuş, rıza görmüş olan programlardır. Yukarıda ifade edildiği gibi ekonomik yeterlilik ve üretkenlik, Dünya Bankası ve IMF'nin yapısal uyum reçetelerinin en önemli amaçlarından biridir. Nitekim, Nüket Kardam (1990) Dünya Bankası'nın kadın konusuyula ilgilenmesinin ancak kadınları piyasa ile ilişkilendiren ekonomik projeler dolayısı ile sözkonusu olduğunu söylemektedir. Dünya Bankası'nın toplumsal cinsiyet yaklaşımı, kadın ve erkeği, serbest piyasa içinde tanımlamaktadır. Piyasa mekanizması yoluyla kadının güçlendirilmesi, toplumsal cinsiyet eşitliğini sağlayacak araçlar olarak görülmektedir.

4 Mayıs 1993 tarihinde Dünya Bankası ve T.C. Hükümeti arasında imzalanan ikraz anlaşmasına göre uygulamaya konan İstihdam ve Eğitim Projesi'nin küçük bir bölümünü, kadın istihdamını geliştirme projesi oluşturmaktadır. 67 milyon dolarlık kısmı (%60) Dünya Bankası tarafından karşılanan bu projenin yürütülme ilkelerini sıralayan ve amaçlarını içeren raporda (İİBK, 1993) projenin uygulama amacı ve neden Dünya Bankası tarafından desteklendiğini açıklayan bölüm, Dünya Bankası'nın neden tüm dünyada istihdam olanaklarının genişlemesi, kadınların da bunun bir parçası sayılması yolundaki çabalara sahip çıktığını anlamamıza yardımcı olacaktır.

“Dünya Bankası'nın konuyla ilgilenmesi şu gerekçeye dayanmaktadır: Önerilen proje, liberalleştirilmiş daha etkin bir işgücü piyasası öngörerek, Türkiye'nin dış dünyadaki rekabetçi gücünü artırmak üzere uygulanan ekonomik reformlara Banka'nın son on yılda sağladığı desteği tamamlayıcı ve pekiştirici bir nitelik taşımaktadır...”

Proje çerçevesinde öngörülen girişimlerin desteklenmesinin Banka açısından oldukça sağlam gerekçeleri bulunmaktadır. Çünkü Banka, geçmişte sağladığı krediler ve sektöre ilişkin çalışmaları dolayısıyla konulara ve bu alandaki kurumların işleyişine vakıf durumdadır. “ (İİBK, 1993: 22)

Son on yılda Türkiye'de Dünya Bankası ve IMF'nin kredilendirdiği ve çalıştığı konuların başında özelleştirme gelmektedir. Nitekim, projenin, özelleştirme programıyla uyumlu bir şekilde yürütülmesi gerektiği, Nisan 1996'da Dünya Bankası tarafından gerçekleştirilen altı aylık izleme raporunda da açıkça belirtilmiştir.

Dünya Bankası ve IMF gibi kuruluşların, kadınların yoksulluğun önlenmesi ve piyasa ile ilişkilendirilmeleri konusunda destekledikleri projelerin kaynaklarının hibe olmadığı da bilinmektedir. Dünya Bankası, bütün bu uygulamaları destekleyerek aynı zamanda para kazanmakta, ülkeleri kendisine borçlandırmaktadır.

III. Bölüm:

Girişimciliğin Geliştirilmesinde Farklı Yönelimler

A. Piyasa'da Varolan İş Potansiyelini Büyütmek

Piyasada varolan iş potansiyelini büyütme amaçlayan programlar, yeni küçük işletmelerin kurulmasını teşvik etmek üzere geliştirilmiştir. Bu tür işletmeler, iş yaratma potansiyelini artırmak amacıyla özellikle ihracata yönelik alanlarda üretim yapan ve hizmet veren işletmeleri daha çok teknik hizmetler ve işletmecilik eğitimi ile desteklenmektedir. Bu tür hizmetler teknolojiye dayalı büyüme kapasitesi olan daha çok imalat sektöründe yer alan işletmelere yöneliktir.

Kendi istihdamını yaratılması için piyasaya girebilecek her türlü küçük işletme, bu tür programlar aracılığıyla desteklenmektedir. Daha çok işsizlik deneyimi olan insanlar, kadınlar ve azınlıklar için geliştirilmiş kendine yeterlilik programları üzerinden yürütülmektedir. Bu insanlar için kendi işlerini yaratmalarına yardımcı olmak temel amaçtır.

Dünya ölçeğinde hemen her ülkede çeşitli başlıklar altında bu tür etkinlikleri gerçekleştiren programlara rastlamak olanaklıdır. Bu programların temel gelişme stratejileri uygulandıkları ülkelerin kültürel, toplumsal ve politik özelliklerine göre farklılıklar göstermektedir.

Danimarka'da, Hollanda'da ve Norveç'te, kamu sektörü, kadınları küçük girişimcilik alanında destekleme konusundaki aracılık görevini bizzat üstlenirken, ABD, İngiltere ve Almanya'da bu görev hem kamu sektörü hem de özel sektör ve sivil toplum kuruluşlarınca yerine getirilmektedir (Weiss, 1990: 62).

Özellikle gelişmiş ülkelerde uygulanan programların genel olarak küçük işletmecilere destek veren geleneksel anaakım (mainstream) kuruluşların

bünyesinde oluşturulan özel programlarla, ya da kendi programlarına kadınları da katmak yoluyla gerçekleştiğini görüyoruz.

Yasal düzenlemeler, eğitime, krediye ve yeni teknolojilere ulaşmalarının sağlanması gibi yollarla uygulanan bu programların ve projelerin, kadınların pratik ve stratejik toplumsal cinsiyet gereksinimlerinin karşılanmasında küçük de olsa bir adım olduğu değerlendirilebilir.

Bu tür destekleme etkinliklerinin kadınları "girişimcilik" alanındaki olumsuz koşullara mahkum olmaktan bir ölçüde kurtardığı yapılan bir çok araştırmada vurgulanmıştır. 1993-1995 yılları arasında, UNIFEM tarafından yaptırılan ve sekiz ülkede kadınların kendi hesabına çalışmalarını destekleyen programların değerlendirmesini yapan bir çalışma (Creevey, 1996), bu tür programlara katılan kadınlarla onlarla benzer işler yapan fakat programlardan destek almayan kadınları karşılaştırarak çeşitli sonuçlara varmıştır. Genel olarak, kendinden önce yapılmış çalışmalarla benzer sonuçlara ulaşmış olan bu çalışmaya göre:

* Kadınlara kendi hesabına çalışmalarını için örgütlü destekler veren program ve projelerin olumlu sonuçlar verebilmesi her şeyden önce çevre faktörüyle, yani kadınların içinde buldukları toplumun gelişmişlik düzeyiyle, kültürel koşullarıyla ve kadınların eğitim düzeyleri ile yakından ilişkilidir. Kadınların, geleneksel ekonomik etkinliklere yoğun olarak katıldıkları ülkelerde (Gana ve Senegal), kadınları farklı alanlarda kendi hesabına çalışmaya yönlendirmenin onların geleneksel olarak aile içinde sahip oldukları özerkliği ve otoriteyi yitirmelerine neden olabildiği, çünkü, kadınların emeklerini geleneksel çalışma alanlarından çekmelerinin, aile içinde onların bu alanların dışında elde ettiği gelirin kullanımı konusunda tartışma yarattığı, bunun da kadınları zor durumda bıraktığı gözlenmiştir.

Kadınların ev işleri dışında ekonomik etkinliklere katılmadıkları ülkelerde ise (Bangladeş ve Hindistan) kadınların bu tür gelir getirici etkinlikler sonucu elde ettikleri kazanç sayesinde aile içi karar verme mekanizmasında daha etkin bir konuma geldikleri ve bu kazancı nasıl değerlendireceklerine kendilerinin karar verebildiği saptanmıştır.

Gelişmişlik düzeyi düşük olan ülkelerde, bu tür destek etkinliklerinin, aile gelirinde önemli bir artış sağlaması nedeniyle daha olumlu sonuçlar verdiği gözlenmiştir.

* Genel olarak, kendi hesabına çalışmayı destekleyen projelerin, kadınların kendi haklarında karar verme yetisini artırdığı ve kadınların çalışmayacakları ya da nasıl bir iş yapacakları konusunda kendi başlarına karar vermelerini desteklediği; kadınların eve ve çocuklara daha az, işlerine daha fazla zaman harcayarak, zaman kullanımlarını değiştirdiği; aile içi karar alma süreçlerinde daha güçlü bir konuma yerleştikleri; yeni mülk alma kapasitesinin arttığı; dışa dönük ilgilerinin arttığı ve en önemlisi de kız çocukları ve yakın çevrelerini bu tür işlere yönlendirme konusunda iddialı ve istekli hale geldikleri gözlenmiştir.

* Yapılan çalışmada, bu tür olumlu sonuçları etkileyen etmenlerin başında, yapılan proje ve programların grup çalışması ve dayanışmayı öne çıkarması, projenin uzun bir geçmişinin olması, eğitim ve pazarlama konusunda destek almış olmaları gelmektedir.

* Kredi kullanımının artması ve teknolojik yeniliklere uyumun sağlanması gibi tek bir amaca yöneldiği durumlarda, projelerin başarılı olamadıkları saptanmıştır.

Temelde, gelirin artmasıyla kadınların özgürleşebilecekleri yolundaki ön kabule dayanan bu çalışmaların, örgütlü ve planlı bir şekilde

sürdürülmesi halinde toplumda, kadınların ve erkeklerin yaptıkları işler konusundaki kalıp yargıların kırılabileceği, kadınların mülkiyete daha fazla ulaşmalarıyla güçlenebilecekleri ve bu yolla, pratik toplumsal cinsiyet gereksinimlerinin karşılanması, stratejik toplumsal cinsiyet gereksinimlerinin karşılanması yolunda bir eşik oluşturabileceği Moser(1993) tarafından daha önce belirtilmişti.

1. Yasal Düzenlemeler

Amerika'da, 1988 yılında federal düzeyde yapılan "Kadınların İş Sahibi Olması Sözleşmesi", özellikle işe başlama ve piyasaya girme aşamasında kadınlara çeşitli destekler verme vaadinde bulunmaktadır. Bu sözleşme bünyesinde, çeşitli projeler hazırlanarak, bu projelerle iş sahibi kadınlara eğitim ve yönetim konularında yardım sağlanmaya çalışılmaktadır. Yine sözleşmeye göre oluşturulmuş olan fondan kadınlara parasal kaynak aktarılmaktadır. Amerika'da kadın hareketinin baskısı ile 1988 oluşturulmuş bir yasal düzenleme de, 1974'de çıkarılmış olan Eşit Kredi Fırsatı yasasında değişiklik yaparak kadınlar tarafından yapılan kredi talebi reddedildiği takdirde, ilgili bankanın, kendisinden yazılı açıklama talep edildiğinde bunu yapmakla yükümlü kılmasıdır^{*}. Finlandiya'da ise yasal düzenlemelerle girişimci olan ya da olmak isteyen kadınları teşvik etmek amacıyla vergi indirim, vergi muafiyeti ya da istisnası gibi politikalar uygulanmaktadır. Yine İsveç'te, küçük girişimciliği desteklemek için oluşturulmuş fonların dağılımında kota uygulanmaktadır (Brush, 1990: 51).

^{*} Amerika'da bankacılık sektörü, özellikle kadınlar ve göçmenlerin kredi başvurularını gerekçe göstermeden geri çevirebilmekteydi. Kadınları kendi hesabına çalışmaya yönlendiren sivil toplum örgütlerinden bazıları sadece siyah ve göçmen kadınların kredi olanaklarından yararlanabilmeleri için bankalarla fon sözleşmeleri yapmakta ve kadınların bu fonlardan yararlanmasını sağlamaktadırlar. Bunlardan Güney Dakota'daki yerli kadınlar için geliştirilmiş olan Lakota Fonu, bu tür çalışmaların ilk örneklerinden biridir. Bkz. (OECD, 1993a)

2. Eğitim Desteği

Kadınların kendi hesabına çalışmalarını desteklemek üzere geliştirilen eğitim programları, kadınların mesleki becerilerini artırmaları, iş piyasasını tanımaları, işletmecilik, finans ve pazarlama konularında bilgilerini artırmaları ve kadınların girişimcilik konusunda güven kazanıp güçlenmelerini sağlamaya çalışmaktadır. Bu programlar, ağırlıklı olarak sınıf eğitimi olarak düzenlenmekte, zaman zaman da teknik eğitim ve danışmanlık hizmetlerini de kapsamaktadır. Girişimcilik alanında, eğitim desteği olmadan girişilen işlerin %60 oranında başarısızlıkla sonuçlandığı görülmüştür. Oysa girişimci kadınlara sunulan diğer destekler eğitimle beslendiğinde, başarısızlık oranı %12 gibi bir düzeye düşmektedir (Weiss, 1990: 63).

Bir ok OECD ülkesinde, çalışma bakanlıkları bünyesinde oluşturulmuş olan kendi hesabına çalışmayı geliştirme programları, özel olarak kadınlar için de projeler geliştirmeye başlamıştır.

Danimarka'da Storstroms eyaletinde Danimarka İş Piyasası Bürosu'na bağlı Teknoloji Enstitüsü, eğitim ağırlıklı küçük girişimciliği destekleme programları yürütmektedir. Bu programları uzun bir süre erkek ve kadınlara ortak olarak uygulayan bu kuruluş, 1987 yılında kurum bünyesinde görev yapan beş kadının girişimiyle, kadınlar için ayrı programlar geliştirmeye başlamıştır (Weiss, 1990: 62).

Amerika'da, "kadın girişimcilik" ve "kadınların kendi hesabına alışmaları" Amerikan alışma Bakanlığı Kadın Bürosu tarafından özendirilmekte, girişimci olmak isteyen kadınlar, çoğunlukla hazırlanan eğitim programları aracılığıyla desteklenmeye çalışılmaktadır. Bu programların ülke çapında uygulaması, bağımsız bir kuruluş olan Küçük İşletmeler Başkanlığı'nın yetkisindedir. Bu kuruluşu bağlı yerel düzeydeki Küçük İşletmeler Geliştirme Merkezleri aracılığıyla tüm ülkeye yayılmaya

çalışılmaktadır. Dersler genellikle yerel kolejler ve üniversiteler aracılığıyla yürütülmektedir. Programlar, iş yaşamına başlama, işletmecilik, yönetim becerisi gibi konularda yoğunlaşmıştır.

Kanada da, işsizlikle mücadele çerçevesinde, Kanada Hükümeti tarafından yürütülen "Community Futures Programme" aracılığıyla kadınların da kendi hesabına çalışmaları özendirilmektedir. Kadınların bu programa katılım oranı %39'dur.

İsveç'te, Bölgesel Kalkınma Fonu aracılığıyla kendi hesabına çalışan kadınlara eğitim veren kurslar düzenlenmektedir (Brush, 1990: 52). Norveç'te ise, hızlı bir kentleşme sürecinin yaşanması sonucu, tarımsal yapının çözülmesi, Bölgesel Kalkınma Fonu aracılığıyla, kırsal alanda etkinlik gösterecek küçük işletmeler için projeler geliştirilmesine neden olmuştur. 1980'lerde işsizliğin önemli boyutlara ulaşmasıyla, "Kent ve Çevresi Elele" sloganıyla Bölgesel Kalkınma Fonu, Sanayi Bankası ve Küçük İşletmeler Fonu'nun işbirliği ile, yeni alanlar desteklenmeye başlanmıştır. Kırsal alanda girişimcilik yapmak isteyen kadınlara yönelik eğitim ve danışmanlık hizmetleri verilmeye başlanmıştır (OECD, 1993b).

İngiltere'de ise, Çalışma Bakanlığı Ve Shell UK'nin ortak çalışmalarıyla yürütülen projenin bir parçası olarak, İskoç Girişim Kurulu aracılığıyla gerekli olan alanlarda kadınlara yönelik eğitim programları ile aktif eğitim ve beceri kursları verilmektedir. Yine Çalışma Bakanlığı aracılığıyla küçük işletmelere danışmanlık yapılmakta, kadınlar da bu hizmetlerden yararlanmaktadır (Brush, 1990:52). Ayrıca Birmingham bölgesinde uygulamaya konulan Kentsel Alanda Kadın Girişimciliği Geliştirme Projesi, bir "kadın geliştirme merkezi" açarak, kent sanayisine kadınların eklenmesi için beceri eğitimi veren bir birimi de buraya yerleştirmeye çalışmaktadır (OECD, 1993c).

Kadınları daha çok piyasa içindeki verili konumlarında güçlendirmeye çalışan kısa dönemli eğitim programlarının yanında, işi daha büyük bir ciddiyetle ele alan, kadınları günümüzde ve gelecekte piyasada daha etkin olacak iş alanlarına yönlendiren programlar da bulunmaktadır. İtalya'da Bölgesel Kalkınma Fonu bünyesinde oluşturulan özel bir bölüm, kadınların piyasadaki işlerinin büyümesi ve onların piyasada büyüme eğilimi olan yeni iş alanlarına yönelebilmesi için mesleki ve teknik eğitim olanakları sağlamaya çalışmaktadır (Ligabue, 1993).

3. Para Desteği

Yine başta Avrupa ve Kuzey Amerika ülkeleri olmak üzere, küçük girişimcilik, çeşitli fonlar ya da piyasada bulunan bankalarla yürütülen özel anlaşmalar aracılığıyla desteklenmeye çalışılmaktadır. ABD'de, Küçük İşletme Başkanlığı tarafından, kadınlar için, elli bin dolara kadar çıkabilen mini yardım programları düzenlenmiştir.

Yine İsveç'te Bölgesel Kalkınma Fonu aracılığıyla, girişimci olmak isteyen kadınlara başlangıç aşamasında çeşitli parasal yardımlar yapılmaktadır. Asıl olarak işsizlikle mücadele etmek üzere oluşturulmuş bu fonun %35'i kadınlara kota olarak ayrılmıştır (Brush, 1990: 53). Norveç'te başlatılan Küçük İşletme Fonu aracılığıyla yine başlangıç aşamasında kadınlara parasal destek verilmektedir.

İngiltere'de geliştirilen Kadın Gelişme Merkezi uygulaması aracılığıyla da yine kadınlara parasal destekler sağlanmaya çalışılmaktadır. Fransa'da ise kadınların kredi ve parasal olanaklara ulaşmalarını kolaylaştırmak amacıyla devlet tarafından resmi bir garanti fonu (FIGIF) oluşturulmuştur. Bu fon Fransa'daki bütün bankaları kadın girişimcilerle ilişkilendirmeye çalışmaktadır ve kişisel teminatı olmayan kadınlara teminat sağlamaktadır. Ayrıca Fransa'da, bölgesel politikalar aracılığıyla kırsal alandaki kadınlar için özellikle el becerisine dayalı alternatif üretim

modelleri geliştirilmesi konusunda çalışılmaktadır. Bu çalışmalara katkı amacıyla, 1989 yılında "Kırsal Alandaki Kadınlar İçin Avrupa Film Festivali" düzenlenmiş, benzer etkinlikler gelecek yıllar için de planlanmıştır (OECD, 1993d).

Almanya'da ise yeni iş kuranlar için ayrılan kamusal yardımların %25'i kadınların kullanımına açılmıştır. Ayrıca Çalışma Bakanlığı tarafından yürütülen genel bir projeye küçük girişimci kadınlara kira yardımı sağlanmakta ve parasal yardım yapılmaktadır.

Avrupa'nın her yerinde, bölgesel istihdam programlarının işsizlik sorununun hafifletilmesine olan katkıları gözönüne alınarak, 1984 yılında Avrupa Topluluğu Konseyi tarafından bu konuda eylem kararı alınmıştır. Bu kararın ardından, hem Avrupa Sosyal Fonu hem de Avrupa Bölgesel Kalkınma Fonu, yerel düzeyde istihdam yaratılmasına öncelik vermeye başlamıştır. Bunun ardından Komisyon, yerel istihdamın genişletilmesini amaçlayan bir dizi eylem başlatmıştır. Kadınların Yerel İstihdamını Geliştirme Programı (Women's Local Employment Initiatives Programme - LEI) bu eylem dizilerinin bir parçası olarak 1984 yılında başlatılmıştır. Bu programla, Topluluk Komisyonu (şu anda Avrupa Birliği Komisyonu), kadınlar için parasal destek sağlamaktadır (Brush, 1990: 53).

Bu noktaya kadar, anaakım politikaların yerleştirilmeye çalışılması, eğitim hizmetlerinin verilmesi vb., genellikle gelişmiş ülkelerle az gelişmiş ülkeler arasında uygulanmaya çalışılan politikalarda pek fark görülmezken, sıra parasal yardıma geldiğinde bu iki kesim arasındaki farkın genişlediği görülmektedir. Özellikle az gelişmiş ülkelerde faiz oranları son derece yüksek olduğu için, genelde Dünya Bankası tarafından bu ülkelerin hükümetleri aracılığıyla uygulanan parasal destek modelleri, gelişmiş ülkelerde devlet eliyle yapılmaya çalışılan uygulamalardan farklılık göstermektedir.

Özellikle Bangladeş'teki Gramenn Bankası ve Tayland, Kosta Rika, Kuzey Meksika, El Salvador ve Guetemala'da uygulanan Köy Bankacılığı sistemleri, yoksulluğu önlemek üzere yapılandırılmış borçlanma sistemlerinin temel örnekleri olarak verilirler. Her iki model de ya uluslararası (genellikle Dünya Bankası) ya da ulusal düzeyde bir finansörün varlığına ve grup borçlanmasına bağlı olarak kademeli olarak artan, çok küçük miktarlarda (50 dolardan başlayıp birinde 140, diğerinde 300 dolara kadar varan), kısa dönemli (haftalık, aylık, dört aylık) yardımlar öngörmektedir (DAI, 1996).

B. Toplumsal Örgütlenme Olarak Girişimcilik

Kadın hareketinin ve feminist kuramcılarının yeterlilik yaklaşımı çerçevesinde kadınları piyasa ile ilişkilendirmeye çalışan kuruluşlara yönelttikleri en önemli eleştiri, örgütlenen destek programlarının kadınların ev içinde ve toplumun diğer alanlarında kadın oldukları için yüklenmek durumunda kaldıkları yeniden üretim etkinliklerini ve toplumsal etkinlikleri hesaba katmadan planlanmış olmalarıdır (Moser, 1993; Tinker, 1990; Kardam, 1990; Brett, 1991). Toplum içindeki cinsiyetçi işbölümü içinde kadınların yüklendikleri bu yeniden üretim rollerini dikkate almadan ve bunların dönüşmesi yolunda planlamalar ve uygulamalara girişmeden kadınları olumsuz koşullarda üretici etkinliğin içine çekmek, onların iş yükünü artırdığı gibi, özgürleşmeleri yolunu da açmayacaktır. Kadınlar için planlamalar yapmak ve destek geliştirmek, öncelikle onların toplumsal cinsiyet eşitsizliklerinin farkına varmaları ve bu eşitsizliklerin giderilmesi yolunda mücadele etmelerini sağlamakla olanaklıdır. Bu da kadınların kendi gereksinimlerini dillendirmeleri, kendi önceliklerini belirlemeleri ve bu yönde örgütlenmeleri ile olanaklıdır. Yapılacak destek programlarının da bu ilkeler üzerinden ilerlemesi son derece önemlidir (Brett, 1991; Moser, 1993; Sen, 1987).

Kadınların piyasa mekanizması içinde, kadınlık durumunu tam anlamıyla gözönüne alarak, özellikle de az gelişmiş ülkelerde kendi hesabına çalışan, evde çalışan ve eve iş verme sistemiyle çalışan kadınların ekonomik alanda karşılaştıkları olumsuz koşulları gidermek amacıyla örgütlenmelerini sağlayan ve bir taban hareketi olarak gelişen bu tür örgütlenmelerin çalışmamız açısından özel bir önemi bulunmaktadır. Bu amaçla, biri Almanya, diğer ikisi de Hindistan'dan olmak üzere, girişimciliği kadınlar açısından toplumsal temellerine oturtmaya çalışan üç örgütlenmeden örnekler verilecektir.

1. Kadın Kooperatifçiliği

Bunlardan bir tanesi Almanya'nın Frankfurt kentinde bulunan Markthalle Kooperatifidir. Markthalle, kooperatif olarak kurulduktan sonra Almanya Çalışma Bakanlığı tarafından sübvansiyonla desteklenmeye başlamıştır. Bu kooperatif, kadınların kurdukları çok küçük ölçekli yeni işletmelerin piyasadan daha düşük kiralar ödedikleri ve masrafları mekanı kullanan firmaların ortak olarak paylaştıkları yerler sunmaktadır. Kollektif olarak kurulan ve tüm donanımı kollektif olarak sağlanan bu kurumun yönetimi de kollektiftir. Burada kadınlar için çocuk bakım hizmetleri de verilmektedir. Kooperatif ayrıca kadınların özellikle aile nedenleriyle dükkanları dışında olmak zorunda kaldıkları zamanlarda geçici eleman sağlayarak yardımcı olmaya çalışmaktadır (Weiss, 1996: 66).

2. Enformel Sektör Sendikacılığı ve SEWA

SEWA (The Self-Employed Women's Association)(Martens,1994; Bullock, 1994) Hindistan'da enformel sektörde, birbirlerinden çok farklı işer yapsalar da, karşılaştıkları ortak ekonomik sömürünün ve cinsiyete dayalı ayrımcılığın üzerine giderek bir taban örgütlenmesi gerçekleştirebilmiş olan kadınların kurduğu örgütlerden biridir. Bu örgütle Hindistan, enformel sektörde yer alan kadınların örgütlenmesindeki öncü ülkelerden biri olmuştur. SEWA dışında, kendi hesabına çalışan

kadınları örgütleyen ve onlarla birlikte çalışan bir çok başka örgüt de kurulmuştur. Bu örgütler, Hindistan'da kadınları yoksulluk, sefalet ve kötü yaşam koşullarının dışında tutmayı başaramış kuruluşlardır. SEWA, bu örgütler arasında en tanınmış ve amaçlarına ulaşmada en başarılı olanlardan biridir.

SEWA, bir yandan yoksul ve alt kastlardan kadınları örgütlemeyi sürdürürken, öte yandan da, bu kadınların yaşam koşullarını iyileştirmek amacıyla Hindistan Hükümeti bünyesinde lobi etkinliklerinde bulunmuştur. 1970'lerin başlarında çalışmaya başlayan SEWA, öncelikle kendi hesabına çalışan kadınların tanınmasını sağlayarak, daha adil ücret için ve çalışma koşullarının iyileştirilmesi için örgütlenmelerine çalışmıştır. Hükümet, önce, kendi hesabına çalışan kadınların "çalışan" ya da "ücretli" olarak tanımlanmaları konusundaki güçlükleri gerekçe göstererek sendikanın varlığını ve çalışmalarını reddetmiştir. Mücadelesini sürdüren SEWA, Tekstil Çalışanları Sendikası tarafından desteklenmiş ve 1972 yılında hükümet, SEWA'yı tanımak zorunda kalmıştır.

Bugün SEWA, çeşitli uluslararası sendikalara da üye olan, bağımsız bir sendikadır. SEWA, kendi hesabına çalışan on beş yaşın üzerindeki tüm kadınlara açıktır. Üyeleri, küçük çaplı tüccarlar, küçük ölçekte iş yapan satıcılar (tezgahta satış yapanlar), evinde üretim yapanlar, geçici işçiler ve hizmet işçileridir. 1972 yılından bu yana SEWA, kendi kurduğu kooperatif bankası aracılığıyla bu kadınlara küçük yardımlarla kredi desteği vermektedir.

SEWA, aynı zamanda, tüm dünyada örgütlenmesi son derece güç gibi görünen evde iş yapan kadınları ve ev işçilerinin örgütlenmesinde dünyada öncülük etmiş bir kuruluştur. Örgütlenmesi olanaksız gibi görünen bu kesimi örgütlemeyi kendine hedef almış ve bunu başarmıştır.

Sendikaların uzanamadıkları bir alanda sadece kadınları örgütlemekle kalmamış, aynı zamanda toplumsal temelde kadınların çok çeşitli gereksinimlerinin karşılanmaya çalışıldığı bir örgüt haline gelmiştir. Üyelerine eğitim hizmetleri de vermektedir. İlk eğitim hizmetlerinde okur-yazarlık eğitimi başta gelmekteydi. Ancak giderek kadınların beceri eğitimi istemeye başlamalarıyla, beceri eğitimi ön plana çıkmıştır. Çünkü kadınların öncelikli amaçları kazanç olanaklarını artırmaktı. SEWA, üyelerinin yönlendirmesine göre kendini düzenleyebilmiş nadir örgütlenmelerden biridir. Kadınlar önce becerilerini ve ürünlerini geliştirmişler, daha sonra, gerek duydukları noktada temel okur-yazarlık eğitimine devam etmişlerdir.

SEWA, üyelerine hukuksal hizmetler de sağlamaktadır. Gujarat Yüksek Mahkemesine bağlı yasal yardım komitesi ile üyelerini ilişkilendirmeye çalışmaktadır.

SEWA, özellikle kırsal kesimde çalışmalarını gruplar ve grup liderleriyle sürdürmektedir.

3. Toplum Kalkınması Modeli ve WWF

Yine Hindistan'da etkinlik gösteren Çalışan Kadınlar Forumu (Bangasser, 1994; Bullock, 1994) 1978 yılındaki sel baskının ardından, Madras'ta bir deneyim olarak başlamıştır. Kadınlara yapılan pirinç ve battaniye yardımı dışında, Ms. Jaya Arunacham, parasal kaynak gereksiniminde olan otuz kadına, kendi işlerini kurmak ve geliştirmek için yardımcı olmuştur. Bugün bu forum, kendi kooperatif bankasına sahip ve 225.000 üyesi bulunan bir kuruluştur. Dokuz ayrı branşta, üç büyük kuzey eyaletinde çalışmalarını sürdürmektedir. Tamil Nadu, Andra Pradesh ve Karnataka'da örgütlüdür. WWF(Workig Women's Forum), politik

olmayan bir taban örgütlenmesidir. Yoksul kadınları, yine yoksul kadınlar için seferber etmektedir.

Amaçları, yoksul kadınların çalışma yaşamında oynadıkları ekonomik rolü görünür kılmak ve toplumdaki yoksul kadınların çoğuna etkin olarak ulaşabilen bir örgütsel yapı mirası bırakmakla başlamaktadır. Yoksul kadınların acil gereksinimlerini karşılamak için etkin bir kredi ve istihdam stratejisi geliştirmek, yoğun bir sağlık ve refah programı yapılandırmak, kadınların yaşadıkları ve çalıştıkları alanda karşılaştıkları ayrımcılıkların, sömürünün ve düşmanlığın farkına varmaları için gerekli işleyişi kurmaya çalışmak, kadınları, temel hakları konusunda bilinçlendirmek ve bu hakları elde edip geliştirmek için mücadele etmelerini sağlayacak "liderlik" özelliklerini kadınlara kazandırmak, kendi güçsüzlüklerini nedenleriyle kavramalarını sağlamak, kendi aralarında kuracakları kolektif eylemin güçlenmesi için gerekli alanlara sahip çıkmalarını sağlayarak, toplumsal cinsiyet, sınıf ve kast baskılarını aşmaya çalışmak örgütlenmenin temel ilkeleridir. Beceri, deneyim ve bilgi edinmek yoluyla alternatif çalışma olanakları geliştirmek, kadınların kazançlarını düzenli ve yüksek bir düzeye kavuşturmak, yaşam ve çalışma koşullarını iyileştirmek, son olarak da, üyelerini krediye, eğitime, bilince ve dayanışmaya yönlendirerek onların güçlenmesini sağlamak önde gelen amaçları arasındadır.

Bütün bu amaçlar çerçevesinde WWF, çeşitli uygulamaları, bu amaçları gerçekleştirmek üzere seferber etmiştir. Bunlar, kadınların toplumsal olarak buldukları durumu kavramalarına ve kolektif bilinçlerini ortaya çıkarmaya hizmet eden bilinç yükseltme gruplarının örgütlenmesi; perakende satıcılar, çamaşırcılar, bulaşıkçıları ve diğer kadınların gereksinimleri için gerekli olan teknik donanımın sağlanması; özellikle kırsal alanda eliş ve beyazış ile uğraşanlar için pazarlama olanaklarının sağlanması; kadınların karşılaştıkları hukuksal sorunları aşmalarına

yardımcı olacak yerel avukatlık hücrelerinin oluşturulması; kastlararası evliliğe öncülük etme; drahoma (çeyiz) sistemine karşı gösteriler düzenleme; çocuk bakımı hizmetleri; işçi çocukların akşamları eğitim aldıkları çocuk işçiler merkezlerinin oluşturulması; bakım ve aile planlaması hizmetleri; doğum kontrol yöntemlerinin yayılması; çocuklara yönelik aşı hizmetleridir.

Bütün bu hizmetlerin örgütlenmesi, öncelikle dokuz ayrı alana ayrılmış iş kolu üzerinden olmaktadır. Bu iş kollarında kendi hesabına çalışanlar, genellikle mahalleler düzeyinde onar kişilik gruplar halinde örgütlenerek, aralarından bir grup lideri seçerek çalışmalarını sürdürmektedirler. Kredi mekanizmasının yürütülmesinde de bu on kişilik gruplar temel alınmıştır. Gruptan herhangi birinin aldığı kredinin geri ödenmesinden başta grup lideri olmak üzere grup üyeleri de sorumludur. Grupta paylaşım kadar kolektif denetim de son derece güçlü bir şekilde sürdürülmeye çalışılıyor. Ayrıca Kredi kooperatifi aracılığıyla alınan krediler kanalıyla kullanıcı, dilediği takdirde aldığı kredinin bir kısmını kendi çapında kooperatif bünyesinde oluşturduğu bir fon aracılığıyla sigortalanabilmektedir. Bir çok yerde SEWA ile birlikte çalışan örgütün önemli bir özelliği de, grup liderliği yoluyla hem Hindistandaki katı toprak sahipliğine dayanan sömürü sistemini yıkmak, hem de kadınların örgütlenmesi ve güçlenmesi önünde oluşan erkek direncini aşmaya çalışmaktır. Grup liderlikleri özellikle kırsal alanda yaptıkları çalışmalarla bu direnci kırmayı başarabilmiştir.

WWF, kendini politik olamayan bir örgütlenme olarak nitelese de, üyelerinin çoğunu Forum ile kurdukları ilişkileri "yüreklilik" olarak görmeleri, Forum'un niteliği konusunda az çok bilgi vermektedir. Forum üyeleri ile yapılan bir çalışmada, üyeler neden Forum'u bu şekilde algıladıklarını şu gerekçelerle açıklamışlardır: Toplumdaki günlük yaşayış ile yüzleşmek, adaletsizlik ve baskı korkusunu karşılaştırma

olanağı bulabilmek, toplumsal geleneklerden doğan beklentiler ve kendi insani gereksinimlerini dengelemek, kendi içine ve diğerleri arasına yerleşmiş olan korkuyu aşmak ve **kendilerini sömüren ve baskı altına alan sistemi değiştirmek.**

C. Kadını Girişimciliğe Özendirmede Uygulanan Politikaların

Eleştirisi

1. Girişimcilik Kavramındaki Belirsizlikler

“Girişimcilik” sosyal bilimler alanında ve iş yaşamında çok farklı yaklaşımlarla değerlendirmeye açık bir kavram. Sosyolojide girişimcilik, sadece bir ekonomik etkinlik alanı değil, “başarı gereksinimine dayalı” bir kişilik yapısı olarak tanımlanırken (Ertürk, 1993), ekonomik olarak girişimcilik, TÜSİAD (Türk Sanayici ve İşadamları Derneği) (TÜSİAD, 1987) tarafından şu şekilde tanımlanmaktadır:

“Potansiyel işgücü kaynaklarını kullanarak; mal ve hizmet üretiminde, nitelik yönünden bir artış sağlama etkinliğidir. Girişimciyi diğer insanlardan ayıran temel özellikler, kaynaklar hakkında öngöründe bulunmak, iş planlamak, insanlarla çalışmalar yaparak onları bir organizasyon içinde bulunmaya razı etmek, girdiler sağlamak, organizasyon içinde girdileri işleyerek, tekrar tüketicilerin kullanımına sunma becerisini, üstelik de karlılık sağlayarak göstermektir.”

Her iki tanımda da “başarılı kişilik” vurgusu, girişimcilik özelliğinin daha çok kişiliğe bağlı olduğunu öne çıkarmaktadır. Biz de biliyoruz ki, girişimcilik, eski deyişle “müteşebbislik”, bu işi yapan insanların atak, tuttuğunu koparan kişiliklerine dayandırılan bir uğraşıdır. Devlet, bu işi, yani başarı ve üzerine risk alma işini seçmiş olanlar arasındaki doğal dengeye karışmazdı ve inanişâ göre karışmamalıydı da (Siegel, 1990:

17). Ancak giderek bu geleneğin dışına çıkılarak girişimciliğin aynı zamanda “öğrenilebilir” ve geliştirilebilir bir olgu olduğu sonucuna varılmıştır. Yukarıda aktarılmaya çalışılan tüm politikalar ve uygulamalar, bu yeni anlayışın sonucunda ortaya çıkmıştır. Ancak, farklı amaçlarla, farklı hedef gruplara “girişimciliğin geliştirilmesi” adı altında uygulanan programların bu ortak başlık altında sürdürülmeleri belirli sorunları da beraberinde getirmiştir.

Çalışmanın konusu olan girişimcilik, kendi başına belirli bir iş türüne ya da belirli bir iş ölçeğine gönderme yapmadığı gibi, bugün, yukarıda verilen tanımlara benzer şekilde bir işin örgütlenme tarzını da kastetmemektedir. Eğer yukarıda tanımları verilen tarzda bir iş örgütlenmesine atıfta bulunuyor olsaydı, bugün kadınlar ve ekonomik etkinlikler alanının kıyısında kalmış diğer gruplar için bir “girişimcilik” potansiyelinden, ya da Hindistan’da bulunan örgütlenmelerin girişimciliğin toplumsal modelleri olduğundan sözedemeyecektik. Girişimcilik, tek başına ya da bir kaç kişi ile kendi hesabına çalışmadan, şirketleşmiş kendi hesabına çalışmaya, işverenlik konumuna ve enformel sektörde parça başı iş yapmaktan taşeronluğa kadar uzanan ve farklı büyüklüklerde olan bir çok işletmeyi ve iş yapma tarzını kapsayan geniş bir kavramdır.

Çalışmamızın sonuçları açısından, özellikle yoksulluğu önleme ve kadınları ücretli istihdamın dışında kendilerine yeterli olabilecekleri gelir getirici etkinliklere yöneltme (Toksöz, 1993) amacı ile kadınlar için geliştirilmiş programların, “girişimcilik”ten ya da “kendi hesabına çalışma”dan ne anladıklarının ve politikaların uygulandığı alanlara göre bu kavramların tanımlarının son derece net yapılmasının önemi büyüktür.

Belki SEWA ve WWF gibi güçlü kadın kuruluşlarının yerleşmiş olduğu Hindistan’da, kadınların evlerinde iş yapmalarının ve bu yolla

kazançlarını artırmaya çalışmanın daha önceki durumlarına kıyasla kadınların yaşamında olumlu etkileri olabilecektir, çünkü onların pazarlık güçlerini kullanabilecekleri ve cinsiyetçi sistemle bir ölçüde de olsa başa çıkabilecekleri örgütlenme olanakları vardır. Ancak Türkiye ya da diğer Ortadoğu ülkeleri gibi hem geleneksel islami değerlerin güçlü olduğu, hem de kadınların pazarlık güçlerini kullanabilecekleri güçlü örgütlenmelerin bulunmadığı ülkelerde kadın girişimciliği ya da kendi hesabına çalışmayı ev içinde de tanımlamak, kadının ev içindeki yükünün iki katına çıkmasına, ve kadının yerini öncelikle evi olarak tanımlayan muhafazakar politikalara yardımcı olmak anlamına gelebilecektir.

2. Girişimciliğe Verilen Anaakım Desteklere Kadınları Ekleme Çabası

Piyasadaki iş potansiyelini ve kendi hesabına çalışanların sayısını artırmaya yönelik destek politikalar, işsiz insanları piyasa mekanizması içine çekmeyi hedefleyen, hükümetler ve uluslararası örgütler tarafından projelendirilen çalışmalardır. Dünya çapında geniş ölçüde liberal sağ politikaların merkezinde yer almaktadır. Bu tür programlardan kadına yönelik olanlar, uygulandıkları yerlerde, özellikle gelişmiş batı toplumlarında ve örgütlenme geleneği olan üçüncü dünya ülkelerinde kadın hareketinin de etkisi ile kadınların daha çok yararlanabilecekleri bir yapıya kavuşabilmişlerdir. Çalışmamız açısından, piyasadaki iş potansiyelini artırmaya yönelik destek programlarının, daha çok ekonomik yapının ana kanalları içinde yer alan, cinsiyetçi kültürü ağırlıklı olarak içinde barındıran küçük ve orta ölçekli işletmeleri kapsadığı için kadın adına yararlı politika ve uygulamaların geliştirilebileceği alanlar olarak görülmemektedir. Bu tür işletmeler, girişimcilik alanı içinde birincil iş piyasası olarak nitelendirilebileceğimiz, daha büyük sermaye gerektiren, pazara girme koşullarının güç olduğu, teknoloji ağırlıklı,

şirketleşmeye dayanan, formel olarak kazanılmış becerilere dayalı küçük işletmelerdir (DAI,1996: 10).

Türkiye’de küçük ve orta ölçekli işletmelere benzer bir hizmeti sunan Küçük ve Orta Ölçekli Sanayi Geliştirme ve Destekleme İdaresi Başkanlığı (KOSGEB) gerek verdiği hizmetler, gerekse hizmet verdiği kitle açısından bu tür bir dönüşümü kendi içinde ya da dışarıdan dayatılan politikalarla gerçekleştirebilecek bir kuruluş değildir. Çünkü KOSGEB açısından kadınların yoğun olarak etkinlik gösterdikleri iş kolları, bu kurumun hizmet verdiği kesimin dışında kalmaktadır. KOSGEB’in hizmet verdiği kesimler, ya geleneksel küçük ve orta ölçekli imalat sektörü, ya da ileri teknoloji kullanan küçük ölçekli işletmelerdir. Nitekim, Türkiye’de ilk kez kadınlar için geliştirilen fon kredilerinin onay mekanizması KOSGEB’e verildiğinde, bunun yürütülmesi KOSGEB bünyesinde bir sorun olarak yaşanmış ve kurumun “asli” işlerini yapmasını engellediği anlayışı ile yürütülmüştür ve sonuçta bu kredinin uygulamasına son verilmiştir”.

Aynı şekilde Türkiye’de geleneksel esnaf ve zaaatkarların örgütlendiği kuruluş olan TESK (Türkiye Esnaf ve Sanatkarlar Konfederasyonu) bünyesinde kurulan “Kadın Girişimciği” bölümü işlevini yerine getirememektedir.

Bu tür politikalarla oluşturulan mekanizmalar, genellikle kadınların sayısının çok düşük oranlarda olduğu alanlarda etkinlik gösterdiklerinden, ne kadar etkili uygulamalar geliştirmiş olsalar da, daha başından kadınların “bulunmadıkları” yerlerde hizmet veren, kadınları gözardı eden çalışmalar olmaya mahkum olmuşlardır. Bu yüzden, kadınlarının taleplerini gözönünde bulundurmayan uygulamalar

” Tezin sahibi, 1993-95 yılları arasında KOSGEB Müteşebbisliği Destekleme ve Teknoloji Koordinatörlüğü’nde Uzman yardımcısı olarak görev yapmış ve sözkonusu fon kredisi için başvuruların projelerinin onaylanması sürecinde çalışmıştır.

geliştirmek zorunda kalmışlardır. Türkiye’de uzun yıllardır küçük esnafa parasal destek sağlayan Halk Bankası kredileri, kefalet ve karşılık gösterme zorunluluğu yüzünden, özel olarak kadınlar için kredi programları oluşturmuş olsa bile çok az sayıda taleple karşılaşmıştır.

Kadınların piyasaya girmeleri için daha uygun görülen işletmeler ise, çok küçük ölçekli, daha çok aile işletmesi olarak adlandırılan, hareket alanının ve pazarının küçük olduğu, emek yoğun, formal eğitime dayalı beceriler gerektirmeyen, düzensiz ve rekabetçi bir pazara sahip olan, genellikle kayıtdışı ve kendi küçük sermayesine dayalı olan işletmelerdir (DAI, 1996:10).

Kadınların bu tür işletmeler aracılığıyla piyasa içine girmelerinin desteklenmesi, kadınları yine düzensiz, riskli, sürekliliği garanti olmayan, kazancı düşük işlere mahkum edecektir. Dünya çapında Dünya Bankası tarafından az gelişmiş ülkelerde uygulanan destek politikaları, kadınları “çok küçük işletme” (microenterprises) olarak adlandırılan işlerde çalışmaya yönlendirmektedir.

3. Kamu Yardımlarındaki Kesintiler

Bilindiği gibi, özellikle gelişmiş batılı toplumlarda, II. Dünya Savaşı sonrası oluşturulan refah devleti hizmetleri ve sosyal devlet anlayışından beslenen bir çok uygulamanın temel tüketicisi kadınlar, yaşlılar, sakatlar, çocuklar, işsizler vb.dir. Kadınlar, özellikle işsiz ve eşsiz olduklarında devlet tarafından sağlanan bir çok bakım ve sağlık hizmetlerinden yararlanabilme olanağına sahiptirler. Ancak, özellikle 1980’lerde yaşanan değişimle birlikte, özellikle bu yardım programlarından yararlanan grupların, hiç olmazsa kendilerini geçindirebilecek düzeyde gelir getirici etkinliklerde bulunarak işsizlik oranını aşağı çekmeye yardımcı olmaları beklenmektedir. Bu amaçla da özellikle OECD ülkelerinin önemli bir kısmında, “girişimcilik” konusunda verilen her türlü

desteğin uygulanmasında öncelik, işsizlik sigortasından ya da bu türden yardım programlarından yararlananlara verilmektedir (Wilson ve Adams, 1994: 7).

Bir çok gelişmiş batılı ülkede, işsizlik sigortası ve diğer kamu yardımlarından yararlanan kadınlar, kendi hesabına çalışmaya başladıklarında, hükümet politikaları ve çeşitli düzenlemelerin engellerine takılabilmektedirler. Örneğin Amerika'da kadınların yararlanabilecekleri refah hizmetleri, 1000 dolarlık bir gelire kavuştuklarında durdurulmaktadır. Bu da, hem kendileri hem de çocukları için yapılan ilaç yardımlarının durdurulması anlamına gelmektedir (Weiss,1990: 68). Fransa'da Chomeurs Créateurs ve İngiltere'de Enterprise Allowance programları, işsiz kadın ve erkeklerin kendi hesaplarına çalışmaya başlamalarıyla birlikte, daha önce aldıkları yardımı belli bir süre için sürdüren bir işleyiş geliştirmeye çalışmışlardır. Ancak bu programlara kadınların katılımlarının oldukça düşük olduğu da bilinmektedir (Weiss, 1990: 69).

4. Kadın Bakış Açısından Uzaklık

Kadın girişimciliğe destek politikaları, özellikle devlet kanalıyla yönlendirilip geliştirildiğinde, daha çok anaakım girişimciliğe destek politikalarına kadınları eklemeye ya da katmaya çalıştığı için kadın bakış açısı ile hareket etmemektedir.

Bilindiği gibi, feminist hareket ve feminist politikanın en önemli özelliklerinden biri, kadınların kendi taleplerini geliştirebilecekleri çeşitli araçları keşfetmiş olmasıdır. Bu, yatay ilişkilerin hakim olduğu, karar alma sürecinin tüm katılanların onayıyla tamamlandığı bir yapılanmadır. Gereksinimlerin ne olduğuna da, bu gereksinimlerin hangi mekanizmalarla karşılanacağına da katılımcıların kendileri karar verir. Kadınlar için geliştirilen politikaların birer "hayır" ya da "hibe" politikası

(Fraser, 1989: 167) olarak algılanmasının karşısına geçebilecek en önemli özellik de budur. Kadınlar, bu tür bir kamu hizmetinin kendileri için gerçekten yararlı ve dönüştürücü sonuçlar yaratmasını istiyorlarsa, bunlara sahip çıkmak ve talepleriyle geliştirmek zorundadırlar. En azından bunun mekanizmalarını oluşturmanın yollarını aramalıdırlar.

Özellikle hükümetler tarafından düzenlenen eğitim, parasal destek vs. gibi düzenlemeler, Moser'ın stratejik toplumsal cinsiyet gereksinimleri dediği, çocuk bakımı ve ev içi işlerinin yeniden dağılımını sağlayacak, piyasa koşullarında varolan cinsiyetçi işbölümü ve cins ayrımcılığını ortadan kaldıracak ve kadınlarla erkekler arasındaki mülkiyet eşitsizliğini giderecek kurumsal düzenlemelerin ya da toplumsal örgütlenmelerin oluşturulmasını kendine amaç edinmemektedir.

Feminist politikanın temelinde yatan hiyerarşik olmayan örgütlenme ve öz yönetim ilkeleri, bu tür politikaların gerek geliştirilmesi gerekse de uygulaması aşamasında "girişimciliği" toplumsal bir olgu olarak gören ve bu şekilde örgütlemeye çalışan anlayışların dışında neredeyse hiç görülmemektedir. Hele söz konusu kadınlara kredi sağlamak ve onları piyasa ile ilişkilendirmek olduğunda, kadınlar için piyasa koşullarından çok da fazla ödün vermeyen ayrı kimi fonların oluşturulmasından öteye gidilememektedir. Kadınlar ve erkekler arasında ya da piyasa arasında varolan derin uçurumun bu tür politikaların ötesine geçebilen yaklaşımlara ve sosyal hizmetlerin kadınlara birer hak olarak ulaştırılmasına gereksinimi vardır.

5. Ev Kadınlığı ve Anneliğin Öne Çıkarılması

Kadınları kendi hesaplarına çalışmaya yönlendiren bu tür girişimler, Mies'in deyişiyle kadın emeğine öncelikle "ev kadını" olarak gereksinim duymaktadırlar (Mies,1995: 113). Kadınların aynı zamanda piyasa içinde çalışıp hem de eviçi yüklerinin aynen yerine getirmeyi sürdürmeleri,

öncelikle temelde geçimi sağlayan kocalarının gelirlerine katkıda bulunmak üzere kimi gelir getirici etkinliklerde bulunan ev kadınları olarak değerlendirilmelerinin bir sonucudur. Meis'e göre, son zamanlara kadar kadınların yaptıkları "gelir getirici etkinlikler", "girişimcilik" olarak anılmaya ve desteklenmeye başlanmıştır. Genel olarak diğer girişimcilere olduğu gibi kadınlara destekler vermek, onlar için ekonomik olanakları genişletmek ve onları pazar ilişkileri içine çekmek Dünya Bankası ve IMF için temel hedef haline gelmiştir(Mies, 1995).

Kadınlar, aynı zamanda ev kadını ve anne oldukları için onlardan ev geçindirmesi beklenmemektedir. Onların kazançlarının kendisinin ve çocuklarının kimi gereksinimlerini karşılamaları için yeterli olduğu düşünülmektedir. Evin geçiminden asıl sorumlu olanın erkekler olduğu vurgusunun yapılması, kadınlar için küçük işletmecilik değil, çok küçük işletmeciliğin (microenterprise) uygun görülmesine neden olmaktadır. Bu da kadınlar için piyasada her zaman için daha düşük ücretli, daha düşük statülü, esnek zamanlı, düzensiz işlerin varlığını meşrulaştırmaktadır.

Kadınların kendi hesabına çalışmaları ya da girişimci olmalarından söz edilirken, bu etkinliklerin kadınların iş olanaklarını artıran potansiyellerine öncelikle değinilir. Bunun ardından gelen en önemli vurgu ise, bu tarz çalışmaların çalışma saatleri üzerinde geniş bir denetim olanağı sunmasıdır ki bu da kadınların aile yükümlülükleriyle iş alanlarını bağdaştırıp uyumlu hale getirmesine yardımcı olacağı vurgulanmaktadır (OECD, 1989: 24). Görüldüğü gibi, hala kadınların sırtında taşıdıkları yeniden üretim sorumluluğunu toplumsal olarak paylaşmak gibi bir düşünceyi aklına getirmeyen bir anlayış, OECD ve benzer örgütlenmelerin kadınlar için uygun iş şekillerine daha fazla kafa yorarak yeniden üretim sürecinin yükünü hala kadının üzerinde tutmaya yardımcı olan tarzları kısa sürede bulmakta zorlanmamaktadır.

6. Kadınların Belirli İş Alanlarına Kapatılması Ve Kız

Çocuklarının Geleceğindeki Belirsizlikler

Özellikle azgelişmiş ülkelerde, kadınları kendi hesabına çalışmaya yönlendiren ve kadın bakış açısından planlanma gereği duyulmamış bir çok program sonucunda, çalışan kadınların iş yüklerinin son derece arttığı, bununla da kalmayarak ev içinde belirli bir yaşa erişmiş kız çocuklarının bulunması halinde, yeniden üretime yönelik işlerin evde kız çocukları tarafından yüklenilmek zorunda kaldığı, bunun da özellikle temel eğitimden kız çocuklarının geri kalmalarına ve evde öğrendikleri tek iş olan annelerinin işlerine yönelmek zorunda kalmalarına neden olduğu ortaya konmuştur (Moser, 1992: 124).

Bu durum, hem çocuk yaştaki kadınlara ağır sorumluluklar yükleyen hem de kız çocuklarının evlilik ve çocuk sahibi olma gibi olgulara uzak durmalarına ve evden kaçmalarına neden olan bir olgudur. Bu tür gelişmeler, birbirinden çok uzakta bulunan iki ayrı ülke olan Şili ve Nijerya'da benzer politik ve toplumsal çevrelerden, kilise ve muhafazakar islamcılar, benzer mesajlar alınmasına neden olmuştur: kadınlar hiç bir şekilde çalışmamalı, evlerinde oturup çocuklarını yetiştirmelidirler (Afshar ve Dennis, 1992: 4).

Bütün bu politikalar, uygulandıkları coğrafyanın toplumsal, kültürel ve ekonomik özelliklerine göre farklılıklar taşımaktadır ve kadınlar açısından doğuracakları sonuçlar da muhtemelen birbirinden çok farklı olacaktır.

Sonraki bölümde, ülkemizde kadın girişimciliğinin geliştirilmesi yönünde devlet eliyle uygulanan politikalar yukarıda sunulan çerçeve içinde değerlendirilmeye çalışılacaktır.

IV. Bölüm

Türkiye’de Kadın Girişimciliği ve Girişimciliği Destekleyen Kamu Politikaları

A. Çalışma Yaşamında Kadın: Durum, Engeller ve Olanaklar

1. İşgücüne Katılımın Düşüklüğü

Türkiye’de 1995 yılında 12 yaşın üzerindeki kadın nüfusun %30.7’ünün iş gücüne dahil olduğu görülmektedir. Bu oran çalışma yaşamındaki erkekler için % 71.2 ’dir (DİE,1996). 1992’de kadınlar toplam işgücünün sadece %30.8’ini, erkekler ise % 60.1’ini oluşturmaktadır (DPT,1994). Kadınlar için bu düşük katılım oranları ile Türkiye, OECD ülkeleri arasında yapılan sıralamada en sonda yer almaktadır.

2. İşgücüne Katılımın Giderek Azalması

Türkiye’de kadınların iş gücüne katılımı düşük olmakla kalmamakta, aynı zamanda yıllara göre azalmaktadır da. 1955’te çalışma yaşındaki kadın nüfusun %77’si işgücüne katılırken, 1992 de bu oran % 32.5’e, 1995’te ise %30.7’ye inmiştir (DİE, 1996).

Bu azalmanın nedenleri arasında iç göç, kentleşme, tarımsal etkinliklerden çekilme ve artan okullaşma vardır. Ancak tarımsal etkinlikten uzaklaşan kadın nüfusun, başka sektörlerde istihdam olanakları bulamayışı ya da mevcut olanaklar için yeterli donanımına sahip olmayışı da bu nüfusun iş gücüne katılımındaki düşmeyi yaratmıştır (DPT,1994).

3. İş Gücüne Katılımda Kır-kent Farklılığı

Türkiye’de kadın işgücünün özelliği tarım ağırlıklı olmasıdır. Ekim 1995 verilerine göre istihdam edilen kadınların % 74.8’i ve erkeklerin ise yalnızca % 36.1’i tarım sektöründedir (DİE,1996). 1992 yılında kadınlar için kırsal

alandaki iş gücüne katılım oranı % 52 iken bu oran kentte % 16 ya kadar düşmektedir (DPT,1994). Tarım sektöründe istihdam edilen kadınların %88.3'ü ücretsiz aile işçisidir (DİE,1996).

Tarım-dışı sektörlerden sanayide kadın istihdamının payı %8.4, hizmetlerde ise %16.8'dir. Bu iki sektörde erkek istihdamının payı ise sırasıyla %17.8 ve %46.1'dir(DİE,1996). Sanayi sektörü, özellikle imalat sanayi alt dalı, hem mutlak olarak, hem de kadınların girebileceği işler açısından bakıldığında çok yavaş ilerlemektedir. Aynı zamanda kadınlar için kullanışsız bir sektör olma konumunu korumaktadır.

Türkiye 'de kentli nüfus 1955'te % 29 iken 1992'de % 52'ye çıkmış, ancak kadınların iş gücüne katılım oranı son derece düşük kalmıştır.

Kadın işgücü oranı eğitim düzeyi yükseldikçe artmaktadır (DPT, 1994).

4. İşgücünün Eğitimsizliği

Türkiye'de kadın ve erkek iş gücü eğitim düzeyleri arasındaki farkın son yirmi yılda azaldığı bilinmektedir. Ancak kadınlar hala okuma yazma bilmeyen işgücünün üçte ikisini oluşturmaktadır. Bu yüksek oran kadın iş gücünün ağırlıklı olarak (%72) tarımsal etkinliklerde çalışmasından ve bu grubun ancak %5'inin ilköğretim sonrası eğitim almış olmasından kaynaklanmaktadır(DİE, 1996).

Kentlerde ise aktif kadın işgücünün ancak %52'si ilköğretim sonrası eğitim görmüştür. 1992'de kentlerde yaşayan kadınların iş gücüne katılma oranlarının ilköğretim mezunları için %11.4, ortaokul mezunları için %12, lise ve dengi mezunları için %40, ve üniversite mezunları için %83 tür (DİE,1996).

5. Yaşın İşgücüne Katılımda Olumsuz Etkisi

Genç kadınlar arasında yüksek olan işgücüne katılım oranları, sonraki yaş gruplarında hızla düşmektedir. 20-24 yaş grubunda kadın nüfusun işgücüne katılım oranı %41, aynı gruptaki erkeklerin ise %87 dir. 25-39 yaş arası kadınların katılımı %35'e kadar gerilemekte, 40-44 yaş arası kısmi bir düzelmeye ardından düşüş devam ederek 50-54 yaş arası %33'e ulaşmaktadır. Kentsel verilerin bulunduğu istatistiklerden yararlanıldığında 20-24 yaş grubundaki kadınların %26'sının işgücüne katıldığı gözlenir. OECD ülkelerinde bu yaş grubundaki oran %80'dir. İşgücüne katılım oranı 40-44 yaş grubu kent kadınları için sadece %16 dır (DİE, 1995).

6. Ücretsiz Aile İşçisi Kadınlar

1995 verilerine göre Türkiye'de kadın işgücünün yalnızca %23.7 lik bir kesimi ücret ya da maaş karşılığı çalışmaktadır. Bunlara işveren ve kendi hesabına çalışan toplamı (%8.8) dahil edildiğinde bile kadın işgücünün ancak %32.5' inin emeklerinin karşılığını aldığı söylenebilir. Kadın işgücünün %67.5'i hala ücretsiz aile işçisi olarak çalışmaktadır(DİE,1996).

7. Eğitimli Kadın İşsizliğinin Yüksekliği

Türkiye'nin en temel sorunlarından biri de genç eğitimli işsizliktir ve bu sorundan da en çok kadınlar etkilenmektedir. Ekim 1995 sonuçlarına göre, 15-24 yaş grubunda lise ve daha yüksekokul mezunu işgücündeki kadınların % 37.3'ü işsizdir(DİE,1996).

8. Gelir Düşüklüğü

İstihdam edilenlerin sektörel bileşimi, kadın ve erkek gelirlerini de etkilemektedir. 1987 Hanehalkı Gelir ve Tüketim Harcamaları Anketine göre, çalışan hanehalkı fertlerinin ortalama geliri, 1987 fiyatlarıyla tarımda kadınlar için ortalama 13 347 TL, erkekler için 160. 997 TL'dir. Tarım dışı sektörlerde ise kadınlar için 165 540 TL, erkekler için 215 371 TL'dir (DİE,1996).

Türkiye’de hanehalkı reisi kadın olan hanelerin oranı (DİE,1996) 1994 yılı verilerine göre %7.9’dur. Bu oran, kent içinde kendini korurken kır için %8.0’dır. Hanehalkı reisi kadın olan hanenin geliri, hanehalkı reisi erkek olan hanenin gelirinin yarısı kadardır. En düşük %20’lik gelir düzeyinde hanehalkı reisi kadın olan hanelerin geliri hanehalkı reisi erkek olan hanelerin gelirinin %57.6’sı kadarken aynı oran gelir düzeyi yükseldikçe artmakta, 4. %20’lik gelir diliminde %75.1’e ulaşmaktadır. Fakat en yüksek %20’lik gelir diliminde bu oran %40.4’e düşmektedir.

Kadın ve erkek kazancı ile ilgili en yeni araştırma, 1987 Hanehalkı Gelir ve Tüketim Harcamaları verilerine dayanarak Dayıoğlu tarafından 1995 yılında gerçekleştirilmiştir. Eğitim, iş deneyimi ve bölge değişkenleriyle yapılan model çalışmasında kadın kazancının erkek kazancından %32 oranında daha az olduğu saptanmıştır. Araştırmanın en önemli bulgusu %33.2 olan kazanç farklılığının %23.6’sının kadın erkek arasındaki nitelik farklılığından, %76.4’ünün cinsiyetten kaynaklandığının saptanmış olmasıdır (DİE,1996).

9. Kentli İşgücüne Katılma Olasılığı

Kadının eğitim düzeyinin, medeni durumunun, hane halkı reisliğinin, çocuk sayısının işgücüne katılımı nasıl ve ne ölçüde etkilediği uzun süredir tartışılan bir olgudur. DİE tarafından hazırlanmış olan Kadın Raporu’na göre (DİE,1996), toplamda kadınların işgücüne katılma olasılığını %8.7 bulmuştur. Çalışma bulgularına göre, evli kadınların işgücüne katılma olasılığı %6.8 iken, evli olmayan kadınlar için aynı olasılık %12.3’tür. Hane reisi olan kadınlar için ise olasılık % 24.2’ye yükselmektedir. Beklendiği gibi, eğitim düzeyi yükseldikçe kadınların işgücüne katılma olasılığı yükselmekte, yükseköğretim mezunlarında bu oran %67.4’e çıkmaktadır.

B. Kadınların İşgücüne Katılma(ma) Nedenleri

1. Toplumda Kadına Yüklenen Roller

Kadınların, ülkemizdeki üretime dayalı etkinlikler alanında çok az sayıda varolması ve bu varoluşun da giderek azalma eğiliminde olması; istihdam olanağı bulabilen kadınların 25 yaşın altında yoğunlaşmış olması, ülkemizdeki bir çok araştırmacıya kadınların istihdam edilme(me) koşullarının ardındaki nedenlerin neler olabileceğini düşündürmüştür. Kadınların tarım dışı üretime çok az oranda katılmalarının başlıca iki nedeninin düşük eğitim düzeyi ve ücretli iş olanaklarının azlığı olduğu sık sık vurgulanır (Özbay, 1990:122).

Başbakanlık Kadının Statüsü ve Sorunları Genel Müdürlüğü bünyesinde yürütülen Kadın İstihdamını Geliştirme Projesi kapsamında gerçekleştirilen iki büyük işsizlik araştırması (Trio, 1996; Makro, 1997) kentlerde yaşayan işsiz kadınların işgücü piyasası ile ilişkilerini ve çalışma(ma) eğilimlerini etkileyen nedenleri sorgulamıştır. Her iki araştırmanın da bulguları arasında öne çıkan, özellikle eğitim düzeyi düşük olan kadınların erken yaşlarda çalışmaya başladıkları, nişanlılık, evlilik ve çocuk sahibi olmakla birlikte işgücü piyasasından çekilme eğiliminde olduklarıdır. Yukarıdaki istatistiklerle koşturulan bu bulguların ardındaki temel nedenlerden biri, her iki araştırmada da, kadınların eğitim düzeyindeki düşüklük, evlenmenin ve iyi bir aile kurmanın, sınıf farkı olmaksızın kadınların yaşamında son derece merkezi bir yer işgal etmesi ve piyasada bulunan işlerin çocuk bakımı giderlerini karşılamayacak ve harcanan emeğe değmeyecek düzeyde düşük ücretli olması gelmektedir.

2. İşgücü Piyasasındaki Yapısal Engeller

Türkiye’de 1980’den sonra değişen ekonomik politikalar sonucunda ekonomide çok az istihdam olanağı yaratılmış ve ortaya çıkan bu sınırlı olanaklar erkekler tarafından kullanılmıştır. Yüksek enflasyon, gelir düzeyinde şiddetli gerilemelere neden olmuştur. 1985-90 arasında kamu

kesimi işçi ücretleri %46, özel kesim işçi ücretleri %23 gerilemiştir (Ecevit,1993b: 126-27). Ücretlerdeki artışın enflasyon artışının gerisinde kalması, daha önce çalışmayan çocuklar, işsizler, yaşlılar, emeklilerin ek gelir aramalarına neden olmuş ve çalışmak isteyen kadınların sayısını artırmıştır (Özbay, 1990:122). Ancak 1980 sonrası Türkiye’de izlenen ekonomi politikaları kadınların bu artan çalışma talebini karşılayamamış, aksine belirli alanlarda kadınların istihdamdan çekilmelerine neden olmuştur.

Özellikle 1970’lerin ikinci yarısından itibaren, işsizlik oranlarına, kentteki yaşam koşullarından kaynaklanan olumsuzluklara ve kent kültürünün etkisine bağlı olarak kentlerde çalışmak isteyen kadınların oranları önemli ölçüde artmıştır. Ancak, 1978’den, özellikle de 1980’den sonra sanayi faaliyetlerinin, kadınların artan çalışma talebine karşılık verme ve iş olanakları yaratma potansiyeli azalmıştır, hizmet sektöründe ise sanayi sektörüne göre artış olmakla birlikte bu artış, yüksek çalışma talebini karşılamaya yetmemiştir (Ecevit,1993b).

Yıldız Ecevit (1993b), kadınların kentlerde özellikle sanayi kesiminde daha az istihdam edilmelerinin nedenini 1980 sonrasında yaşanan yapısal değişikliklere bağlamaktadır. İstihdam yaratma olanakları açısından Türkiye’de sanayi sektörü 1978’den beri olumlu bir gelişme gösterememiştir. Bu durumun en önemli nedeni son onbeş yılda sanayi sektöründe bir kaç alt sektör dışında yeni yatırımların oldukça sınırlı kalmasıdır. Sanayide yaşanan bu durgunluk, özellikle seksenlerin sonunda imalat sanayinde yaşanan krizle birleşince, bu alanda işten çıkarma ve zorunlu izin gibi uygulamaların giderek artmasına neden olmuştur. Bu krizden en olumsuz etkilenenler ise küçük ve orta ölçekli işletmeler olmuştur. Belirli alanlarda bu işletmeler, işletme kapasitelerini %80 kısmak zorunda kalmışlar ve yapacakları ilk iş olan işçi çıkarmaya başlamışlardır.

Sanayide yaşanan durgunluk ve gerileme çalışmakta olan kadınları olumsuz yönde etkileyip işlerini kaybetmelerine neden olmaktadır. Krizden etkilenen sanayi sanayi kolları kadınların yoğunlaştığı kollar olduğu oranda, bu olumsuz etkilenme artmaktadır. 1985 yılında üretimde işçi olarak çalışan kadınların oranı % 25.72 iken bu oran 1990 yılında %22.2'ye inmiştir(DİE,1996). Yine özellikle istikrar tedbirleri sonucu sanayi alanında özellikle devlet işletmelerinde işçi olarak çalışan kadınların oranı 1985'de % 23.49 iken 1990 yılında bu oran % 13.73'e düşmüştür (DİE, 1996). Kadınların yoğun olarak istihdam edildikleri tütün ve dokuma sektörlerine baktığımızda, özellikle tütün sektöründe kadın istihdam oranının gerilediğini açık olarak gözlemek olanaklı. 1985 yılında gıda, içki, tütün alanında devlet işletmelerinde kadın işçi oranı % 40.17 iken 1990'da aynı oran % 23.66'ya gerilemiştir (DİE, 1996). Yabancı sigara ithalatındaki artış ve yerli sigara üretimindeki azalmaya bağlı olarak hen tütün işleme atölyelerinde hen de sigara fabrikalarında kadın işgücüne olan gereksinim azalmıştır (Ecevit, 1993b).

Sanayi alanının kadınlar açısından bu kadar az iş olanağı bulunmasının ve durumun giderek kötüleşmesinin karşısında çalışma gereksinimi duyan birçok kadının iş olanakları arayacağı diğer bir sektör de hizmetlerdir. Türkiye'de yaklaşık otuz senede hizmetler sektörü istihdam kapasitesi yaratma açısından sanayiden daha hızlı büyümüştür ve kadınlar için daha çok iş olanağı yaratmıştır. 1965-75 arasında hizmet sektöründe çalışan kadınların istihdam kapasitelerinde yüksek bir artış hızı gözlenirken, 1975'ten sonra bu hızda gerileme olduğu gözlenmiştir (Ecevit, 1993b: 123).

Özellikle 1980'den sonra hem özel sektör hem de kamu kesimi üretken sektörlerde yatırımı azaltıp ulaştırma, haberleşme, turizm ve belediye yatırımlarını artırmasına rağmen bu seyir son yıllarda 1960'lı yılların da altında gerçekleşmiştir. Sektördeki istihdam artışına rağmen, kadın istihdamının azalmasını yatırım yapılan alanlarda kadın işgücünün tercih

edilmemesi ile açıklanabilirken, Yıldız Ecevit, Türkiye’de hizmet sektöründeki işlerin büyük bir kısmının devlet tarafından sürdürüldüğünü, devlet tarafından müdahale edilen istihdam kısıtlamalarının da kadınların yoğun olarak istihdam edildikleri alanlarda daha etkili olduğunu belirtmiştir (Ecevit, 1993b: 124). Diğer yandan hizmet sektörü görece olarak daha yüksek eğitilmiş işgücünü istihdam etmektedir. Bu özellik sonucunda hizmet sektöründe daha yüksek eğitim görmüş genç kadınlara istihdam olanakları sağlanmaktadır (Ecevit, 1993b: 124).

3. İşgücü Piyasasındaki Cinsiyetçi İşleyiş

Yıldız Ecevit tarafından yapılan sınıflandırmada, Türkiye’de kadınların işgücü piyasasında marjinal olmalarının altında, kapitalist piyasa mekanizması içine yerleşmiş olan cinsiyetçi işleyişin büyük payı vardır. Buna göre kadınlar formel eğitim düzeylerinin düşük tutulması ve kendisini beceri isteyen işlere hazırlayıcı özel eğitimin sağlanmaması; belli iş ve mesleklere kadınların kabul edilmemesi; belli iş ve mesleklerde kadınların oranının dondurulması; işe alışıta ve iş yerinde yaşanan, bekar kadınların evli kadınlara tercih edilmesi, erkeklere vasıflı, kadınlara vasıfsız işçi muamelesi yapılması gibi uygulamalar; ücretlerde ayrımcı uygulamalar; evlenme ve çocuk doğurma durumunda işten çıkarma; kriz ve ekonomik gerileme durumlarında, özellikle evli kadınların yüksek tazminat gibi teşviklerle daha önce işten çıkarılması; kadınların koruyucu mevzuattan dolayı bazı işlere girmelerinin engellenmesi; sendikarada kadın ve erkek üyeler arasında fark gözetilmesi gibi uygulamalar Türkiye’de yoğun bir şekilde kadınlar aleyhine sürmektedir (Ecevit, 1993b: 125).

Türkiye’de kadınları evde tutma yolundaki kültürel ideale, alt sınıftan kadınların elde edebildikleri işlerin cazip olmamasına ve işgücü piyasasındaki cinsiyetçi uygulamalara karşın giderek daha çok evli kadının kentte yaşamanın artan maliyetini karşılayabilmek için işgücüne katıldıkları ya da katılmak istedikleri gözlenmektedir. Bu katılımın en önemli

güdüleyicisi kadınlar için ekonomik zorunluluk ve ihtiyaçlardır (Makro, 1997: xxix). Aynı araştırmada, kadınların yüksek bir oranla (her on kişiden üçü) marjinal işler yaptıkları ya da bu tür işler yapma eğiliminde oldukları ve ulaşım, ev işlerinin aksamaması ve çocuk bakımı gibi sorunları taşımadığı için bu tür işleri yapmak istedikleri saptanmıştır (Makro, 1997: xxx). Kadınların ideal düzeyde yarım günlük ve sigortalı işlerde çalışmayı tercih ettikleri belirlenmiştir. Bu tanıma giren işlerin içinde kadınların özellikle ücretli büro işlerini tercih ettikleri, bunu işçilik, memurluk ve tezgahtarlığın izlediği, kendi işini kurmak isteyenlerin oranının da azımsanmayacak düzeyde olduğu görülmüştür (Makro, 1997: 126).

Özellikle İhracata yönelik üretimde bulunan kimi işletmeler, işçilerine gerekli donanımı sağlayarak evlerinde üretim yaptırmaktadır. İş yasalarının kapsamı dışında, sigortasız, güvencesiz ve düşük ücretli olan bu tarz üretimde kadın emeğinin kullanımı giderek artmaktadır. Bunun dışında, ev dışında hizmetçilik, çocuk bakıcılığı yapan, temizlik işlerinde çalışan kadınların sayısı giderek artmaktadır. Kadınların bir kısmı ise evde kendi ürettikleri ürünleri dışarda satarak informal sektörün bir parçası olma yolundadır. 1988 yılında yapılan hanehalkı işgücü anketine göre kentte iş yerini ev olarak belirten kadınların sayısı 90297 iken, bu rakam 1989 yılında 150596, 1992 yılında ise 157043 olarak tesbit edilmiştir (DİE, 1996).

C. Türkiye’de Kendi Hesabına Çalışan Kadınlar

Kuşkusuz Türkiye’de 1990'lara gelinmeden önce de kendi hesabına çalışan kadınlar bulunmaktadır. Ticaretle uğraşan, dikiş diken, kuaförlük yapan, bakkallık yapan, çeyiz dükkanı olan, evinde nakış işleyen, kumaş dokuyan, triko, örgü yapan vd. kadınlar, bir çok sorunla da karşılaşmışlardır.. Ancak, kendi hesabına çalışan bu kadınların herşeyden önce bu konumu neden seçtikleri, karşılaştıkları sorunların neler olabileceği, yaptıkları işle toplumsal statüleri arasında kurulan ilişkinin ne olduğu, kadınların kendilerini nasıl algıladıkları, yaptıkları işlerin farklılığının kadınların arasında ne gibi

farklılıklar yarattığı, farklı sınıflardan kadınların kendi hesabına çalışma gerekçelerinin nasıl ayrıldığı, klasik erkek işletmeciliği ve kadın işletmeciliği arasındaki derin farklılıkların nedenleri üzerinde ve aklımıza gelebilecek daha bir çok sorunun yanıtı konusunda bugüne gelinceye kadar pek çalışılmamıştır.

Ancak, 1975 yılından 1980'lerin ortalarına gelinceye kadar işgücüne dahil olan kadınların içinde yaklaşık %4.5-5 oranında bulunan kendi hesabına çalışanlar, 1990'lara gelindiğinde yüksek bir artış göstermiştir. 1985 yılında kendi hesabına çalışan kadınların oranı %4.69 iken, bu oran 1988 yılında %6.2'ye, 1990 yılında % 7.29'a, 1992 yılında ise % 13.1'e yükselerek düzenli bir artış göstermiştir (DİE, 1995; DAI, 1995).

Bu artışın nedenlerini araştırmak ve kadınların kendi işini kuranlar arasındaki görünümünün ne olduğunu ortaya çıkarmak amacıyla 1990'lardan başlayarak ülkemizde de büyüklü küçüklü çeşitli araştırmalar yapılmaya başlanmıştır.

Bu araştırmalardan en kapsamlı olan ikisinin (Çelebi, 1992; DAI, 1996) bulguları ışığında ülkemizde kendi hesabına çalışanların genel görünümü içinde kadınlar, kadınları kendi hesabına çalışmaya yönlendiren nedenler ve bu kadınların ve yaptıkları işlerin özellikleri değerlendirilmeye çalışılacaktır. 1995 yılı Şubat- Temmuz ayları arasında alan çalışması yürütülen Türkiye'de Küçük Kadın Girişimciliği Projesi'ndeki araştırma asistanlığı sırasında kendi hesabına çalışan kadınlarla yapılan görüşmeler sonrasında tutulan notlardan da yararlanılmaya çalışılmıştır. Türkiye'de kendi hesabına çalışan kadınların çalıştıkları alanlar, yaptıkları işlerin büyüklükleri, işlerini hangi mekanlarda yürüttükleri, karşılaştıkları sorunları aktaran ve kendi hesabına çalışma alanındaki cinsiyetçi örüntüleri kabaca yakalamaya çalışan gözlemlerin çalışmaya katkısının bulunabileceği düşünülmüştür.

Ancak, değerlendirme yapılırken, iki araştırma arasındaki önemli farklılıkları gözönünde bulundurmak gerekmektedir. Her iki araştırma da Başbakanlık Kadının Statüsü ve Sorunları Genel Müdürlüğü'nce yaptırılmıştır. Prof. Dr. Nilgün Çelebi tarafından 1992 yılında tamamlanan araştırma, kendi hesabına çalışan (%38.4) ve işveren kadınları kapsamakta (48.1), piyasadaki iş büyüklüğü ölçeğini dikkate almamaktadır. Öte yandan DAI tarafından yapılan araştırma, özellikle kendi hesabına çalışan ve yanında en fazla on kişi istihdam eden küçük işletme sahibi kadınlar üzerinde yürütülmüştür. Araştırmaların bulgularında ortaya çıkacak benzerlikler ve farklılıklar, bu önemli ayrılık gözönünde bulundurularak okunmalıdır.

1995 yılı Şubat- Temmuz ayları arasında alan çalışması yürütülen Türkiye'de Küçük Kadın Girişimciliği Projesi'ndeki araştırma asistanlığı sırasında kendi hesabına çalışan kadınlarla yapılan görüşmeler sonrasında tutulan notlardan da yararlanılarak, Türkiye'de kendi hesabına çalışan kadınların çalıştıkları alanlar, yaptıkları işlerin büyüklükleri, işlerini hangi mekanlarda yürüttükleri, karşılaştıkları sorunları aktaran ve kendi hesabına çalışma alanındaki cinsiyetçi örüntüleri kabaca yakalamaya çalışan gözlemlerin de çalışmaya katkısının bulunabileceği düşünülmüştür.

1. Eğitim Düzeyi

Yurtdışında yapılan bir çok araştırma, demografik verilerinde kendi hesabına çalışan kadınların eğitim düzeyinin düşük, evli ve çocuklu kadınlar olduğunu sergilemişti. Ülkemizde yapılan iki araştırmaya bakıldığında, kendi işine sahip olan kadınların eğitim düzeyleri arasında önemli farklılıklar bulunduğu ortaya çıkmaktadır. Büyük, küçük ve orta ölçekli işletmeleri kapsayan araştırmada (Çelebi, 1992: 14) araştırma öznelerinin öğrenim düzeyi oldukça yüksek çıkarken (%40.9 lise ve meslek lisesi, %19.9 üniversite mezunu), DAI (1996: 17) tarafından yapılan araştırmada öznelerin öğrenim düzeyi ortaokul ve altı olarak belirlenmiştir.

Kadının Statüsü ve Sorunları Genel Müdürlüğü'nce konfeksiyon alanında yaptırılan bir araştırmanın bulguları da bu sonucu desteklemektedir (Eraydın ve Erendil, 1996: 187). Bu sonuç ülkemizde, işletme büyüklüğü ve eğitim düzeyi arasında olumlu bir ilişki kurulabileceğini göstermektedir ve özellikle küçük işletmecilik alanında kadınların eğitim düzeyinin düşük olduğu yolundaki değerlendirmeleri desteklemektedir. DAI tarafından yapılan araştırmada, hiç eğitim görmemiş kadınların oranı erkeklerinkinin yaklaşık dört katıyken, oranlar ilk öğrenim ve orta öğrenim düzeyinde birbirine yaklaşmaktadır. Üniversite mezunu olup da kendi hesabına çalışan kadınların oranı erkeklerinkinden daha yüksektir.

2. Medeni Durum

Her iki araştırmada da kendi hesabına çalışan kadınların evli ve çocuklu kadınlar olduğu ortaya çıkmıştır. DAI (1996: 16) araştırmasında kadınların %70.2 si evlidir ve %80 i çocukludur, Çelebi (1992:16) tarafından yapılan araştırmada %68.5 i evlidir ve %90.2 si çocukludur. Aynı araştırmada dul ya da boşanmış olanların oranları %12.6 görünmektedir. Eraydın ve Erendil (1996: 188) tarafından yapılan araştırmadaki iş sahibi kadınların da %70.8 inin evli olduğu görülmüştür. Bu oran, Türkiye ortalamasının üzerindedir. Araştırma öznelerinin 30 yaş üzerinde yoğunlaştıkları her iki araştırma tarafından saptanmıştır (Çelebi, 1992: 15; DAI, 1996: 15).

3. İş Deneyimi

Kadınların bu alandaki çalışma deneyiminin erkeklere oranla daha az olduğu daha önce yapılan araştırmalarla saptanmıştır. Ülkemizde yapılan her iki araştırma da, kadınların bu tür işlerdeki deneyimlerinin erkeklere göre çok daha düşük olduğunu göstermektedir. Çelebi (1992:24) nin araştırmasının öznelerinin %41 inin daha önce hiç bir işte çalışmamış olması ve DAI (1996: 19) araştırmasına katılan öznelerin deneyimlerinin süresinin erkeklerinkinin yarısı kadar olması bu sonucu desteklemektedir.

4. Sermaye

Kadınların bu alanda yaptıkları işlerin çok küçük sermayeli işler olduğu DAI (1996: 21) araştırması tarafından desteklenmektedir. Araştırmanın öznelerinin %48 inin işletmelerinin toplam sermayesi 1995 rakamlarıyla 250 milyonun altındadır. Bu oran ülkenin doğusuna gidildikçe %70 in üzerine çıkmaktadır.

5. Yapılan İşin Niteliği

Küçük Kadın Girişimciği Projesi çerçevesinde kendi hesabına çalışan kadınların önemli bir oranının perakende ticaretle uğraştıkları gözlenmiştir (% 26.7) (DAI,1996:18). Perakende ticaret alanında kadınlar daha çok kadın ve çocuk dış giyimi, kadın iç giyimi, parfümeri, bijuteri, tuhafiyeye, hediyeelik eşya ticaretiyle uğraşırken, küçük yerleşim yerlerinde ve mahalle aralarında bakkallık yapmakta ve kasaba ve şehir pazarlarında kendi yetiştirdikleri ürünleri satmaktadırlar. Azımsanmayacak sayıda kadının bakkallıkla uğraşmaları şaşırtıcı gelebilir. Ancak sözünü ettiğimiz bakkallık, küçük bir mahalle arasında, çok az sayıda mal satılan ve kadınların evlerinin hemen yanında bulunan dükkanlarda yapılmaktadır. Ülkemizde, özellikle küçük şehirlerde kadınların bakallık ya da tuhafiyecilik yapmaları oldukça yaygındır. Kadının “dışarıda” çalışması, yaşadığı mekanın çok yakınında olmak koşuluyla rahatlıkla onay görebilmektedir. Çünkü kadın hem yaşadığı mekandan uzaklaşmamış, yani güven içinde bulunmakta hem de evdeki işlerini aksatmadan yürütebilmektedir. Urfa’da kadınların “dışarıda” yapabildikleri işin başında sözünü ettiğimiz bakkallık gelmektedir. Yine perakende ticaret olarak nitelenen bir uğraşı da, daha çok yaşlı kadınların bahçesinde yetiştirdiği sebzeyi kasaba pazarında ya da semt pazarında satmasıdır. Bu tür bir etkinlik içinde olan kadınlar, yumurta ve yoğurt da satmaktadırlar. Çelebi (1992: 30) tarafından yapılan araştırma da da kadınların %56.1 inin toptan ve perakende ticaretle uğraştıkları gözlenmiştir.

İmalat alanında kadınlar çoğunlukla terzilik, çeyiz işleri, trikotaj ile uğraşıyorlar (%14.9) (DAI,1996:18). Bu tür üretimle uğraşan kadınların çoğunun yaptıkları işler siparişe dayanmaktadır ve sürekli değildir. İşleri mevsimlere göre değişmektedir. Diğer yandan, evde yiyecek hazırlayıp satan (biber kurutma, turşu yapımı, erişte, peynir, baklava, mantı, tarhana, süt, yoğurt,) kadınlar da mevcuttur. Büyük kentlerde ev dışında işyeri olan terziler varken, küçük şehirlerde kadınlar evlerinde terzilik yapmaktadırlar. Bu durumun tek istisnası, İstanbul'da konfeksiyon sektöründe aracı olarak çalışan kadınlardır. Dış piyasaya iş yapan Merter ve daha çok iç piyasaya çalışan Osmanbey, Nişantaşı ve Fatih'de, kendisi herhangi bir atölyeye sahip olmayan ancak sipariş alarak çeşitli atelyelere ya da kişilere fason iş yaptıran kadınlardır. Kayıtsız olarak çalışan bu insanlar, daha çok bazı limitet şirketlerin bürolarını bağlantı noktası olarak kullanmaktadırlar. Keza, naylon bir emlak bürosundan bizzat bu tür işler yapan bir "iş kadını" ile de görüşülmüştür. Çelebi tarafından yapılan araştırmada imalat alanında çalışan kadınların oranı (%7.5) daha düşüktür. Bu alanda iki araştırma arasındaki farklılık, DAI araştırmasının ev içinde imalat yapan kadınları da kapsamından kaynaklanmaktadır. Bu durum, kadınların imalat alanında işletme büyüdükçe azaldıklarını göstermektedir.

Hizmetler alanında kreş ve çocuk klübü sahipleri genellikle kadınlardan oluşmaktadır. DAI (1992: 18) araştırmasında, çocuk bakımı işiyle uğraşan kadınların Oranı %4.7 iken bu oran erkeklerde %0.4 ile sınırlı kalmaktadır. Çok büyük bir sermaye gerektirmiş gibi görünen bu iş, kadınların yaptıkları maliyeti düşük, karı da en fazla olan işlerin başında gelmektedir. Öte yandan, özellikle küçük yerleşim yerlerinde kadın kuaförlerinin kadın olduğu gözlenmiştir. Özellikle büyük kentlerde kadınların emlakçılık yaptığı da görülmüştür DAI, 1996: 18). Çelebi (1992:31) tarafından yapılan araştırmada, hizmet sektöründe çalışan kadınların oranı %22.6 iken, DAI (1996:18) araştırmasında bu oran %26.4 tür.

6. Çalışma Mekanının Konumu

Her iki araştırmada da kadınların işyerlerinin mekan olarak evlerine çok yakın yerlerde olduğu saptanmıştır. Kadınların daha çok ev içinde mi, yoksa ev dışında mı çalıştıkları, yaptıkları işin çeşidi ve büyüklüğü ile buldukları kentin toplumsal yapısına göre değişiklik göstermektedir. Örneğin, Urfa'da işini evin dışında bir mekanda yapan kadınların sayısı oldukça azdı. Urfa'da ev dışında yalnızca mahalle aralarında çok küçük mekanlarda bakkallık yapan kadınlarla kreş ya da çocuk yuvası olan kadınlar vardı. Kuaförlük bile kadınlar için ev içinde yapılabilir bir meslek haline gelmiştir. Marmaris ve Bodrum'da ise kadınların evinde çalışmalarına rastlamak olanaklı olmadı. Büyük kentler dışında, dokuma, dikiş, nakış, gibi işlerle uğraşan kadınlar evlerinde çalışıyorlar. Ev dışında bir dükkanda işini sürdüren kadınların özellikle dükkanları çarşı içinde değilse dükkanları ve evlerinin çok yakın olduğu gözlenmiştir. Kendi hesabına çalışan kadınların %45.3'ü, işlerini evlerinde ya da evinin çok yakınında bir mekanda yürütürken, diğer yarısı bağımsız dükkanlarda % 46.2 kalanı da caddeler ya da açık pazarlarda sürdürmektedir (DAI,1996:19).

7. Para İlişkileri

Kadınların işlerini kurarken kendi tasarruflarından, eşleri ve yakın akrabalarının yardımlarından yararlandıkları, piyasadaki kurumsal ilişkilerin dışında kaldıkları söylenir. Ülkemizde yapılan her iki araştırmanın bulguları, bu savı desteklemektedir (DAI, 1996:71; Çelebi, 1992:37).

8. Neden Kendi Hesabına Çalışma?

Özellikle DAI tarafından yapılan araştırmadan çıkan sonuçlara göre kadınların neden bu tür işlerde yoğunlaştıkları düşünüldüğünde şu yanıtlar verilebilir: Bütün bu alanlar, kadınlar için eğitim gerektirmeyen, aile içinde ya da evde kolayca öğrenebilecekleri işlerdir. Öznelerinin eğitim düzeyinin son derece yüksek çıktığı gözönüne alındığında, Çelebi (1992: 14)

tarafından yapılan araştırma bulgularının bu sonucu desteklemediği görülmektedir. Özellikle meslek lisesi mezunlarının neredeyse yarısı aldıkları eğitimle koşut işler yaparken, üniversite mezunları arasında bu oran %40 lardadır.

Bu işlerin çoğu için (dışarıda yapılan perakende ticaret hariç), yüklü bir sermaye gerekmemektedir ve işlerin önemli bir kısmı emek yoğun işlerdir. Kadınlar, bu işlerin yanısıra evişleri ve çocuk bakımı sorumluluklarını birlikte yürütebilmektedirler. Önemli bir nokta da, kadınların yaptıkları bu işlerde müşterileri yine kadınlardır.

Kadınlar, neden kendi hesabına çalışmayı tercih ettiniz sorusuna farklı yanıtlar vermişlerdir. Daha genç, eğitim düzeyi yüksek olan ve ev dışında işletmesinin başında bulunan kadınlar, "bağımsız olmak istediğim için" %24.3, yanıtını verirken, yine aynı kesimden "kazancının daha iyi olduğu" %18.1, yanıtı gelmiştir. Kişisel ilgi nedeniyle bu işi yapmayı tercih edenler % 15.5, Aile işini sürdürdüğünü söyleyenler %10.6, iş bulamadığı için kendi hesabına çalışmayı tercih ettiğini söyleyenler % 8.9, çalışma saatlerinin esnekliğini gerekçe gösterenler % 5.9, ve boş oturmak istemediğini söyleyenler % 7.2 dir (DAI, 1996:25). Benzer bulgular Çelebi (1992:65) tarafından yapılan araştırma tarafından da doğrulanmıştır. Kadınların çoğunluğu bağımsız bir iş sahibi olmayı tercih ettiklerini belirtmişlerdir.

Bu durumda, kadınların bilerek ve isteyerek kendi hesabına çalışmayı tercih ettikleri söylenebilir. Çünkü, her iki araştırmada da kadınlara yöneltilen sorulardan biri de, seçme şansı olsaydı hangi işi yapmayı tercih edeceğiydi. Kadınların çoğu, şimdiki işini sürdürmek ya da büyütmek istediği yönünde bir yanıt vermiştir. Özellikle eviçinde çalışan kadınlar, işlerini ev dışına taşımak istediklerini söylemişlerdir. İşini sürdürmek istediğini söyleyenlerin çoğu, başka bir iş bulma şansının olmadığını beyan

ederek, mecbur oldukları için bu işi sürdürdüklerini dile getirmişlerdir (DAI, 1996:26; Çelebi, 1992:66).

Eraydın ve Erendil tarafından yapılan araştırmada, örneklem içinde "girişimci" kadın sayısı kısıtlı olmakla birlikte, konfeksiyon alanında başka işler yapan kadınlarla önemli farklılıklar olduğu saptanmıştır. Bu kadınların çoğu, kendi işlerini kurmuş olmaktan kıvanç duymaktadırlar ve bu alanda kendilerini "öncü" olarak nitelemektedirler. Bu araştırmada, kadınlar, girişimci olmanın kadınlar için erkeklerden daha zor olduğunu, iş dünyasının erkeklerin egemenliğinde olduğunu ve kadınların buradaki ilişkilere uymakta zorlandığını ve iş dünyasında kadınlara daha az güvenildiğini belirtmişlerdir. Ancak bütün bu zorlukların yanında kadın olmanın girişimcilik açısından, işçilerle daha iyi iletişim sağlamak, iyi bir işveren olmak, kadınların bu işe daha yatkın olması gibi çeşitli avantajlarının da olduğunu ve kendilerini erkeklerden daha başarılı bulduklarını söylemişlerdir (Eraslan ve Erendil, 1996: 188).

9. Karşılaşılan Güçlükler

Kendi Hesabına çalışan kadınlar, genel olarak yaptıkları işlere olan talebin düşüklüğünden ve finansal güçlükten söz etmişlerdir (DAI, 1992: 34). Türkiye'deki ekonomik koşulların olumsuzluğu nedeniyle ürünlerine ya da verdikleri hizmete olan talebin her geçen yıl düştüğünü vurgulamışlardır. Finansal gereksinimlerini karşılamak için kadınlar, erkeklere oranla borç almaktan kaçınımaktadırlar. Risk altına girmekten hoşlanmadıklarını açıkça dile getirmişlerdir. Olanak bulabilirlerse kendi tasarruflarını kullanmayı ya da akrabalarından borç almayı tercih etmektedirler, çünkü bu borçlara faiz ödemediklerini ve geri ödeme için kimsenin kendilerini sıkıştırmadığını söylemişlerdir. Ayrıca, araştırma sırasında kadınların mülkiyetle olan ilişkilerinin oldukça zayıf olduğu da ortaya çıkmıştır. Kendi üstüne taşınmaz mal olup olmadığı sorulduğunda kadınların çoğunluğu bu soruya olumsuz yanıt vermiştir.

Kadınlar, pazara girme güçlükleri olduğunu belirtmişlerdir. Özellikle sipariş üzerine çalışanlar, insanların alım gücü düştükçe kendi işlerinin de bozulduğunu, ancak insanların harcama kapasitelerinin görece olarak yükseldiği maaş dönemi, maaşların arttığı dönemlerde iş yapabildiklerini söylemişlerdir.

Özellikle perakende ticaretle uğraşan kadınlar, mal alımı konusunda sıkıntı çelttiklerini, toptancılarla olan ilişkilerini eşlerini ya da yakın erkek akrabalarının sürdürdüğünü söylemişlerdir. Çelebi (1992: 53) tarafından yapılan araştırmada, kendi malını almaya giden kadınların oranı oldukça yüksek olmakla birlikte bu işi eşleriyle yapanların oranları da azımsanmayacak düzeydedir.

Kadınlar, ev ve çocuk sorumluluğu nedeniyle işleriyle ilgili örgütlenmelere ya çok az katılabildiklerini ya da hiç katılmadıklarını ifade etmişlerdir. Ayrıca özellikle toplu alışveriş merkezlerinde dükkanı bulunan kadınlara çevre esnafla biraraya gelip işleriyle ilgili sorunlar hakkında görüş alışverişinde bulunup bulunmadıkları sorulduğunda alınan yanıt istisnasız hayır olmuştur. Kadınlarının işleriyle ilgili olarak yaşadıkları en büyük sorunlardan birinin rekabet olduğunu söylemeleri, ilgi çeken sonuçlardan olmuştur.

Özellikle ev içinde çalışan kadınlar için sosyal güvenlik büyük bir sorun olarak yaşanmaktadır (DAI, 1992:30). Yine bu kadınlar, işlerini ev içinde sürdürdükleri için çocuk ve ev sorumluluğu, yaptıkları işten daha fazla zaman almaktadır ve kadınlar, yaptıkları işi meslek olarak algılamamaktadır. Eviçinde çalışan kadınların azımlanamayacak oranda ellerine geçen ilk fırsatta bu işi yapmayı bırakacaklarını söylemeleri ilginçtir.

Öte yandan yapılan çalışma boyunca gözlenen ilginç gelişmelerden biri de, özellikle TESK'ten alınan kadın esnaf adreslerinde erkeklerle karşılaşmış olmamızdır. Erkekler bizzat başında buldukları işletmeleri eşlerinin ya da annelerinin adına kaydettirerek kendilerini, bunların yanında sigortalı işçi olarak göstermektedirler, ya da ücretli kamu çalışanı konumundaki erkekler eke gelir kazanmak amacıyla açtıkları işletmeleri eşlerinin ya da annelerinin adına kaydettirmektedirler. Özellikle Çorum'da Esnaf Odası'nın listesinde adı belirlenen kadınların çoğu, bu şekilde naylon girişimciler olarak karşımıza çıkmıştır. Bu örnekler, TESK kayıtlarında kadın esnafın en fazla bulunduğu iş kolunun taşımacılık sektörü olduğunu açıklamamıza yardımcı olmaktadır.

Görüşülen kadınların neredeyse yarısı, kendi kazancını, ailede ek gelir olarak görmekte ve aile giderlerinde asıl sorumluluğu kocasına yüklemektedir (%46.6). Çok küçük bir kesim kendisinin ailenin geçiminden sorumlu olduğunu beyan etmiştir(%17.8). Ailenin geçiminin eşiyile eşit karşılandığını söyleyenlerin oranı ise %33.6'dır. Bu soruya erkeklerin verdiği yanıtlar, kadınlarınkiyle karşılaştırmaya değerdir. Ailenin geçiminden kendisinin sorumlu olduğunu söyleyen erkeklerin oranı %57.4, eşinin sorumlu olduğunu söyleyen % 11.5, geçimin eşit karşılandığını söyleyen ise %21.3 'tür (DAI,1996:27).

Kadınların yoğunlaştıkları işlerin karlılık oranı, profesyonel hizmetler ve emlakçılık dışında son derece düşüktür (DAI,1996:35).

Bütün bu bulgular ışığında kadınlar arasında, işgücüne katılımın son derece düşük olduğunu ve genç, eğitilmiş, bekar kadınların daha fazla iş olanağı bulabildiğini bildiğimiz ülkemizde, kendi hesabına çalışan kadınların ağırlıklı olarak 30 yaşın üzerinde ve çocuklu olmalarının, kendi hesabına çalışmanın ve kendi işini kurmanın evli ve çocuklu kadınlar için ev ve çocuk bakımı işleri ile birarada yürütebildikleri işler olduğunu

göstermektedir. Özellikle Çelebi (1992) tarafından yapılan araştırmada öznelerin yaptıkları işle eş ve anne olmanın birbirine karışmadığını ve her ikisini de başarıyla yürütebildiklerini söylemiş olmaları bu yorumu desteklemektedir.

Ancak, kadınların işletmelerinin, özellikle kendi hesabına çalışan küçük işletme sahibi kadınlar için, ülkemizde de işletmecilik alanındaki en küçük ve büyüme potansiyeli düşük işler olması, gözönünde bulundurulması gereken bir durumdur.

Çelebi tarafından yapılan araştırma, kendi işinin sahibi olan kadınların %40 a yakınının ailesinin de benzer bir işi yaptığını göstermektedir. Bu durumda, eğitim düzeyi ile birlikte, özellikle ailenin destek ve rol modeli olmasının kadınların ev dışında kendi işlerinin sahibi olmalarında önemli bir etken olduğu söylenebilir.

D. Kadın Girişimciliğinin Desteklenmesine Yönelik Kamu Politikaları: Piyasadaki İş Potansiyelinin Genişletilmesi ve Eleştirisi^{*}**

Türkiye’de özel olarak “kadın girişimciliği” başlığını taşıyan ve devlet kanalıyla uygulanan ilk program, ülkemizdeki gelişmelere paralel olarak kadın girişimci sayısının en yüksek düzeye (%13.1) çıktığı 1992 yılından hemen sonraki yılda, 1993 yılında uygulanmaya başlamıştır. Uygulanan bu ilk program, 31 Mart 1993 tarihinde 2538 sayılı Resmi Gazete’de yayınlanan Teşvik Belgesiz Olarak Organize Sanayi Bölgelerinde Yapılan Yatırımlar İle Küçük ve Orta Boy işletmelerde Fon Kaynaklı Kredi Uygulaması Hakkında Sanayi Bakanlığı Tebliği kapsamında bulunan b-5 bendindeki kadın girişimciliği ve ev ekonomisinin özendirilmesi ve geliştirilmesine yönelik yatırımların kredilendirilmesidir. Tebliğ, kadın

^{***} Bu bölümde herhangi bir kaynağa göndermede bulunmayan bilgiler, adı geçen kuruluşlar tek tek ziyaret edilip ilgili birimlerle görüşmeler yapılarak elde edilmiştir.

girişimciliği ve ev ekonomisinin özendirilmesi ve geliştirilmesine yönelik yatırımların kredilendirilmesi ile ilgili başvuruların değerlendirilmesini T.C. Sanayi Bakanlığı Kùçük ve Orta Ölçekli Sanayi Geliştirme ve Destekleme İdaresi Başkanlığı'na (KOSGEB) vermiştir. Para ödemesi ise Halk Bankası tarafından yapılmıştır.

Türkiye'de uygulama olarak "kadın girişimciliği" konusunda atılan bu ilk adım III. bölümde oluşturduğumuz sınıflama içinde özellikle parasal destekler sözkonusu olduğunda uygulanan anaakım kùçük girişimciliğe destek programları içine "kadın" başlığının da taşınmasının da başlatıcısı olmuştur.

Türkiye'de bu amaçla oluşturulmuş kuruluşların başında T.C. Sanayi Bakanlığı Kùçük ve Orta Ölçekli Sanayi Geliştirme ve Destekleme İdaresi Başkanlığı (KOSGEB) gelmektedir. 1990 yılında oluşturulan kuruluşun geçmişi, 1983 yılında Bakanlar Kurulu Kararı ile oluşturulmuş ve Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı projesi olarak yürüyen Kùçük Sanayi Geliştirme Teşkilatı (KÜSGET) ve 1978 yılında kurulan Sınai Eğitim ve Geliştirme Merkezi (SEGEM) in birleşmesine dayanmaktadır. 1980 sonrası Türkiye'de uygulanmaya başlanan ekonomi politikaları gereğince kùçük ve orta ölçekli sanayi işletmelerini teknolojik gelişmelerle bütünleştirmek, onları ihracata dönük üretime teşvik etmek ve piyasadaki iş potansiyelini artırmak bu kuruluşun ana amacıdır. 1993 yılında yayınlanan tebliğde kadın girişimciliği ve ev ekonomisinin geliştirmesi yolunda yatırım kredilerinin değerlendirilmesinin KOSGEB'e verilmesi, kuruluşun kendine hedef olarak belirlediği kùçük üretici kitle arasına kadınları da katmaya yeterli olmamıştır. Çünkü KOSGEB, daha önce de belirtildiği gibi, teknoloji kullanımı yüksek sanayi üretimde bulunan ve erkeklerin tartışmasız üstün olduğu üretim alanlarındaki işletmelere hizmet etmektedir. Hizmet sektöründe özellikle ticaretle uğraşan kùçük işletmeler KOSGEB'in hizmet alanı içine girmemektedir. Nitekim, 1994 yılı sonunda, söz konusu tebliğ ile

değerlendirmesi KOSGEB'e verilmiş olan "kadın girişimciliği ve ev ekonomisini destekleme kredisi" uygulamasına son verilmiştir. Son verilmiş olmasına karşın, yaklaşık iki yıl süre ile uygulanan bu kredinin niteliğini değerlendirmekte yarar bulunmaktadır.

Söz konusu kredi, üretime dönük bir etkinlikte kullanılacak olan daha önce kullanılmamış makina ve techizatın sağlanmasında harcanmak üzere tahsis edilmiştir. Verilecek krediler, alınacak makina ve techizat bedelinin %80'ini, en fazla 80 milyonu geçemez. Krediler için en düşük yatırım tutarının 50 milyon TL, özkaynak oranının da %20 oranında olması gerekmektedir. Bankaca verilecek kredi, fatura karşılığında bir defada ödenmektedir. Türkiye Halk Bankası aracılığıyla kullanılacak bu kredi %10 faizlidir, bir yılı ödemesiz toplam üç yılda, beş eşit taksitte geri ödenir. Bu krediden yararlanabilmek için vergi numarasına sahip olmak, ticaret siciline kaydolmak gibi koşullar aranmamaktadır. Üretici, üretimini evinin bir köşesinde yapabileceği gibi, iş yeri de kiralayabilir. Bu kredinin fon kaynağı, Hazine ve Dış Ticaret Müsteşarlığı İthalat-İhracat Fonu'dur.

Faiz oranı son derece düşük olan bu uygulamada başvurusu kabul edilen 2950 kişiden yalnızca 905'i kredi alma koşullarını yerine getirmiş (kefalet, ipotek vs.), bunlardan yalnızca 441 kişi kredi alabilmiştir. Çünkü Halk Bankası, Fon'dan para aktarıldıkça ödeme yapmıştır (DAI, 1996).

Türkiye'de iş potansiyeli yaratılmasını ya da varolan iş potansiyelini geliştirmeyi amaçlayan kuruluşlardan biri de Türkiye Esnaf ve Sanatkarlar Konfederasyonu (TESK)'tir. Yarı kamu kuruluşu niteliğinde olan TESK, 1953 yılında kurulmuştur. Yaklaşık 2.5 milyon üyesi olduğu sanılmaktadır. Küçük esnaflıkla ilgili hukukun düzenlenmesini üstlenmiş olan kuruluş hukuksal konularda, sosyal güvenlikle ilgili sorunlarda, finansman ve vergi konularında, pazarlamada, ve mesleki eğitim alanlarında üyelerine hizmet vermektedir. Aynı zamanda TESK, kayıtlı çalışmayı düzenleyen ve bu

kayıtları tutan kuruluşlardan biridir. Esnaf odaları, buldukları yerlerde çeşitli alanlarda fiyat düzenlemeleri yapma yetkisine sahiptir. Tüm illerde örgütleri bulunan bu kuruluşun ne kadar kadın üyesi olduğu ve bunların hangi alanlarda yoğunlaşmış oldukları konusunda sağlıklı bilgi bulunmamaktadır. Tesk görevlilerinin ifadesi, üyelerin yaklaşık yüzde 5'ini kadınların oluşturduğu yönündedir (DAI, 1996). Bu da, yaklaşık 125 bin kayıtlı kadın üye olduğu anlamına gelir. Oysa 1990 nüfus sayımı sonuçlarına göre 612 bin 768 kadın kendi hesabına çalıştığını, 19 bin 355 kadın da, işveren olarak çalıştığını ifade etmiştir (DİE, 1995). Kendi hesabına çalışan kadınların önemli bir kısmının TESK'e bağlı odalardan birine kaydolmayı tercih etmedikleri ya da ciddi oranlarda enformal sektörde ve ev içinde çalıştıkları ortaya çıkmaktadır. TESK Ar-Ge biriminin 1993 Mart'ında yaptığı Kadın Girişimciler konulu araştırma sonuçları, görünen yüzde beş kayıtlı kadın üyenin işletmelerinin de aslında ailenin erkek üyeleri tarafından yürütüldüğünü ortaya koymaktadır. Çünkü bu verilerde kadınların en fazla yoğunlaştıkları iş kolu olarak ülkemizde kadınların adım atmasının olanaklı olmadığı taşımacılık sektörü gelmektedir. Bütün bu görünüşü ile TESK, kadınlar için hizmet geliştirmeyi kendine sorun edinmiş bir kuruluş olarak görünmemektedir. Bir yerde TESK'e bağlı herhangi bir oda kurmak için en az 2 yüz esnafın biraraya gelmesi olanaklıdır. Kimi illerimizde çift esnaf örgütü bulunmaktadır. Bunlar, genellikle siyasi eğilimlerine göre ayrılmaktadırlar. İstanbul ve Gaziantep bunların en güzel örneklerindedir. Konfederasyon olarak 1990'lı yıllara gelindiğinde bünyesinde bir "kadın girişimciliği bürosu" oluşturmuşsa da, TESK, kadınların istihdam olanaklarının artırılması konusunda herhangi bir çalışmada bulunmamaktadır.

Ülkemizde, özellikle 1990'lı yıllarda yoksullaşan ve işsizleşen kadınlar için özel olarak gelir kazanabilecekleri olanakların yaratılması yönünde çeşitli girişimlerde bulunulmuştur. Doğrudan devlet eliyle yürütülen bu politikalar, 1990'larda geliştirilmeye başlamıştır.

1. Gerekli Bilgiye Ulaşma Çabaları

Herhangi bir alanda belirli bir politikanın geliştirilebilmesi, öncelikle o alanın bilgisine sahip olmayı gerektirmektedir. Bu amaçla, ülkemizde de kadınları istihdama yönlendirecek politikaların geliştirilebilmesi, bu alana ilişkin bilgilerin toplanmasını gerektirmiştir. Bu amaçla, özellikle Uluslararası örgütlerin desteğiyle Türkiye’de kadınların çeşitli alanlardaki durumlarını tesbit etmek üzere Kadının Statüsü ve Sorunları Genel Müdürlüğü (KSSGM) bünyesinde araştırmalar yapılmaktadır.

Çalışmayla ilgili olarak yapılan araştırmalardan birincisi, Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti ile Dünya Bankası arasında imzalanan İstihdam ve Eğitim Projesidir. 4 Mayıs 1993 tarihli Resmi Gazetede Yayınlanan ikraz anlaşmasına göre bu projenin 8. alt bileşeni Kadın İstihdamını Geliştirme Projesi (KİG)’dir. Bu Proje, Kadının Statüsü ve Sorunları Genel Müdürlüğü’nün sorumluluğunda yürütülmektedir. Bu projenin amacı, istihdamın kadına ilişkin boyutunu özel olarak incelemek ve araştırmaktır. Kadın istihdamının gelecekte daha iyi koşullarda gerçekleşmesi, yaygınlaştırılması ve yeni alanlar kazanmasına yönelik politikalar, bu araştırma dizgelerinden elde edilecek yeni ve kadın konusunda duyarlılıkla üretilmiş bilgilere dayandırılacaktır. Bu nedenle Kadının Statüsü ve Sorunları Genel Müdürlüğü, Nisan 1994’ten bu yana Kadın İstihdamını Geliştirme Projesini uygulamaya başlamıştır. Projenin bünyesinde üç tane temel alan bulunmaktadır. Bunlardan birincisi, bilgi temellerinin genişletilmesi ve konuya ilişkin az bilinen özelliklerin ortaya çıkarılması; ikincisi, kadınların mesleki eğitim ve öğretim düzeyinin işgücü piyasası açısından değerlendirilmesi; üçüncüsü ise sektör ve işveren araştırmalarıdır. Bu üç temel alan çerçevesinde belirlenmiş başlıklarda araştırma projeleri halen sürmektedir. Bu üç temel alandan sonuncusu kapsamında, evde yapılan gelir getirici faaliyetler için uygulama modeli tasarımı başlıklı bir araştırmanın yapılması da hedeflenmektedir.

Dünya Bankası Japon Hibe Fonu'ndan finanse edilen Küçük Girişimcilik Projesi, Türkiye'de kadınlar için kendi hesabına çalışmayı teşvik edecek kurumsal mekanizmaların önünde bulunan engelleri, görüşmelerde bulunulan kadınların durumları ve talepleri de gözönünde bulundurularak değerlendirmeye çalışmıştır. Araştırma Projesinin sonuçları 1997 yılı içinde yapılan bir toplantı ile kamuoyuna duyurulmuştur. Bu araştırma sonucunda ortaya çıkan bulgular, tezin çeşitli bölümlerinde kullanılmıştır.

Yine Kadının Statüsü ve Sorunları Genel Müdürlüğü bünyesinde Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı ve T.C. Hükümeti'nin ortak projesi olan "Kadının Kalkınmaya Katılımı Ulusal Programı" 18 Şubat 1993 tarihli Resmi Gazete'de yayınlanarak uygulamaya konulmuştur. Bu program çerçevesinde kadın girişimciliği ya da kendi hesabına çalışmanın geliştirilmesi amacıyla bir araştırma, bir de uygulama projesi gerçekleştirilmiştir. Araştırma projesi olarak, "Turizm Sektöründeki Küçük İşyeri örgütlerinde Kadın Girişimciler" başlıklı bir araştırma tamamlanmıştır.

Yine Uygulama projesi olarak "Dar Gelirli Köylü ve Kentli Kadınların Gıda ve Gıda İle İlgili Ürünleri İçin Sürekli bir Satış Merkezinin Kurulması", Kadın Emeğini Değerlendirme Vakfı tarafından İstanbul'un gecekondu semtlerinde yaşayan dar gelirli kadınlarla, Anadolu'nun çeşitli yörelerindeki köylü kadınların hazırladıkları doğal gıdaların satışının yapılabileceği bir merkez açılması planlanmıştır. Proje çalışmaları sürecince belirlenen Artvin, Tokat, Kastamonu, Gaziantep ve Muğla'nın kırsal bölgelerindeki kadınların el emeğinin değerlendirilerek onlara gelir sağlamayı amaçlayan proje tamamlanmış ve "Karabiber Doğal Gıda Dükkanı" isimli satış merkezi 30 Kasım 1995 tarihinde faaliyete geçmiştir.

2. Eğitim Desteği

Türkiye'de kadınlara meslek edindirme konusunda eğitim veren çok sayıda eğitim kuruluşu mevcuttur. Bu çalışmalarını yürüten kuruluşlar, özellikle

1990'larda geliştirdikleri uygulamalarla İş ve İşçi Bulma Kurumu, Milli Eğitim Bakanlığı Kız Teknik Öğretim Genel Müdürlüğü, Gap İdaresi Başkanlığı, Tarım ve Köyişleri Bakanlığı ve Milli Eğitim Bakanlığı Çıraklık ve Yaygın Eğitim Genel Müdürlüğü'dür. Bu kuruluşlar bünyesinde daha çok Dünya Bankası ve UNICEF (United Nations Children's Fund) desteğiyle yürütölen projelerle, vasıfsız işgücü sahibi kadınlara meslek edindirmek, kadınların mesleki becerilerini artırmak ve onların bu özellikleri sayesinde piyasada çalışma olanaklarını artırmak temel amaçtır. Bu kuruluşlar bünyesinde aşağıda sözü edilecek olan tek istisna dışında özel olarak kadını girişimci olmak konusunda eğiten programlar bulunmamaktadır. Doğrudan devlet kurumları aracılığıyla yürütölen bu eğitim programlarının yanında, Ankara'da Büyükşehir Belediyesi tarafından düzenlenen Belediye Meslek Edindirme Kursları (BELMEK) aracılığıyla kadınlara beceri ve meslek edindirme kursları verilmektedir.

Son dönemlerde Türkiye'de kadın istihdamının geliştirilmesi yönündeki gereksinimleri, mesleki eğitim açığını kapatma yoluyla karşılamaya yönelik uygulamalardan biri, Milli Eğitim Bakanlığı Çıraklık ve Yaygın Eğitim Genel Müdürlüğü Halk Eğitim Merkezleri Girişimcilik Kursu Eğitim Programıdır. Sözkonusu birimin Kurslar Şubesi tarafından 1994 mayısında yürütölmeye başlanan bu program, Halk Eğitim Merkezlerinde açılan meslek edindirme kurslarını başarı ile tamamlayanların, eğitim gördükleri meslek alanları ile ilgili "girişimcilik" vasıflarının geliştirilmesi hedeflenmiştir. Girişimcilik kursu, bağımsız kurs şeklinde düzenlenebileceği gibi, uygun sürelerde diğer meslek kursları içerisine de eklenebilecektir. Öğretmen ya da usta öğreticiler, herhangi bir meslek kursunu yürütürken, aynı mesleğe yönelik iş kurma, iş bulma, kazanç temin etme konularını içeren bilgilere, özellikle fason çalışma, döner sermayeden yararlanma, sipariş çalışma, banka kredisi temin etme, meslek kuruluşlarıyla ilişkiler hakkında bilgilere yer vereceklerdir. Programda, girişimcilik, iş kolunun seçimi, girişimci-sermaye ilişkisi, işletmenin kuruluşu, resmi kuruluşlarla olan ilişkiler, muhasebe

düzeninin kurulması, pazarlama ve pazar araştırması, ürün maliyetinin hesaplanması gibi konularda bilgiler verilmektedir. Program sonucunda, kursiyerlerin, sahip olduğu yetenekleri girişimci olarak kullanma, bağımsız olarak çalışma ve kendine iş alanı yaratabilme, mevcut iş alanları içinde yeteneklerine uygun iş hacmi yaratabilme, işini kurmak ya da mevcut işini geliştirebilmek için çaba sarfetme, mevcut sermayesini en verimli olacak şekilde kullanma, mevcut yeteneklerini kullanarak iş hacmini ve sermayesini genişletebilme, piyasa araştırması yapma ve istihdam yaratabilme, sonuçta başarı ve karlılık varsa riske girebilme, meslek alanı ile ilgili çeşitli yayınları takibetme davranış ve alışkanlıkları kazandırılmaya çalışılmaktadır (MEB, 1995).

Girişimcilik konusunda kadınlara talep karşılığında eğitim verilmesini sağlama konusunda Kadının Statüsü ve Sorunları Genel Müdürlüğü ile Halk Bankası Genel Müdürlüğü arasında bir protokol imzalanmış ve bu protokolle, Kadının Statüsü ve Sorunları Genel Müdürlüğü'ne bağlı Bilgi Başvuru Bankası'na el emeğini değerlendirmek üzere başvuran kadınların arasından isteğe bağlı olarak seçilen otuz kadına Halk Bankası tarafından "girişimcilik eğitimi" verilmesi sağlanmıştır. Halk Bank Genel Müdürlüğü'ne bu uygulama konusunda görüşme yapmak ve gerekli bilgilere ulaşmak amacıyla başvurulmuş ancak bu girişim sonuçsuz kalmıştır.

Yukarıda kısaca sözedilmeye çalışıldığı kadarıyla, ülkemiz, kadınların mesleki eğitim açısından oldukça "geniş" olanaklara sahip olduğu bir ülke. Ancak, ülkenin dört bir yanına yayılmış, en ücra köyüne kadar ulaşmış olan bu olanaklar, yalnızca kadınların geleksel olarak yapageldikleri işleri yaygınlaştırmaktan ve derinleştirmekten başka bir işe yaramamaktadır. Kız meslek liseleri, 1980'lerin sonu ve 90'larda, kadın istihdamını geliştirmek üzere bir dizi projeyi uygulamaya alanı içine almıştır (DPT,1994). Yine benzer nedenlerle İş ve İşçi Bulma Kurumu (İİBK) da kadın istihdamını geliştirme yönünde çalışmalar yapmaktadır. Seçilmiş plot alanlarda

uygulamaya konan projelerin temel hedefleri, kendi programlarını gereksinimlere karşılık verebilecek düzeye getirmek, çevre ihtiyaçlarına duyarlı hale getirmek, uluslararası düzeyde meslek standartlarına ulaşarak mal ve hizmet üretilmesini sağlamak, çağdaş eğitim teknolojilerini eğitim programlarına uyarlamak, yaygın mesleki eğitim yoluyla yetiştirilen elemanlarla imalat sanayinin ihtiyaç duyduğu iyi yetişmiş işgücü arzını artırmak ve eğitim ve yetişkinlik düzeyi az olan genç ve yetişkinlerin istihdam ve gelir artırma olanaklarını değerlendirmektir. İş ve İşçi Bulma Kurumu, genç kız ve kadınların çeşitli bölgesel farklılıklar gözetilerek, toplum içindeki statülerini güçlendirmek ve geleneksel uğraşlarının dışında, çağdaş ve topluma açık alanlarda meslek kazandırmak amacıyla çeşitli projeler örgütlemiş ve uygulamaya koymuştur (DPT,1994).

Bütün bu değişiklik çabalarına karşın, kadınların eğitim aldığı alanlar, daha çok geleneksel kadın meslekleridir. Özellikle yetişkin kadınların, teknoloji kullanımına dayalı işlerde eğitilmeleri ve istihdam edilmeleri son derece sınırlıdır. Kadınlar, bilgisine sahip oldukları alanlarda bilgilerini geliştirerek iş yapmayı tercih etmektedirler. Bunun dışında özellikle Halk Eğitim Merkezlerinde genç kızların, biçiki, dikiş, nakış gibi kadın mesleklerine ilgi göstermedikleri, ağırlıklı olarak bilgisayar ve yabancı dil kurslarına katılmak istedikleri ifade edilmiştir.

Kadınları ve genç kızları meslek edindirmeye yönelik bu çalışmalar, daha çok plot alanlarda sürdürüldükleri için sınırlı sayıda insana ulaşmaktadır. Programlar henüz çok yeni olduğundan, mezunuyet sonrası izleme sistemi kurulmuş olsa bile, kimlerin ne şekilde istihdam olabildikleri konusunda sağlıklı bilgiler bulunmamaktadır.

Küçük Girişimcilik Projesi boyunca yapılan çalışmada, kadınların işlerini yapabilmeleri için herhangi bir eğitim alıp almadıkları sorulduğunda, özellikle eğitim düzeyi düşük olan kadınların yaptıkları işle ilgili eğitim

almadıkları ortaya çıkmıştır (DAI,1996:110). Halk Eğitim Merkezlerinden eğitim alanların oranı %15 ile sınırlı kalmıştır (DAI; 1996: 110). Buna karşılık, kendi hesabına çalışanların çoğu, meslekleriyle ilgili teknik yardım ya da eğitime gereksinim duymadıklarını söylemişlerdir.

Türkiye’de gerek mesleki açıdan, gerekse girişimciliğe yönlendirme açısından verilen eğitimin karşısında kadınların bu olanaklardan kendine istihdam yaratmak ya da iş kurmak açısından yararlanma oranının ne kadar olduğunu bilemiyoruz, ancak yaptığımız çalışmadan, bu oranın çok düşük olduğu tahmin edilmektedir. Özellikle Halk Eğitim Merkezleri ve Kız Teknik Okulları, verdikleri eğitim sonrasında öğrencileri ya da kursiyerleriyle ilişkilerini büyük oranda koparmaktadır. Ya da bu kurumlar, kurdukları kooperatifler ve döner sermaye işletmeleri aracılığıyla pazarlama olanakları sağlamakta, yetiştirdikleri kursiyerlerin piyasa ile başka yolları kullanarak ilişkiye geçirememektedir. Bir bakıma bu kuruluşların içinde bu tür mekanizmaların olması, kadınları kendilerine başka pazarlar aramaktan ya da daha seri üretim yapmaktan alıkoymakta, ürünlerini sadece kursun bulunduğu çevre ile sınırlı tutmaktadır.

HEM kursları, daha çok il ve ilçe merkezlerinde yoğunlaşmış, kırsal alanda gezici kurslar yoluyla eğitim vermektedir. Urfanın Merkez Köylerinden birine (Çekçek Köyü) KOSGEB aracılığıyla kullandırılan Halk Bankası kredisini kullanma hakkı kazanmış ve halı dokuma tezgahı satın almış olan bir genç kadını ziyarete gittiğimizde karşılaştığımız manzara son derece düşündürücüydü. Köye bir yıl kadar önce gelmiş olan geziçi HEM kursu ile köyün genç kızlarına halı dokuma dersleri verilmiş. Ancak köylülerin ifade ettiğine göre kuru vermeye gelen usta öğreticinin kendisi halı dokumayı tam olarak öğrenememiş olduğu için, kurs süresince kızların dokudukları halının büyüklüğü on satimi geçememiş. Aldıkları dokuma tezgahı, evin bir köşesinde atıl olarak duruyordu. Bu küçük öyküyü anlatmaktaki amaç,

aslında açılan kursların ve verilen derslerin insanların ve yörenin talebine uygun olarak planlanmadığıdır.

Yine BELMEK Projesi çerçevesinde Ankara Büyük Şehir Belediyesi tarafından, kadını tüketici olmaktan çıkarıp ailenin geçim sorumluluğunu erkekle birlikte paylaşmasını sağlamak amacıyla, "Her ev bir atölye olacak" sloganıyla Ankaralı kadınların çeşitli meslek alanlarında eğitilmesi amaçlanmıştır. 1994-95 dönemi ve 1995-96 döneminde toplam 20.000 Ankaralı kadın, giyim, makina nakışı, el sanatları, 5 şiş, iğne oyası, parça birleştirme, trikotaj, yorgancılık, ebru, mefruşat, tezhip, diksiyon ve resim alanlarında eğitim görmüşlerdir. Ankara Büyükşehir Belediye Başkanlığı'na bağlı Halk Eğitimi Müdürlüğü tarafından yürütülen bu eğitim projesi, aşağıda sözü edilen pazarlama hizmetleriyle desteklenmektedir. Kadınlara verilen beceri eğitiminin yanısıra, programlara "kültür konusu" olarak, belediyenin kültürel etkinliklerinin tanıtımı, sevgi ve kardeşlik, HZ. Ömer'in adaleti, aile bütçesine katkı ve bilinçli tüketici olmanın önemi, Regaip Kandili, kadının toplumumuzdaki yeri, aile planlaması, gelenek ve göreneklerimiz, Miraç Kandili, Beraat Kandili, manevi değerlerimiz gibi konular aktarılmaktadır. Halk Eğitim Merkezleri kurslarının programlarında da "kültür başlıkları" bulunmaktadır fakat, bu başlıklar belirli haftalara göre düzenlenmiş, önemli günleri kapsayan başlıklardır. 29 Ekim, 10 Kasım, Verem Savaş Haftası, Öğretmenler Günü vs. gibi başlıklar tartışılmaktadır.

3. Pazarlama Desteği

Kadınların kendi hesabına çalışmalarını desteklemek amacıyla, kadınlara ürettiklerini pazarlama konusunda yardımcı olmaya çalışan kuruluşların başında Kadının Statüsü ve Sorunları Genel Müdürlüğü gelmektedir. Kurum bünyesinde 28 Eylül 1996 tarihinde oluşturulan Bilgi Başvuru Bankası'nın hizmet verdiği kesim, Ankara'da el emeğine dayalı üretim yapan kadınlardır. Bilgi Başvuru Bankası, kendisine el emeğini değerlendirmek üzere başvuran kadınlara pazarlama konusunda yardımcı

olmaktadır. Kurulduğu günden bu yana Bilgi Başvuru Bankası, kadınların el emeğini değerlendirmeye yönelik 27 tane sergi açmıştır. 3B'nin Çankaya Belediyesi ve Ankara Büyükşehir Belediyesi ile yaptığı protokollerle, kadınların pazar gereksinimlerini karşılayabilmek için belirli açık ve kapalı pazar alanları belirli günlerde kadınlara tahsis edilmiştir. Kadınlara pazarlama konusunda sağlanan bu olumlu ayrımcılık hizmeti, elişleriyle sınırlı kalmamak koşuluyla olumlu bir adımdır. 3B bu hizmetiyle, kadınların pazara doğrudan ulaşabilmeleri ve daha yeni bağlantıları kurabilmelerini sağlamakta, kadınları doğrudan pazara yöneltmektedir. 3B'nin, bu hizmetlerini ülke çapına yaymak için çalışmalar yapması ve kadınları örgütlenmeye teşvik ederek işlerini ev dışına taşımalarını sağlayacak kurumsal desteklerin geliştirilmesi için projeler üretip uygulamaya koyması gerekmektedir.

Yine Ankara Büyükşehir Belediyesi, BELMEK projesi çerçevesinde kurslara katılan kadınların ürünlerini pazarlamak amacıyla biri Ankara Şehirlerarası Otobüs İşletmesi, diğeri de Pırtı Satış Merkezi'nde olmak üzere iki satış dükkanı oluşturmuştur. 3B'den farklı olmak üzere, Belediye'nin gerçekleştirdiği bu uygulamada kadınların ürettikleri ürünler konsinye olarak satışa sunulmakta, kadınlar kendi ürünlerini kendileri satmamaktadırlar. Kadını ev kadını ve anne olarak tanımlayan muhafazakar ideolojinin savunucusu olan Refah Partili Belediyenin, geçim sıkıntısı karşısında, kadının piyasaya yönelik iş yapmasını desteklemek zorunda kaldığını ancak bunu da kendi ideolojik yaklaşımı ile çelişmeyecek düzeyde tutabildiğini görüyoruz. Kadınlara evlerinin bulunduğu mahallenin içinde beceri kursu veren Belediye, onları, evlerinin daha uzağına taşıyacak olan pazarlama işiyle muhatap etmemekte, kadınlar adına bu işi üstlenmektedir.

Kadınların katıldıkları kurslar çerçevesinde ürettikleri ürünleri pazarlamalarına yardımcı olan iki farklı mekanizma da Halk Eğitim

Merkezleri bünyesinde oluşturulmuş olan Halk Eğitim Merkezleri Koooperatifleri (Hem-Koop) ve Döner Sermaye İşletmeleri ile Halk Eğitim Merkezleri kursları bünyesinde kurulmuş olan tekamül sınıfları aracılığıyla sipariş üzerine yapılan çalışmalardır. Kooperatiler aracılığıyla kurulan satış mağazalarında kursiyerler adına satış yapılmakta ve karşılığı onlara ödenmektedir. Döner Sermaye işletmeleri ise, satılabilecek olan ürünleri satın alarak kar amacıyla satmaktadır. Bu mekanizma da, kadınların pazarlama mekanizması konusunda çalışmalarını engellemektedir.

4. Para Desteği

Kadınları kendi hesabına çalışmaya teşvik eden kredi uygulamalarından ikisi Halk Bankası tarafından yürütülmektedir. Bu krediler, Ekim 1993'te uygulamaya konmuştur. Bugün Ev kadını Kredisi ve Genç girişimcisi kredisi olarak iki ayrı şekilde uygulanmaktadır. Ev kadını kredisi, evinin bir bölümünde mal ve hizmet üretiminde bulunan ya da bulunacak olan ev kadınlarına yöneliktir. Kadınlar, Ev Kadını Kredisi kapsamından en çok 500 milyon TL. kredi kullanabilmektedirler. Evinin dışında iş yapmak isteyen 35 yaşını aşmamış kadınlar ise 1 milyar TL. tutarındaki Genç Girişimci Kredisi'nden yararlanabilirler. Her iki kredinin de faiz oranı %40'tır. Heriki kredi de, 1 yılı anapara ödemesiz olmak üzere toplam üç yıl içinde geri ödemelidir. Kredilerin ikisi için de, kredi tutarının %50 fazlası kadar teminat gösterilmesi gerekmektedir. Teminat olarak gayrimenkul ipoteği, kefalet, banka teminat mektubu, mevduat rehni, DTH rehni, ticari işletme rehni, menkul rehni ve Kredi Garanti Fonu Garantisi kabul edilmektedir. Ev Kadını Kredisi'nden yararlanabilmek için herhangi bir işte çalışmama ve işini mutlaka evinin bir köşesinde ya da birkaç odasında gerçekleştirme koşulu aranmaktadır. Ayrıca banka tarafından kredi talebinde bulunanlar hakkında yapılacak istihbaratın olumlu sonuç vermesi gerekmektedir. Genç girişimci kredisi için ise, herhangi bir faaliyetin bulunmaması, yeni bir işyeri açmak isteği, 35 yaşını aşmamış olmak, başvuranın elinde sertifika, ustalık belgesi, başarı belgesi, meslek lisesi ya da fakülte diploması gibi geçerli

belgeler olması, bu belgeler bulunmuyorsa geçerli referans gösterilebilmesi gibi koşullar aranmaktadır. Kredi istenirse tamamen makina, tesis, alet ve demirbaş satın alımı için bütünüyle fatura karşılığında tesis kredisi olarak kullanılabilir. Kredi kullanımında diğer bir seçenek de, kredinin %25'inden işletme kredisi olarak yararlanmaktır. Bununla da hammadde ve diğer işletme giderleri karşılanabilmektedir. Haziran 1995 verilerine göre Ev Kadını Kredisinden yararlanan kadınların sayısı 1577 iken, Genç Girişimci kredisinden yararlanan kadınların sayısı 2714 tür(DAI, 1996).

Kadınlara yönelik ayrı kredi programı uygulayan kuruluşlardan biri de Vakıflar Bankasıdır. Bu kredide uygulanan faiz oranı, ticari faiz oranlarından bir-iki puan düşüktür. Kredi, tezgah kredisi, taksicilik kredisi, çamaşırhane kredisi ve hazır yemek üretimi konusunda sunulmaktadır. Bunların her birinin kredi miktarı birbirinden farklıdır ve talep çok düşüktür.

Halk Bankası ve Vakıflar Bankası tarafından uygulanan kredi politikaları, her şeyden önce kişisel ya da aile düzeyinde, alacağı kredinin geri ödemesini karşılayabilecek düzeyde menkul ya da gayrimenkule sahip olmayı gerektirmektedir ki, ülkemizde kadınların taşınır ve taşınmaz malların mülkiyeti sahip olma oranı çok düşüktür. Küçük girişimcilik projesi nedeniyle görüşülen kadınların %58.2 si kişisel kaynaklardan yararlanarak (kendi tasarrufları, yakın akrabaları, eşi v.b.) iş kurduğunu söylerken, iş kurma aşamasında bankalardan yardım alanların oranı % 6.1 ile sınırlı kalmaktadır (DAI; 1996: 71) . Ayrıca, kadınların eğitim düzeyi arttıkça bankacılık hizmetlerinden yararlanma oranları da artmaktadır. Küçük kadın girişimciliği projesinde çıkarılan örnekleme göre, kendi hesabına çalışan kadınların yarısı ilkokul derecesi ve ilkokul derecesinin altında eğitim görmüş kadınlardan oluşmaktadır. Yine bu proje çerçevesinde görüşülen kendi hesabına çalışan kadınlardan kredi almak isteyenlerin gereksinin duydukları kredi türü, işletme kredisidir. Yani insanlar, daha çok hammadde ya da mal alabilmek için borçlanmak istemektedirler. Oysa ülkemizde,

kişisel olan bu kredilerin miktarı düşük, vadesi kısa ve faiz oranı çok yüksektir.

1993-95 yılları arasında KOSGEB denetiminden geçirilerek uygulanan kredinin onaylanması aşamasında, kredi için bilgi almaya gelenlerin çoğunun erkekler olduğu gözlenmiştir. Bu kereden yararlanan kadınları bir kısmı ile görüşülmeye gidildiğinde, kadınların bir kısmı verilen adreslerde bulunamamış, bir kısmının da makinelerinin atıl durumda olduğu saptanmıştır. Ankara'da Makmak'tan krediyi alan bir kadının da kocasının konfeksiyon işçisi olduğu, işsiz kaldığı için de sanayi makinasını evde kullanmak üzere kendi için aldığı görülmüştür. Yine Ankara Anıttepe'de bu krediyi almış olanlardan bir kadının eşinin triko atelyesi ve perakende satış mağazası olduğu görülmüş, kadının da, işletmenin sahibi olarak görüldüğü halde trikotaj makinasının başında ücretsiz aile işçisi olarak çalıştığı tesbit edilmiştir. Krediyi kullananların tümü ziyaret edilecek olsaydı bu tür örneklerin daha da artacağı öngörülebilir.

Sonuç ve Öneriler

Türkiye'deki kendi hesabına çalışan kadınların görünümüne bakıldığında, özellikle ev dışında bir işletmesi olanların, ülkedeki "çalışma" kalıplarının dışına çıkabildikleri görülmektedir. Erkeklerle göre çalışma ömrü kısa, güvencesiz, beceri istemeyen ve düşük ücretli işlerde yoğunlaşan ve çok genç yaşlarda işgücü piyasasına girip evlilikle birlikte ayrılan kentli kadın işgücü düşünüldüğünde, kendi hesabına çalışan kadınların özellikle sahip oldukları işletmeler büyüdükçe hızla bu görünümden uzaklaştıkları gözlenmiştir.

Ülkemizdeki kendi hesabına çalışan kadınların özellikle medeni durum ve çocuk sahibi olmak açısından işgücüne katılan kadınların genel özelliklerinden farklılaştıkları görülmüştür. Kendi hesabına çalışan kadınların evli ve çocuklu olmaları, ülkedeki işgücüne katılmak isteyen evli ve çocuklu kadınlar için bu tür çalışma biçiminin yaygınlaştırılabileceğinin ipuçlarını vermektedir.

Kendi hesabına çalışan kadınların yaptıkları işten duydukları memnuniyet ve kendilerine olan güvenleri de dikkate alındığında, bu tür bir iş yapmanın kadınlara hiç olmazsa aile içinde ve yakın çevrelerinde pazarlık gücü kazandırdığı ve çalışmalarının daha kolay onaylandığı da söylenebilir. Kendi işinin sahibi olan kadınların çocuk sahibi olduklarında işlerine ara verme süresinin diğer alanlara göre daha kısa olması (Çelebi, 1992: 47), kadınların ne pahasına olursa olsun bu alanda kalmakta direndiklerinin bir göstergesi olarak değerlendirilebilir. Kuşkusuz bu noktada kendi işinin sahibi olan kadınların işletmeleri büyüdükçe ve kazançları arttıkça çocuk bakımı için ücretli emeğe başvurma olanağının artmasını da değerlendirmeye katmak gerekmektedir.

Ülkemizde, "kadın girişimciliği"nin yaygınlaştırılması adına yapılan bir çok çalışma, proje ve politika uygulamalarını değerlendirirken kuşkusuz

önceliklerimiz olacaktır. Türkiye, kadının çalışmasının, “özgürleşme” açısından son derece önemli bir adım olarak değerlendirildiği bir ülkedir. “Çalışma”nın kadınlar arasında yaygın olmadığı ve kadınların öncelikle ev kadını ve anne olarak toplumsallaştıkları bir ülkede kadınların çeşitli yollarla gelir elde etmelerinin, onlara ciddi bir güç kazandırabileceği bilinmektedir. Ancak, toplumun tüm alanlarında sürmekte olan toplumsal cinsiyet eşitsizliklerinin yalnızca bu yolla aşılabilmesi olanaklı değildir. Çalışma olgusu, her kadının benzer süreçlerden geçerek yaşadığı bir gerçeklik değildir. Toplumsal cinsiyet hiyerarşisinin içinde bulunan kadınların bugüne dek verdikleri savaşımlar, kadınlar için politikalar üretmenin, kadınların her alanda özgül sorunlarına öncelik veren ve kadınlarla birlikte onların aleyhine işleyen toplumsal cinsiyet eşitsizliklerini dönüştürmeyi hedefleyen bir yönelimi olması gerektiğini vurgular. Bu açıdan, kadınlar için yapıldığı iddia edilen her türlü girişim, eleştirel bir yaklaşımla değerlendirilmek zorundadır. Bu amaçla, kadınların kendi hesabına çalışmalarının, kadınlara kazandırdıklarının yanında, kadınlar için çeşitli sonuçlarının neler olduğunun ya da olabileceğinin de gözler önüne serilmesi gerekmektedir.

Kadın “Girişimciliği”nden Neyi Kastediyoruz

Türkiye’de kadın girişimciliği son yıllarda ilgileri çeken ve üzerinde tartışılarak kadınlar için ciddi bir iş potansiyeli yaratabileceği vurgulanan bir alan olmuştur (Ecevit, 1993a). Ecevit, Türkiye’de işgücü piyasasının kadınlar aleyhine işleyen bir piyasa olduğu, istihdamda erkeklere öncelik verildiği, kadınların işsizliğinin ancak girişimciliğin yaygınlaşması ile giderilebileceği görüşündedir.

Öte yandan Ecevit, girişimci kadın olmanın, kadına çalışma yaşamında, diğer çalışma biçimlerine kıyasla daha fazla özerklik, özgür hareket etme ve bağımsızlık olanağı verdiği gibi, yine kadının işine yönelik kısa ve uzun vadeli planlar yapma, kaynakları optimum kullanma,

insanlararası ilişkileri kurma ve sürdürme, işinde edindiği deneyimleri verimli kanallara aktarma gibi alanlarda da beceri kazanmasını sağladığını söylemektedir (Ecevit, 1993a:18).

Makalesinde, sanayi ve hizmetler sektöründe kadınların ne kadar marjinal kaldıklarını gözler önüne sererek girişimciliğin kadınlar için önemli bir istihdam alanı olduğunu vurgulayan Ecevit, yukarıda aktarılan tanımından da anlaşılacağı gibi, ev dışında, piyasa mekanizmasının olanaklarından eşit olarak yararlanabilen, işini en ince ayrıntısına kadar bilen ve işi ile kişiliği arasında bağlantı kurabilmiş, kendi için çalıştığının bilincinde olan kadınlardan söz etmektedir. Ecevit'in yaptığı "girişimcilik" tanımı da bunu içermektedir (Ecevit, 1993a:20):

" Girişimci kadın, evdışı bir mekanda, kendi adına kurduğu bir ya da birkaç iş yeri olan; Bu işyerinde tek başına ya da istihdam ettiği kişilerle çalışan ve/veya işin sahibi olması sıfatıyla ortaklık kuran; herhangi bir mal ya da hizmetin üretilmesiyle ilgili faaliyetleri yürüten, bu mal veya servisin dağıtım, pazarlama ya da satışını yapan, yaptıran; işi ile ilgili olarak ilişkiye girmesi gereken kişi, örgüt, kurum ve kuruluşlarla kendi adına ilişki kuran; İş sürecinin örgütlenmesi, mal ve hizmet üretiminin planlanması, işyerinin işletilmesi, kapatılması veya işinin geliştirilmesi konusunda kendisi karar veren; işinden elde ettiği kazancın yatırım ve kullanım alanları üzerinde söz sahibi olan kadındır."

Bu tanımı ile , Türkiye'de girişimci kadın olarak nitelenebilecek kadın sayısının istatistiklerin gösterdiğinden çok daha az olacağını vurgulayan Ecevit, girişimcilik piyasasında varolan, kadınlar aleyhine işleyen bir çok engelin aşılması durumunda sonuca ulaşmanın olanaklı olabileceğini söylemektedir.

Bu engellerin başında, kadınların eğitimsizlikleri ya da eğitim gördükleri alanların ikincil ve piyasada itibar görmeyen alanlar olması gelmektedir. Eğer kadınlara geleneksel meslek dalları dışında dallarda eğitim verilecek olursa, sanayi ve hizmetler sektöründe karşılığını bulacak meslek alanlarında kadınlar eğitilecek olurlarsa, verilen meslek eğitiminde teorik ve pratik derslerin dışında, kadınların yaratıcılıklarını geliştirici, bağımsız çalışmaya özendirici, öz güvenlerini artırıcı özellikler kazandıran eğitim verilecek olursa girişimcilik, kadınlar açısından ciddi bir istihdam kaynağı olabilecektir. Eğitim, kadınların parasal kaynaklara daha kolay ulaşabilmeleri ile desteklenecek olursa kadınların "girişimci" olabilmelerindeki engeller daha da kolay aşılabilecektir.

Bu yaklaşımın, iş piyasasında kendi hesabına çalışan ya da çalışmak isteyen tüm kadınların kendine örnek alması gereken bir yaklaşım olduğu açıktır. Ancak, dünya'da ve ülkemizde sürecin başka türlü işlediğini gözardı etmememiz gerekmektedir. Yukarı da da küçük gözlemlerle aktarılmaya çalışıldığı kadarıyla, ülkemizde, kendi hesabına çalışan kadınların çok küçük bir azınlığı bu tanıma uyabilecek niteliktedir ya da bu potansiyele sahiptir. Kadınları erkekler dünyasına güçlü bir şekilde sokmanın en önemli araçlarından biri olan eğitimin aslında ne kadar az şeyi değiştirebildiği, cinsiyetçi iş bölümünün kız çocuklarına ve kadınlara verilen güçlü mesleki eğitimler yoluyla kırılabilmesinin ne denli güç olduğu yolunda Caroll Hegmann-White, Türkiye'de sunduğu bir tebliğde dikkatleri çekmiştir (White, 1989). Yine, özellikle yetişkin eğitimi programlarında değişimin, yani beklenen davranışın gerçekleşmesinin son derece yavaş olduğu da bilinmektedir.

Bütün bunlar bir yana, eğer Yıldız Ecevit'in sözünü ettiği toplumsal yaklaşım gerçekleşecek olursa, yani kadınlar özellikle eğitim gördükleri alanlardan başlanmak üzere desteklenecek olurlar ve olumlu ayrımcılık politikaları uygulanacak olursa sadece girişimcilik yada kendi hesabına

çalışma alanları değil, iş piyasasının tüm alanlarında görece bir iyileşmeden söz etmek olanaklı olabilecektir. Kendi hesabına çalışmanın sürdürüldüğü alan, iş piyasasının diğer alanlarında görülmediği kadar çok rekabetin ve çatışmanın yaşandığı bir alandır ve yukarıda örneklendirilmeye çalışıldığı kadarıyla cinsiyetçilikten daha az payını alan bir uğraş değildir.

Bu amaçla yapılacak olan eğitim çalışmalarının kadınları güçlendirecek olan meslek alanlarına yönlendirmenin yanısıra, buldukları alanda toplumsal cinsiyet eşitsizliklerini sergileyen, kadınları eşitsizliklerin farkında olan bir bilinçle bu alanlarda varolmaya ve dönüştürmeye yönlendiren bir içeriğinin olması gerekmektedir.

Uygulanan Politikaların Amacının Saptanması

Yakın zamanlara kadar uygulanan, özellikle az gelişmiş ülkeler için geliştirilmiş olan ekonomik kalkınma yaklaşımları son on beş yıldır ciddi eleştirilere uğramaktadır. Ekonomik reçetelerle sonuçlandırılmaya çalışılan “kalkınma” süreçlerinin büyük başarısızlıklara uğradığı, kadınlar açısından başta yoksullaşma olmak üzere ciddi toplumsal sonuçlara yol açtığını birçok araştırmacı sergilemiştir (Boserup, 1961; Beneria ve Bisnath, 1995; Elson, 1992). Kalkınmanın sadece ekonomik bir süreç olmadığı, hele kadınların kalkınmaya eklenmesi sözkonusu olduğunda bunun kesinlikle bu şekilde ele alınamayacağı açıkça ortaya konmuştur. Kadınların durumunun iyileştirilmesi söz konusu olduğunda, aileden başlamak üzere, eviçi süreçleri de kapsayan, toplumlarda varolan cinsiyetçi işbölümünü gözönünde bulunduran, cinsiyetçi önyargıları hesaba katan ve söz konusu kadın kitlesinin kendi arasındaki farklılıkları görmeyi başarabilen bir yaklaşımla politikalar geliştirilmek zorundadır. Aksi takdirde, ülkemizde uygulandığı gibi, kadınların “gelir getirici etkinliklerde bulunması” nı bir zorunluluk olarak saptayarak, kendimizi sadece bununla sınırlı tutar ve bu yaklaşımı, “kadını” kendisine sorun edinmeyen her türlü politik tutumun rahatlıkla içinde dolaşabildiği bir alan haline getirebiliriz.

Muhafazakar ideolojiler, kadını evinin içinde daha çok çalıştırarak aile gelirin bulduğu yerde katkıda bulunmasını zorlar ve buna uygun politikalar geliştirirken, liberalizm, bir yandan hangi koşullarda olursa olsun piyasa ile daha fazla kadının muhatap hale gelmesinden memnun olurken, öte yandan da piyasada daha güçlü bir şekilde yer alabilmek için piyasayı zorlama gücü olan kadınların önünü açmak için olumlu ayrımcılık politikaları benimseyebilmektedir. Oysa, bütün bu istihdamı yaygınlaştırma yaklaşımlarının gerisinde, piyasaya an zayıf kenarından tutunmaya çalışan, ev işi ve çocuk bakımı sorumluluklarını yüklenmiş, genelde piyasadaki en güvencesiz ve zayıf işleri yüklenmiş bir “girişimci” olmayan, kendi hesabına çalışan kadınlar kitlesi bulunmaktadır. Bu zayıf ve kötü koşullar altında da olsa onlar için “çalışmanın” bir zorunluluk olduğu kabul edildiğinde, bu insanların yaşadıkları olumsuz koşulların ne şekilde aşılabileceği konusunda düşünmek gerekmektedir. Bu insanların daha itibarlı, geliri daha yüksek, sürekli ve güvenceli çalışma koşullarına kavuşabilmeleri için onlarla birlikte düşünmek gerekmektedir. Aksi halde, her kesim, “girişimcilik” olgusundan kendi hesabına pay çıkarabilmektedir. Aynı zamanda devletin girişimciliği geliştirme uğruna akıttığı paralar yukarıda verilmeye çalışılan bir-iki örnekte görüldüğü gibi boşa gitmektedir. Amaç, sadece kadınların gelir elde etmeleri ise, bu, görece olarak kolayca çözümlenebilir bir sorun olarak görülüyor. Formel sektörün yanbaşıında gelişen enformal sektör bunun için gerekli olanakları sağlamaktadır.

Uygulanan Politikaların Hedef Kitlesinin Saptanması

Türkiye’de kadın girişimciliğini desteklemeye yönelik politikaların henüz çok yeni olduğunu biliyoruz. Ancak, daha planlama aşamasında bir çok noktaya dikkat edilmediği, ya da hedef sapması olduğu ortaya çıkmıştır. Bir yandan ülkemizde son beş-altı yılda kadınların işgücüne katılım oranının düştüğünü, ancak kendi hesabına çalışan kadınların oranında kayda değer bir artış olduğunu söylüyoruz. Bu sonuca bakarak, kendi hesabına çalışmanın, girişimci olmanın kadınlar için geniş bir istihdam potansiyeli

olabileceği sonucuna varıyoruz. Bütün bu sonuçlara, Devlet İstatistik Enstitüsü Hanehelki İşgücü Anketi sonuçları ve Nüfus Sayımı sonuçlarına bakarak ulaşıyoruz. DİE'in işdeki durum başlıklı tabloları, kişileri cinsiyetine göre işveren, ücretli, ücretsiz aile işçisi, kendi hesabına çalışan ve işsiz olarak ayırıyor. Kendi hesabına çalışan ve işveren konumundakilerin oranlarına bakarak, ülkemizdeki kadın girişimci potansiyelini tahmin etmeye çalışıyoruz. Ancak bu kategorinin hem evinde parça başı iş yapanları, hem profesyonel meslek sahiplerini, hem dışarda piyasa koşullarında mal ve hizmet üretenleri, hem de ticaret yapanları kapsadığını düşünecek olursak, elimizdeki istatistiklerin bu tür bir çıkarsama yapmak için son derece yetersiz kaldığını görürüz.

Sağlıklı politikalar geliştirmenin yolu, uygulanacak politikanın hedef kitlesini iyi tanımlanmak ve her şeyden önce onlarla ilgili doğru bilgilere sahip olamaktan geçmektedir. Ülkemizde uygulanan politikalarda, bu türden bir hedef kitle tespitinin yapılmadığı görülmektedir. Her şeyden önce bu hedef kitlenin saptanabilmesi için gerekli sağlıklı istatistik bilgileri elimizde bulunmamaktadır.

Kadın Girişimciliğini geliştirmek üzere politikalar yapılandırırken, tek, bütün, birbirine benzeyen ve benzer gereksinimleri olan bir "kadın " kitlesinden söz etmek olanaksızdır. Bu konuda kadınları birleştiren ortak noktalar, cinsiyetçi toplum içinde kendilerine yüklenen çocuk bakımı ve aile sorumluluğu ve kazanç getirici bir etkinliğe bulunma talebidir. Bunun dışında, mesleki bilgisi olan, belli bir sermayeye sahip, dışarda bir işletme kurarak piyasada iş yapma olanaklarına sahip olan bir kadınla, evinin dışına çıkması, cinsiyetçi toplumsal koşullar değişmedikçe olanaklı olmayan fakat gelir kazanmak için çalışmak zorunda kalan kadınlar ya da evinin çok yakınında bir işletmede üretim yapan ya da hizmet veren kadınlar arasında ayırım yapmak ve bunlar için ayrı ayrı politikalar geliştirmek gerekmektedir. Kadın girişimciliğini, tek bir şekilde tanımlamak

ve buna uygun politikalar geliştirmek, belirli bir kesimin dışında kalan kadınları gözardı etmek anlamına gelecektir.

Kadının Statüsü ve Sorunları Genel Müdürlüğü bünyesinde yapılmış olan işsizlik araştırması, halen işsiz olan kadınların arasında kendi işini kurmak isteyenlerin oranının %7.5 olduğunu saptamıştır (Makro, 1997: 126) . Bu bulgu, ülkede varolan kendi hesabına çalışan ve işveren kadınların oranın daha altında bir beklentinin işsiz kadınlar arasında yaygın olduğunu göstermektedir.

Çelebinin yaptığı araştırmada (1992), kendi işini kurmadan önce benzer bir işi evinde sürdüren kadınların oranının son derece düşük olduğu saptanmıştır. Bu bulguyla işi evin dışına taşıyarak büyütme eğiliminin son derece düşük olduğu anlaşılmaktadır. Bu sonuç, kadınların işi kurma aşamasında daha çok kendilerinin ya da yakın çevrelerinin kaynaklarını kullanma eğiliminde olduklarıyla birlikte değerlendirildiğinde, ev içinde gelir getirici etkinliklerde bulunmanın kredi ile desteklenmesinin tek başına etkisinin son derece düşük olduğu söylenebilir. Ev içinde gelir getirici etkinliklerde bulunan kadınların daha önce bu alanda başarılı olmuş rol modelleriyle karşılaştırılması, işlerini evin çok yakınındaki bir mekanda ev dışına taşıyabilecekleri yerlerin yaratılması, işin sürekliliğini sağlayabilecek pazar ilişkilerinin kurulabilmesi için desteklenmesi son derece önemli görünmektedir.

Kendi hesabına çalışan kadınlar arasındaki farklılıkları daha net görebilmek, bu kadınların çalışma koşullarının ve yaptıkları işlerin kendileri için taşıdığı anlamları çözümlenebilmek ve kadınların “kendi hesabına çalışmayı” nasıl yaşadıklarını anlayabilmek için ayrıntılı niteliksel araştırmalar yapılması gerekmektedir. Ancak bu araştırmalar aracılığıyla bugün bu çalışmanın sonucunda sorulmaya cesaret edilemeyen soruların yanıtları bulunabilecektir.

Kimdir kendi hesabına çalışan kadınlar? Aralarında ne gibi benzerlikler ve farklılıklar bulunmaktadır? Yaptıkları işi ve kendilerini nasıl tanımlamaktadırlar? Bu işi yapmalarıyla kadın olmaları arasında ne tür bağlantılar vardır? Yaptıkları işle sınıfsal konumları arasındaki ilişki nedir?

Yurt dışında, kadınların kurdukları işletmeler büyüdükçe örgütlenme eğilimi artmaktadır. Türkiye’de ise kendi hesabına çalışan kadınlar örgütlenmenin tamamen dışında kalmaktadırlar. Neden?

Kendi hesabına çalışan kadınların en çok yakındıkları konuların başında rekabet geldiğine göre, bu kadınlar arasında enformel dayanışma ilişkileri gelişmiş olabilir mi?

Ev dışında kendi hesabına çalışan kadınların ev işleri ve çocuk bakımı işleriyle birlikte yaşama pratikleri ülkemizdeki ücretli çalışan kadınlarından farklı mıdır, farklıysa bunu yaratan yönelimler nelerdir?

Eğitim, ülkemizdeki her alanda olduğu gibi bu alanda da ne derece etkili olduğunu bilmediğimiz bir olgudur. Kendi hesabına çalışan kadınların eğitim düzeyleri ile ailelerinden taşıdıkları bilgi ve deneyim arasında bir karşılaştırma yapılabilir mi?

Ev içinde mal ve hizmet üreten kadınların işlerini ev dışına taşıyabilme potansiyelleri nedir? Eğer böyle bir potansiyel varsa, bu potansiyeli örgütlemenin yolları neler olabilir?

Gerçekte bütün bu soruların yanıtlarının “kolayca” verilebileceği düşünülebilir. Tüm dünyada, aynı zamanda ülkemizde, “kadınlar” üzerine çalışmanın, kadınlar üzerine politikalar üretmenin çok çeşitli nedenlerinin olabileceğini biliyoruz. Ancak, tarihsel olarak ortaya çıkan “girişimcilik” gibi her “yeni” gerçeği öncelikle kadınların buldukları noktalardan

sorgulamak ve kadınların çıkarları ve talepleri doğrultusunda politikalar geliştirmek son derece önemli.

Kadınların Sesine Öncelik Vermek

Yukarıda açıklanmaya çalışılanlar doğrultusunda, üzerine politikalar geliştirilecek olan kendi hesabına çalışan kadınların bu alanda yaşadıkları güçlüklerin ortaya çıkarılması, bu güçlüklerle ne şekilde başa çıktıklarının belirlenmesi ve kendilerini ve yaptıkları işi nasıl algıladıklarının anlaşılması son derece önemlidir (Moser, 1993).

Gerek ev içinde, gerekse ev dışında kendi hesabına çalışan kadınların yaptıkları işi ne şekilde algıladıkları, bu alanda varolan toplumsal cinsiyet eşitsizliklerinin farkında olup olmadıklarını, kendilerine yüklenen cinsiyet rollerinin ayırda olup olmadıklarını ve bunlarla ne şekilde başa çıktıklarını belirlemek, hem bu alanda kadınların kendi deneyimlerinden yola çıkmak hem de kadınların taleplerini karşılamak açısından gerçekçi bir yaklaşım olacaktır.

Kendi hesabına çalışan kadınların örgütlenme yönelimlerinin son derece düşük olduğu ülkemizde, kadınları bu alanda örgütlenmeye yönlendirmenin yolları da ancak bu yaklaşımla sağlanabilecektir. Bu alanda örgütlenmeyi başarmış örneklerin, kendilerini örgütlenmeye güdüleyen nedenlerin ortaya çıkarılması, örgütlenmenin kadınlara kazandırdıklarının sergilenmesi ve bu bilgilerin yaygınlaştırılması son derece önemlidir.

Bu alanda çalışan kadınların erkeklere oranla risk almaktan ve rekabetten kaçındıkları düşünüldüğünde, kendi hesabına çalışan kadınlar arasında risk alma ve rekabet olasılığını en aza indireyecek dayanışmacı ilişkilerin öne çıkarılması gerekmektedir. Benzer alanlarda iş yapan kadınların birbirlerini tanımalarının, daha güçlü olabilecekleri kanalları birlikte yaratmalarının teşvik edilmesi gerekmektedir. Bu amaçla kurulabilecek

iletişim ağları, kadınların birbirlerini tanımaları ve ortak sorunları ya da çıkarları çevresinde örgütlenmelerini destekleyebilecektir.

Sonuç olarak, "girişimciliğin" özellikle ev dışında gerçekleştirildiğinde kadınların pratik toplumsal cinsiyet gereksinimlerini "olumlu" koşullarda gerçekleştirebilme potansiyelinin bulunduğu açığa çıkmaktadır. Ancak, her türlü "üretime dayalı etkinlik" içinde olduğu gibi, bu alanda da kadınların karşılaştıkları toplumsal cinsiyet eşitsizliklerinin farkına varmaları, her zaman "işe bulaşmış" olmakla gerçekleşmemektedir. İş piyasasının içinde bulunan cinsiyetçi mekanizmaları kadınlar lehine dönüştürebilmek, ancak kadınların bu alandaki "bilinçli" ve "örgütlü" taleplerinin, toplumsal cinsiyet eşitsizliklerine karşı mücadele eden "politik bilinç"le birleşmesi ölçüsünde olanaklı olabilecektir.

Ek -1. Görüşmeler Yoluyla Çalışmaları Konusunda Bilgi Toplanan Kuruluşlar Listesi

T.C. Devlet Bakanlığı Kadının Statüsü ve Sorunları Genel Müdürlüğü

Leyla Coşkun, Ekonomik İşler Daire Başkanı

Gülten Şener, Bilgi Başvuru Bankası EI Emeğini Değerlendirme hizmetleri Sorumlusu

T.C. Sanayi ve Ticaret Bakanlığı Küçük EI Sanatları Sanayi Siteleri ve Sanayi Bölgeleri Genel Müdürlüğü

T.C. Sanayi Bakanlığı Küçük ve Orta Ölçekli Sanayi Geliştirme ve Destekleme İdaresi Başkanlığı, Müteşebbisliği Destekleme ve Teknoloji Grup Başkanlığı

Milli Eğitim Bakanlığı Çıracılık ve Yaygın Eğitim Genel Müdürlüğü

Ankara Büyükşehir Belediyesi Eğitim ve Sosyal İşler Daire Başkanlığı Halk Eğitimi Müdürlüğü

Halk Bankası Genel Müdürlüğü, Fon Kredileri Müdürlüğü , Sanayi Kredileri Müdürlüğü

Summary

In the last fifteen years governments and international donor organizations have a special effort to expand women employment. One of the important ways of expanding of women employment is to encourage self-employment of women. International organizations and governments have been trying to set up employment possibilities for women with accord of changes in production technologies. The reasons of women self-employment are as follows:

1. Unemployment problems, which is comes from that governments are increasingly far away from the concepts of welfare state and social states.
2. In particular, World Bank and IMF's structural adjustment programmes needs of much nore women labour in the production of market economy.
3. Assumptions that gender inequalities in society will be extinguished by increased economical activities of women.

After 1980 governments and international organizations increasingly needs the low-cost labour, because of women's growing contribution to capitalist accumulation. On the other hand, these institutions avoid the cost of social organisations, which are demanded by women.

In present situation women are oriented to self-employment and then are going on to be responsible for reproductive activities of household. However, the policies of encouraging self-employment of women are not obstacle for women's low status without struggle of women to go beyond gender inequalities in self-employment area.

Özet

Son on beş yıl içinde hükümetler ve uluslararası örgütlerin kadın istihdamının yaygınlaştırılması konusunda özel bir çaba gösterdikleri görülmektedir. Kadın istihdamının yaygınlaştırılması için kullanılan en önemli araçlardan biri, kadınları kendi hesabına çalışmaya teşvik etmektir. Uluslararası örgütler ve hükümetler, 1980 sonrasında kapitalist üretim teknolojisindeki değişikliklere koşut olarak kadınlara ücretli istihdamın dışında istihdam olanakları yaratmaya çalışmaktadırlar. Kadınları ücretli istihdamın dışında kendi hesabın çalışmaya yönlendirmelerinin nedenleri:

1. 1980 sonrası hükümetlerin refah devleti ve sosyal devlet anlayışından uzaklaşmaları ve bunun doğurduğu işsizlik sorunu
2. Özellikle Dünya Bankası ve IMF'nin, az gelişmiş ülkeler için uyguladıkları yapısal uyum programlarının kadınların da piyasa için üretim yapmalarını gerektirmesi
3. Toplumdaki cinsiyet eşitsizliğinin kadınların ekonomik etkinliklerinin artması ile kendiliğinden ortadan kalkacağına dair ön kabuldür.

Bütün bu uygulamalarla, hükümetler ve uluslararası örgütler, hem 1980 sonrası kapitalist sermaye birikimine katkıda bulunacak düşük işgücü gereksinimini karşılamakta, hem de kadınların toplumsal cinsiyet eşitliğinin sağlanması için talep ettikleri toplumsal örgütlenmelerin maliyetinden kaçınmaktadır. Kadınlar, kendi hesabına çalışmaya yönlendirilerek hem ev içindeki yeniden üretim etkinliklerini üstlenmekte, hem de piyasa mekanizması içinde temel gereksinimlerini karşılayacak gelir getirici etkinliklerde bulunarak sermaye birikimine katkıda bulunmaktadır. Ancak, Türkiye'de dahil olmak üzere, tüm bu destek politikaları, kadınların işgücü piyasasında düşük statülü, düşük ücretli, güvencesiz işleri yapmayı sürdürmelerine engel olmamaktadır. Bu durum, ancak kadınların bu alandaki toplumsal cinsiyet eşitsizliklerini aşmak için çaba gösterdiklerinde onları özgürleştirmek için bir araç olabilecektir.

Kaynakça

Adams, V.A., Wilson, S. (1994) **Self Employment for the Unemployed Experience in OECD and Transitional Economies**, World Bank Discussion Papers 263, The World Bank Washington D.C.

Afshar, H., Dennis, C. (der.) (1992) **Women and Adjustment Policies in the Third World**, Macmillan, Hong Kong.

----- (1992) "Women, Recession and Adjustment in the Third World: Some Introductory Remarks", **Women and Adjustment Policies in the Third World** içinde, der: H. Afshar, C. Dennis, Macmillan, Hong Kong.

Ansal, H. (1989) "Kapitalizm ve Cinsiyetçilik", **11. Tez Kitap Dizisi**, Şubat.

Arat, N., (der.) (1993) **Türkiye'de Kadın Girişimcilik**, TES-AR Yayınları No:7, Ankara.

Arın, T. (1992) "İktisat Kuramının Kadın Sorununa Bakışı", **Türkiye'de Kadın Olgusu** içinde, der: N. Arat, Say Yayınları, İstanbul.

Ayata, S. (1987) **Kapitalizm ve Küçük Üreticilik - Türkiye'de Halı Dokumacılığı-**, Yurt Yayınları, Ankara.

Bangasser, C. L. (1994) "The Working Women's Forum: A Case Study of Leadership Development in India", **Women in Trade Unions** içinde, der: M. H. Martens ve S. Mitter, 1. baskı, ILO Geneva.

Beneria, L., Sen, G. (1981) "Accumulation, Reproduction and Women's Role in Economic Development: Boserup Revisited", **Sings**, Vol.7. No: 2

Beneria, L., Bisnath, S. (1996) **Poverty and Gender: An Analysis for Action**, UNDP Gender and Monograph Series 2, y.y.

Benston, M. (1961) "The Political Economy of Womens Liberation", **Monthly Review**, Vol: 21, no:4,

Birley, S. (1989) "Female Entrepreneurs: Are They Really any Different?" **Journal of Small Business Management**, Vol:2 , No.2

Boomgard, J. vd. (1991) **A Subsector Approach to Small Enterprise Promotion and Research**, GEMINI Working Paper No: 10, Maryland.

Boserup, E. (1990) " Economic Change and the Roles of Women", **Persistent Inequalities Women and World Development** içinde, der: I. Tinker, Oxford University Press, New York, Oxford.

----- (1970) **Women's Role In Economic Development**, St. Martins Press, New York.

Brett, A. (1991) "Why Gender is a Development Issue" **Changing Perceptions Writings on Gender and Development** içinde, der: T. Wallace, C. March, OXFAM, Oxford.

Brush, C. (1990) "Women and Enterprise Creation", **Enterprising Women** içinde, OECD Publication, Paris.

Bullock, S. (1994) **Women and Work**, Zed Books Ltd., London ve New Jersey.

Cromie, S. (1987) "Similarities and Difference Between Women and Men Who Choose Business Proprietorship", **International Small Business Journal**, Vol:5, No: 3.

Çabuk, N. (1996) "Endüstrileşmenin Kadın İşgücü Üzerindeki Etkileri: Olumlu ve Olumsuz Yorumlamalar", **A.Ü. DTCF Sosyoloji Dergisi**, Sayı:1

Çelebi, N. (1992) **Bağımsız İşyeri Sahibi Kadınların Aile ve İş İlişkileri**, T.C. Başbakanlık Kadın ve Sosyal Hizmetler Müsteşarlığı, Ankara.

DAI (1996) **Supporting Women-Owned Businesses in Turkey: Discussion of Needs, Problems, Opportunities, and Strategies**, Maryland.

Dalla Costa, M. (1973) "Women and the Subversion of the Community", **The Power of Women and the Subversion of the Community** içinde der: M. Dalla Costa, S. James, Falling Wall Press, Bristol.

Delphy, C. (1992) "Baş Düşman", Çev: Ş. Ozansü, **Kadının Görünmeyen Emeği Maddeci Bir Feminizm Üzerine** içinde, der: G. Savran, N. Tura, Kardelen Yayınları, İstanbul.

DİE (1994) **Temel Kadın Göstergeleri 1978 - 1993**, Ankara.

DİE (1995) **İstatistiklerle Kadın 1927 -1992**, Ankara.

DİE (1996) **1990'lı Yıllarda Türkiye'de Kadın**, Ankara.

DPT (1994) **Kadın**, Yedinci Beş Yıllık Kalkınma Planı Komisyonu Özel İhtisas Komisyonu Raporu, Ankara.

Downing, J. (1990) **Gender and the Growth Dynamics of Microenterprises**, GEMINI Working Paper No: 5, Maryland.

Ducheneaut, B. (1997) **Women Entrepreneurs in SME's**, Report Prepared the OECD Conference on Women Entrepreneurs in Small and Medium Enterprises, 16-18 April 1997, Paris.

Ecevit, Y. (1985) "Üretim ve Yeniden Üretim Sürecinde Ücretli Kadın Emeği", **Yapıt Toplumsal Araştırmalar Dergisi**, Sayı:9

----- (1993a) "Kadın Girişimciliğinin Yaygınlaştırılmasına Yönelik Bir Model Önerisi", **Kadını Girişimciliğe Özendirme ve Destekleme Paneli** içinde, KSSGM, Ankara.

----- (1993b) "Kentsel Üretim Süreci İçinde Kadın Emeginin Konumu ve Değişen Biçimleri", **1980'ler Türkiye'sinde Kadın Bakış Açısından Kadınlar** içinde , der: Şirin Tekeli, İletişim Yayınları, İstanbul.

El - Namaki, M. S. S. (1991) "Could Women be Equally Entrepreneurial?", **Women and Development 3.** cilt içinde, der: C. Kalbagh, Discovery Publishing House, New Delhi.

Elson, D. (1992) "Male Bias in Structural Adjustment", **Women and Adjustment Policies in the Third World** içinde, der: H. Afshar, C. Dennis, Macmillan, Hong Kong.

Engels, F. (1971) **Ailenin, Özel Mülkiyetin ve Devletin Kökeni**, çev: Kenan Somer, Sol Yayınları, Ankara.

Eraydın, A., Erendil, A. (1996) **Dış Pazarlara Açılan Konfeksiyon Sanayinde Yeni Üretim Süreçleri ve Kadın İşgücünün Bu Süreçlere Katılım Biçimleri**, T.C. Başbakanlık KSSGM yayınlanmamış araştırma raporu.

Ertürk, Y. (1993) "Girişimcilikte Örgütlü Dayanışma Yaklaşımı: Hindistan'dan Bir Örnek", **Kadını Girişimciliğe Özendirme ve Destekleme Paneli** içinde, KSSGM, Ankara.

Ertürk, Y. (1995) **Alternatif Kalkınma Stratejileri: Toplumsal Cinsiyet, Kadın ve Eşitlik**, yayınlanmamış çalışma.

Fraser, N. (1989) "Women, Welfare and Politics of Need Interpretation", **Unruly Practices** içinde, der: N. Fraser, Polity Press, USA.

Goffee, R., Scase, R. (1985) **Women in Charge: The Experiences of Female Entrepreneurs**, Allen Unwin, London.

Greevey, L. (1996) **Changing Women's Lives and Work, An Analysis of the Impacts of Eight Microenterprise Projects**, IT Publications, U.K.

Grown, C., Sen, G. (1987) **Development, Crises, and Alternative Visions**, Monthly Review Press, New York.

Harrison, J. (1973) "The Political Economy of Housework", **Bulletin of the Conference od Socialist Economists**, Kış.

Hartmann, H. (1992) "Marksizm'le Feminizmin Mutsuz Evliliği", Çev: G. Aygen, **Kadının Görünmeyen Emegi Maddeci bir Feminizm Üzerine** içinde, der: G. Savran, N. Tura, Kardelen Yayınları, İstanbul.

Hertz, L. (1985) **The Business Amazons**, Andre Deutsch, London.

Hisrich, R., Peters, M. (1995) **Entrepreneurship: Starting, Developing and Managing a New Enterprise**, Irwin, Chicago.

Hofstede, G. (1991) **Cultures and Organisations Software of the Mind**, McGraw Hill, London.

Holmquist, C., Sundin, E. (1989) "The Growth of Female Entrepreneurship: Push and Pull Factors", **EIASM Conference on Small Business**, University of Durham Business School.

ILO (1995) **Yearbook of Labour Statistics**, Geneva.

İİBK, (der.) (1990) **Değişen Bir Toplumda Kadının İstihdam İmkanlarının Geliştirilmesi Konulu Uluslararası Konferans 7-8 Kasım-1989 İstanbul**, Ankara.

Jayawerdana, K. (1986) **Feminism and The Nationalism in the Third World**, Zed Books, London.

KSSGM (1992) **Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı Türkiye Hükümeti Kadının Kalkınmaya Katılımını Güçlendirme Projesi 1992-1996**, Ankara .

Kardam, N. (1990) "The Adaptability of International Development Agencies: The Response of the World Bank to Women in Development", **Women, International Development and Politics** içinde, der: K. Staudt, Temple University Press, Philadelphia.

Killick, T. (1995) "Structural Adjustment and Poverty Alleviation: An Interpretative Survey", **Development and Change**, Sayı: 26.

Ligabue, V. (1993) "Female Entrepreneurs Training in Italy" **OECD International and European Conferences for Women Entrepreneurs**, Paris.

Lim, L. Y. C. (1983) "Capitalism, Imperialism and Patriarchy: The Dilemma of Third World Women", **Women, Men and International Division of Labour** içinde, der: J. Nash, M. Fernandez-Kelly, Suny Press, NewYork.

Lordoğlu, K. (1990) **Eve İş Verme Sistemi İçinde Kadın İşgücü Üzerine Bir Alan Araştırması**, Friedrich Ebert Vakfı, İstanbul.

Lunneborg, P. W. (1990) **Women Changing Work**, Greenwood Press, NewYork.

MAKRO, (1997) **Çalışmaya Hızır İşgücü Olarak Kentli Kadın ve Değişimi**, T.C. Başbakanlık KSSGM yayınlanmamış araştırma raporu.

Malveaux, J. (1990) "Women in the Labour Market: The Choices Women Have", **Enterprising Women** içinde, OECD Publication, Paris.

Marks, K., Engels, F. (1848) "Komünist Parti Manifestosu'ndan parça", **Kadın Sorunu Üzerine** içinde, çev: İ. Yarkin, 3. basım, İnter Yayınları, İstanbul 1992.

Marlow, S., Strange, A. (1994) "Female Entrepreneurs-Success by Whose Standarts?" **Women in Management** içinde, der: M. Tanton, Routledge, London ve NewYork.

Martens, M. H. (1994) "Experience in Organizing Women in the İnformal Sector in İndia", **Women in Trade Unions** içinde, der: M. H. Martens ve S. Mitter, 1. baskı, ILO Geneva.

Mies, M. (1994) " 'Gender' and Global Capitalism", **Capitalism and Development** içinde, der: L. Sklair, Routledge, London, New York.

Mitter, S. (1986) **Common Fate, Common Bond: Women in the Global Economy**, Pluto Press, London.

----- (1994) "On Organising Women in Causalised Work", **Dignity and Daly Bread** içinde, der: S. Rowbotham and S. Mitter, Routledge, London and NewYork.

M.E.B (1994) **Halk Eğitimi Merkezleri Girişimcilik Kursu Eğitim Programı**, T. C. Milli Eğitim Bakanlığı Çıraklık ve Yaygın Eğitim Genel Müdürlüğü Kurslar Şubesi, Ankara .

Moghadam, V. M. (1994) "Gender Aspects of Employment and Unemployment in a Global Perspective", **UNU WIDER Conference on the Politics and Economics of Global Employment**, Helsinki, 17-18 Haziran 1994.

----- (1996) (der) **Patriarchy and Economic Development**, Clerandon Press, Oxford.

Molyneux, M. (1985) "Mobilisation Without Emancipation? Women's Interest, State and Revolution in Nicaragua", **Feminist Studies**, Vol: 11, No:2

----- (1992) "Ev Emeği Tartışması ve Ötesi", Çev: G. Savran, **Kadının Görünmeyen Emeği Maddeci bir Feminizm Üzerine** içinde, der: G. Savran, N. Tura, Kardelen Yayınları, İstanbul.

Moser, C. O. N. (1991) "Gender Planning in the Third World: Meeting Practical and Strategic Gender Needs", **Changing Perceptions Writings on Gender and Development**, der: T. Wallace, C. March, Oxfam.

----- (1992) "Adjustment from Below: Low - Income Women, Time and the Triple Role in Guayaguil, Ecuador", **Women and Adjustment Policies in the Third World** içinde, der: H. Afshar, C. Dennis, Macmillan, Hong Kong.

----- (1993) **Gender Plannig and Development**, Routledge, London.

Naisbitt, J., Aburden, P. (1992) **Kadınların Önlenemeyen Yükselişi**, Çev: H. Pekinel, Form Yayınları, İstanbul.

OECD (1989) **Shaping Structural Change The Role of Women**, Paris.

OECD (1990) **Enterprising Women**, OECD Publication, Paris.

OECD (1993a) "Fransa Tebliği", **International and European Conferences for Women Entrepreneurs**, Paris.

OECD (1993b) "İngiltere Tebliği", **International and European Conferences for Women Entrepreneurs**, Paris.

OECD (1993c) "Norveç Tebliği", **International and European Conferences for Women Entrepreneurs**, Paris.

OECD (1993) "Ms. Foundation for Women", **International and European Conferences for Women Entrepreneurs**, Paris.

Omvedt, G. (1980) **We Will Smash the Prison**, Popular Press, Bombay.

Özar, Ş. (1994) "Some Observations on the Pozitions of Women in the Labour Market in The Development Process in Turkey", **Boğaziçi Jurnal**, Çilt: 8, No:1-2, 1994.

Özbay, F. (1993) "Kadınların Ev içi ve Ev dışı Uğraşlarındaki Değişme" **1980'ler Türkiye'sinde Kadın Bakış Açısından Kadınlar** içinde, der: Şirin Tekeli, İletişim Yayınları, İstanbul.

Palmer, I. (1992) "Gender Equity and Economic Efficiency in Adjustment Programmes", **Women and Adjustment Policies in the Third World** içinde, der: H. Afshar, C. Dennis, Macmillan, Hong Kong.

Pearson, R. (1996) "Industrialization and Women's Subordination : A Reappraisal" **Patriarchy and Economic Development** içinde, der: V.M. Mogadham, Clarendon Press, Oxford.

Rogers, B. (1980) **The Domestication of Women**, Kogen Page, London.

Safa, H. I. (1996) "Gender Inequality and Women's Wage Labour: A Theoretical and Emprical Analysis" **Patriarchy and Economic Development** içinde, der: V.M. Mogadham, Clarendon Press, Oxford.

Savran, G., Tura, N., (der.) (1992) **Kadının Görünmeyen Emeği Maddeci Bir Feminizm Üzerine**, Kardelen Yayınları, İstanbul.

Sen, G., Grown, C. (1987) **Development, Crises and Alternative Visions**, Monthly Review Press, NewYork.

Siegel, B. (1990) "Business Creatin and Local Economic Development: Why Entrepreneurship Should be Encouraged", **Enterprising Women** içinde, OECD Publication, Paris.

Smith, V. (1987) "The Circular Trape: Women and Part-time Work", **Women and State** içinde, der. E. Showstack Sassoon, Hudchinson Education, London.

Stanworth, J., Stanworth, C. (1989) "Who Becomes an Entrepreneur?" **International Small Business Journal**, Vol: 8, No: 1

Steawart, F. (1992) "Can Adjustment Programmes Incorporate the Interests of Women?", **Women and Adjustment Policies in the Third World** içinde, der: H. Afshar, C. Dennis, Macmillan, Hong Kong.

Tinker, I. (1976) "The Adverse Impact of Development on Women " **Women and Development** içinde, der: I. Thinker, E. Bramsen, Overseas Development Council, NewYork.

------(1990) "The Making of a Field: Advocates, Practitioners, and Scholars", **Persistent Inequalities Women and World Development** içinde, der: I. Tinker, Oxford University Press, New York, Oxford.

Toksöz, G. (1993) "Batı Avrupa Ülkelerinde Göçmen Kadın Girişimciliğinin Durumu ve Desteklenmesi", **Kadını Girişimciliğe Özendirme ve Destekleme Paneli** içinde, KSSGM, Ankara.

TRİO, (1997) **Kentlerde Kadınların İş Yaşamına Katılım Sorunlarının Sosyo-Ekonomik ve Kültürel Boyutları**, T.C. Başbakanlık KSSGM yayınlanmamış araştırma raporu

Turkey Women in Development, A World Bank Country Study, Washington D.C.,1993.

TÜSİAD (1987) **Türkiye'de Girişimcilik İle İlgili Sorunlar ve Çözümler**, Yayın No: TÜSİAD T/87.10.103, İstanbul.

UN SSI (1995) **The World's Women 1995 Trends and Statistics**, New York.

UN (1997) **The United Nations and Advancement of Women 1945-1996**, The UN Book Series, Vol: 6, NewYork.

Vinnicombe, S. (1987) "Drawing Out the Differences Between Male and Female Working Styles" **Women and Management Review**, Vol:7 , No:2

Walby, S. (1996) "The 'Declining Significance' or the 'Changing Forms' of Development" **Patriarchy and Economic Development** içinde, der: V.M. Mogadham, Clarendon Press, Oxford.

Weeks, J. (1975) "Politics for Expanding Employment in the İnformal Urban Sector of Developing Countries", **International Labour Review** III

Weiss ,C. (1990) "The Role of Intermediaries in Sthrengthening Women's Self Employment Activities", **Enterprising Women** içinde, OECD Publication, Paris.

White, C. H. (1990) "Kadın İşgücünün Niteliğinin Geliştirilmesinde Perspektifler ve Tuzaklar", **Değişen Bir Toplumda Kadının İstihdam İmkanlarının Geliştirilmesi Konulu Uluslararası Konferans 7-8 Kasım-1989 İstanbul** içinde, der: İİBK , Ankara.

World Bank (1994) **Enhancing Women's Participation in Economic Development A World Bank Policy Paper**, The World Bank, Washington D.C.

Yeandle, S. (1984) **Women's Working Lives Patterns and Strategies**, Tavistock Publications, New York, London.

Zaretsky, E. (1976) **Capitalism, the Family, and Personal Life**, Harper and Row, New York.

